

วณฺณนํ กิตฺติยา อุกฺโขสนนฺติ
วณฺโณ ฤติ.

ฤติ (สรรเสริญ, ยกย่อง) ชื่อว่า
วณฺณ เพราะอรรถว่าการสรรเสริญ คือ
 การป่าวประกาศเกียรติคุณ.

วณฺณนิยติ อสงฺกโรโต ววตฺถปิยตีติ
วณฺโณ กุลวคฺโค.

กุลวคฺค (ชาติตระกูล) ชื่อว่า
วณฺณ เพราะอรรถว่าถูกกำหนดไว้โดย
 ไม่ระคนกัน.

วณฺณนิยติ ผลํ เอเตน ยถา-
 สภาวโต วิภาวียตีติ **วณฺโณ** การณํ.

การณ (เหตุ) ชื่อว่า **วณฺณ** เพราะ
 อรรถว่าเป็นเครื่องแสดงผล ตามสมควร
 แก่สภาวะ.

วณฺณนํ ทีฆรสฺสาทิวเสน สณฺ-
 จหฺนนฺติ **วณฺโณ** สณฺจานํ.

สณฺจาน (สันฐาน, รูปร่าง) ชื่อว่า
วณฺณ เพราะอรรถว่าการตั้งอยู่ด้วย
 อำนาจเป็นสภาพยาวและสันเป็นต้น.

วณฺณนิยติ อฑฺฒมฺหฺนฺตาทิวเสน
 ปมฺิยตีติ **วณฺโณ** ปมาณํ.

ปมาณ (ขนาด, ประมาณ) ชื่อว่า
วณฺณ เพราะอรรถว่าถูกวัดขนาดไว้โดย
 ความเป็นครึ่งหนึ่งหรือความใหญ่เป็นต้น.

วณฺเณติ วิการมาปชฺชฺมานํ
 ททยฺจฺคตภาวํ ปกาเสตีติ **วณฺโณ**
 รุปายตนํ.

รูปายตน (รูปายตนะ = รูป) ชื่อว่า
วณฺณ เพราะอรรถว่าแสดงสภาพที่เป็นไป
 ในใจ เมื่อถึงความเปลี่ยนแปลง.

เอวํ เตน เตน ปวตฺตนิมิตฺเตน
วณฺณสทฺทสฺส ตสฺมี ตสฺมี อตฺถ ปวตฺติ
 เวทิตพฺพา.

นักศึกษ ฟังทราบความเป็นไป
 ในอรรถนั้น ๆ ของ **วณฺณ** ศัพท์ ด้วย
 ปวัตตินิมิต (เหตุทำให้เกิดศัพท์) นั้น ๆ
 ด้วยประการฉะนี้แล.

**อัตถุทธาระของ วณฺณ ศัพท์
อีกนัยหนึ่ง**

อปรมุปี **วณฺณสทฺทสุส** อตฺถุทธาริ
วทาม.

ข้าพเจ้าจะกล่าวอัตถุทธาระของ
วณฺณ ศัพท์ อีกนัยหนึ่ง ดังต่อไปนี้.

วณฺณสทฺโท^๑ สณฺจานชาติ
รूपายตนการณปมาณคุณปลัสาชาติ-
รูปปุพฺพินกฺขราทีสุ ทิสฺสุติ.

วณฺณ ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ใน
อรรถแห่ง **สณฺจาน** (สัณฐาน, รูปร่าง),
ชาติ (ชาติตระกูล), **รूपายตน**
(รूपายตนะ = รูป), **การณ** (เหตุ), **ปมาณ**
(ขนาด, ประมาณ), **คุณ** (ความดี), **ปลัสา**
(สรรเสริญ, ยกย่อง), **ชาติรูป** (ทองคำ),
ปุพฺพิน (กองทราย), **อกฺขร** (อักขร) เป็นต้น.

อຍဗုหိ “มหนฺตํ สປฺປရာชວណฺណံ
ອຸປິນິມມິນິຕຸວາ”ຕີອາທິສຸ^๒ **ສນຸຈານ**
ທິສຸສຕິ.

วณฺณ ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถ
แห่ง **สณฺจาน** (สัณฐาน, รูปร่าง) ใน
ประโยคเป็นต้นว่า มหนฺตํ สປฺປရာชວណฺណံ
ອຸປິນິມມິນິຕຸວາ ([มารผู้มีบาป] เนรมิต
รูปร่างเป็นพญางูใหญ่).

“**พฺร่าหฺมโณว เสฏฺโຈ ວຸណໂນ,**
ຫີໂນ ອຍໂບ ວຸណໂນ”ຕີອາທິສຸ^๓ **ชาติຍံ.**

วณฺณ ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ใน
อรรถแห่ง **ชาติ** (ชาติตระกูล) ในประโยค
เป็นต้นว่า **พฺร่าหฺมโณว เสฏฺโຈ ວຸណໂນ,**
ຫີໂນ ອຍໂບ ວຸណໂນ (พราหมณ์เท่านั้น
เป็นตระกูลสูง [ส่วน]ตระกูลอื่นต่ำต้อย).

^๑ ที.ส.อ. ๔/-/๕๘,๕๙, ฉ. วิมานวตฺถุอฏฺฐกถา. ๑๔, ฉ. เปตวตฺถุอฏฺฐกถา. ๑๐, สารตฺถุทีปนี. ๓/๒๐๐.

^๒ ส.ส. ๑๕/๔๓๒/๑๕๕.

^๓ ม.ม. ๑๓/๖๒๑/๕๖๔.

“ปรมา ย วณฺณโปกฺขรตาย
สมนฺนาคโต”ติอาทีสุ^๑ รูปายตเน.

วณฺณ ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ใน
อรรถแห่ง รูปายตน (รูปายตน = รูป) ใน
ประโยคเป็นต้นว่า ปรมา ย วณฺณ-
โปกฺขรตาย สมนฺนาคโต (เป็นผู้ประกอบ
ด้วยความงามแห่งรูปอย่างยิ่ง).

วณฺณ ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถ
แห่ง การณ (เหตุ) ในประโยค เป็นต้น
ว่า

น หรามิ น ภณฺชามิ
อารา สิงฺฆามิ วาริฑฺฑิ
อถ เกน นุ วณฺณเณน
คนฺธเถไนติ วุจฺจตีติ-

เราไม่ได้นำไป เราไม่ได้บริโภค
เราชื่นชมดอกบัวอยู่ในที่ไกล เมื่อ
เป็นเช่นนั้น เหตุไฉน ท่านจึงกล่าว
ว่าเราเป็นผู้ขโมยกลิ่นดอกบัวแล้ว.

อาทีสุ^๒ การณ.

“ตโย ปตฺตสุส วณฺณา”ติอาทีสุ^๓
ปมาเณ.

วณฺณ ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ใน
อรรถแห่ง ปมาณ (ขนาด, ประมาณ)
ในประโยคเป็นต้นว่า ตโย ปตฺตสุส
วณฺณา (ขนาดของบาตรมี ๓ ขนาด).

“กทา สณฺณพฺุหา ปน เต คหปติ
สมณฺสุส โคตมฺสุส วณฺณา”ติอาทีสุ^๔
คุเณ.

วณฺณ ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ใน
อรรถแห่ง คุณ (ความดี) ในประโยค
เป็นต้นว่า กทา สณฺณพฺุหา ปน เต

^๑ ที.ส. ๑๐/๑๖๘/๒๐๒, ๑๗๑/๒๐๔.

^๒ ส.ส. ๑๕/๗๙๗/๓๐๑, พุ.ชา. ๒๗/๙๔๕/๒๐๗.

^๓ วิ.มหา.อ. ๒/-/๒๗๑.

^๔ ม.ม. ๑๓/๘๓/๗๘.

คหปติ สมณสุส โคตมสุส วรรณนา
(คฤหบดี ท่านประมวลความดีของพระ
สมณโคตมไว้แต่เมื่อไร).

“วรรณารหสุส วรรณิ ภาสตี”ติ
อาทีสุ^๑ ปัสสาयी.

วรรณ ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ใน
อรรถแห่ง ปัสสา (สรรเสริญ, ยกย่อง)
ในประโยคเป็นต้นว่า วรรณารหสุส วรรณิ
ภาสตี (ย่อมกล่าวสรรเสริญผู้ควร
สรรเสริญ).

“วรรณิ อญชนวรรณณ กาลิงคมหิ
วณิมุหเส”ติ^๒ เอตุถ ชาตรูปเป.

วรรณ ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ใน
อรรถแห่ง ชาตรูป (ทองคำ) ในตัวอย่าง
นี้ว่า วรรณิ อญชนวรรณณ กาลิงคมหิ
วณิมุหเส (ข้าพระบาททั้งหลาย ขอเอา
ทองคำแลกกับช้างที่มีสีดังดอกอัญชัน
นำไปในแคว้นกาลิงคะ).

“อกิลาสุโน วรรณปเถ ขณนุตา”ติ
เอตุถ ปุพินเ.

วรรณ ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ใน
อรรถแห่ง ปุพิน (กองทราย) ในตัวอย่าง
นี้ว่า อกิลาสุโน วรรณปเถ ขณนุตา (ชน
ทั้งหลายผู้ไม่เกียจคร้าน พากันขุด
หนทางที่มีทราย).

“วรรณาคโม วรรณวิปริยาโย”ติ
อาทีสุ^๓ อกฺขเร ทิสฺสตี.

วรรณ ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ใน
ในอรรถแห่ง อกฺขร (อักษร) ในประโยค

^๑ อญ.จตุกก. ๒๑/๓/๔.

^๒ ชุ.ชา. ๒๗/๔๒๗/๑๑๒.

^๓ ชุ.ชา. ๒๗/๒/๑.

^๔ วิ.มหาวิภงค.อ. ๑/-/๑๕๔, วิสุทฺธิ. ๑/๒๖๙.

เป็นต้นว่า วรรณาคโม วรรณวิปริยาโย
(การลงอักษรอาคม การสลัอักษร).

อิจฺเจวํ สพฺพถาปี :

ฉวิยํ ฤติยํ เหม
 กุลวคฺเค จ การณ
สณฺจาเน จ ปมาणे จ
 รูปายตนชาติสุ
คุณกฺขเรสุ ปุพฺปิเน
 วรรณสทฺโท ปวตฺตติ.

สรุปอรรถทั้งหมดเป็นคาถาดังนี้ :

วรรณ ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง ฉวิ
(ผิวพรรณ), ฤติ (สรรเสริญ,
ยกย่อง), เหม (ทองคำ), กุลวคฺค
(ชาติตระกูล), การณ (เหตุ);
สณฺจาน (สัณฐาน, รูปร่าง), ปมาณ
(ขนาด, ประมาณ), รูปายตน
(รูปายตนะ = รูป), ชาติ (ชาติ
ตระกูล), คุณ (ความดี), อกฺขร
(อักษร), ปุพฺปิเน (กองทราย).

สุวรรณสทฺโท^๑ จวิสมฺปตฺติครุพ-
ชาตฺรูปเปสฺ อาคโต.

อรรถนี้ "สุวรรณเน ทพฺพณฺเน,
สุคเต ทคฺคเต"ติ,^๒ "สุวรรณตา
สุสุสรตา"ติ^๓ จ เอวมาทิสฺ จวิสมฺปตฺติยํ
อาคโต.

อรรถนิตยสารของ สุวรรณ ศัพท์

สุวรรณ ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง
จวิสมฺปตฺติ (ผิงาม), ครุพ (ครุฑ),
ชาตฺรูป (ทองคำ).

ก็ สุวรรณ ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง
จวิสมฺปตฺติ (ผิงาม) ในประโยคเป็นต้น
อย่างนี้ว่า สุวรรณเน ทพฺพณฺเน, สุคเต
ทคฺคเต ([ตถาคตยํอมเห็นหมุ่สัตว์] ผู้มี

^๑ จ. วิมานวตฺตฤทฺฐกถา. ๙.

^๒ ที. ส. ๙/๑๓๗/๑๐๙, ม. ม. ๑๒/๑๖๖/๑๔๒.

^๓ พ. น. ๒๕/๙/๑๒.

ผิวพรรณดี, ผู้มีผิวพรรณทราม, ผู้ไปสู่
สุคติ และผู้ไปสู่ทุกคติ), สุวณฺณตา
สุสุสรตา (ความเป็นผู้มีผิวพรรณงาม
ความเป็นผู้มีเสียงไพเราะ).

“กาก็ สุวณฺณา ปริวารยฺนฺติ”^๑ติ-
อาทีสุ^๑ ครุเพ.

สุวณฺณ ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง ครุพ
(ครุท) ในประโยคเป็นต้นว่า กาก็
สุวณฺณา ปริวารยฺนฺติ (ครุททั้งหลาย^๑
ย่อมห้อมล้อมกา).

“สุวณฺณวณฺโณ กณฺจนสนฺนิภตฺ-
ตโจ”^๒ติอาทีสุ^๒ ชาตฺฐเปติ.

สุวณฺณ ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง
ชาตฺฐรูป (ทองคำ) ในประโยคเป็นต้นว่า
สุวณฺณวณฺโณ กณฺจนสนฺนิภตฺตโจ (มี
พระฉวีวรรณดุจทองคำ คือ มีพระตจะ
ประดุจหุ้มด้วยทอง).

ปฺณ สงฺฆาเต. ปฺณเติ, ปฺณยติ.

ปฺณ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สงฺฆาต
(รวบรวม). ปฺณเติ (ย่อมรวบรวม),
ปฺณยติ (ย่อมรวบรวม).

จฺณ สงฺโกจเน. จฺณเติ, จฺณยติ.

จฺณ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สงฺโกจน
(หด). จฺณเติ (ย่อมหด), จฺณยติ (ย่อม
หด).

จฺณฺณ เปรณ. จฺณฺณเติ,
จฺณฺณยติ. จฺณฺณ. จฺณฺณวิจฺณฺณ กโรติ.

จฺณฺณ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง เปรณ
(ป่น, ทำให้ละเอียด). จฺณฺณเติ (ย่อมป่น),

^๑ พ.ชา. ๒๗/๗๗/๒๔.

^๑ พ.ชา. ๒๗/๗๗/๒๖. หงส์ทอง.

^๒ ที.มหา. ๑๐/๒๗/๒๐, ที.ปา. ๑๑/๑๓๐/๑๕๘, ๑๔๘/๑๗๔.

	จุนฺจนยติ (ย้อมปน). จุนฺจณํ (ผง). จุนฺจนวิจุนฺจณํ กโรติ (ย้อมทำให้ແหลก ละเอียด).
สณ ทาน. สณฺเณติ, สณฺนยติ.	สณ ชาติุ ใช้ในอรรถแห่ง ทาน (ให้). สณฺเณติ (ย้อมให้), สณฺนยติ (ย้อมให้).
กณ สงฺโกจน. กณฺเณติ, กณฺนยติ. กณฺเณ. กณฺนหตฺถิ. หตฺถเณ กณฺนี.	กณ ชาติุ ใช้ในอรรถแห่ง สงฺโกจน (หต). กณฺเณติ (ย้อมหต), กณฺนยติ (ย้อม หต). กณฺเณ (การหต). กณฺนหตฺถิ (ผู้มี มือหงิก). หตฺถเณ กณฺนี (ผู้หงิกด้วยมือ = คนมือง่อย).
ตฺจน ปุรณ. ตฺจนฺเณติ, ตฺจนฺนยติ. ตฺจนฺนี.	ตฺจน ชาติุ ใช้ในอรรถแห่ง ปุรณ (เต็ม). ตฺจนฺเณติ (ย้อมเต็ม), ตฺจนฺนยติ (ย้อม เต็ม). ตฺจนฺนี (แล่ง).
เอตฺถ ตฺจนฺตี สรกลาไป. สหิ ตฺจนฺนติ ปุรณฺตี สเร เอตฺถาติ ตฺจนฺตี .	ในที่นี้ บทว่า ตฺจนฺตี ได้แก่ แล่งสร. แล่งนั้น ชื่อว่า ตฺจนฺตี เพราะอรรถว่าเป็นที่ บรรจุลูกสร.
กณ ภาสาย. กณฺเณติ, กณฺนยติ.	กณ ชาติุ ใช้ในอรรถแห่ง ภาสา (กล่าว, พูด). กณฺเณติ (ย้อมกล่าว), กณฺนยติ (ย้อมกล่าว).
กณ นิมีลน. กณฺเณติ, กณฺนยติ. กณฺเณ.	กณ ชาติุ ใช้ในอรรถแห่ง นิมีลน (ปิดตา). กณฺเณติ (ย้อมบอด), กณฺนยติ (ย้อมบอด). กณฺเณ (คนบอด).

เอตถ กาณติ เอกณ วา ทวีหิ
 วา อุกฺขีหิ ปริหีนกฺขิ. **อฏฺฐกถาจริยา**
 ปน “กาณ นาม เอกกฺขินา กาณ,
อนฺโธ^๑ นาม อุกฺยกฺขิกาณ”ติ วทนต์,
 ตํ **กาณนุสสุทฺทานํ** เอกตถสนฺนิปาเต
 ยฺชชติ. อิตถา **กาณกจฺจโปปมสุตฺเต**
 วุตฺโต กจฺจโป เอกสฺมี กาณ สียา,
 เอกกฺขิกาณ ๑ ปน บุริโส “อนฺโธ”ติ น
 วตฺตพฺโพ สียา, ตสฺมา เตสฺมยฺคพฺตฺเต
 เอกกสฺส ยถาสมฺภวํ ทฺวินฺนํ
 ทฺวินฺนมาการานํ วาจกตา ทฺฐจฺพฺพา.

ตถา हि **โกสฺลสํยุตฺตฏฺฐกถาย**
 “กาณติ เอกกฺขิกาณ วา อุกฺยกฺขิ-
 กาณ^๒ วา”ติ^๓ วุตฺตํ.

วิธีใช้ กาณ - อนฺธ ศัพท์

ในที่นี้ คนตาบอดข้างเดียวก็ตาม
 บอด ๒ ข้างก็ตาม ชื่อว่า กาณะ. แต่
 พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า คนตาบอด
 ข้างเดียว ชื่อว่ากาณะ คนตาบอด ๒
 ข้าง ชื่อว่าอันธะ. คำของพระอรรถ-
 กถาจารย์นั้น ย่อมเหมาะสมในกรณีนี้ที่
 กาณ และ อนฺธ ศัพท์มาร่วมกัน. มิ
 ฉะนั้นแล้ว เตาที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้
 ใน**กาณกจฺจโปปมสุตฺต** ก็พึงบอดข้าง
 เดียว, ก็แล บุรุษผู้มีตาบอดข้างเดียว
 ไม่ควรกล่าวด้วยศัพท์ว่า อนฺธ, เพราะ
 เหตุนั้น พึงทราบว่ ในความที่ศัพท์
 ทั้ง ๒ นั้น ไม่ได้มาคู่กัน แต่ละศัพท์ บอกร
 ถึงอาการ ๒ ประการ (คือ บอดข้างเดียว
 หรือบอดทั้ง ๒ ข้าง)ตามความเหมาะสม.

จริงอย่างนั้น ใน**อรรถกถาโกสฺล-**
สํยุต ท่านกล่าวว่า **กาณติ** เอกกฺขิ-
 กาณ วา อุกฺยกฺขิกาณ วา (คนมี
 ตาบอดข้างเดียวหรือบอดทั้ง ๒ ข้าง
 ชื่อว่ากาณะ).

^๑ วิ.มหา.ธ. ๓/-/๑๒๑. อนฺโธติ ... อุกฺยกฺขิ.

^๒ จ. เอกกฺขิกาณ อุกฺยกฺขิกาณ.

^๓ ส.ส.ธ. ๑๐/ - /๒๒๒.

อถวา “โอวเทยฺยานุสาเสยฺยา”^๑
 เอตถ โอวาทานุสาสนานํ วิว สวิสเสสตา
 อวิสเสสตา จ ทฏฺจพฺพทา.

คุณ สงฺขานะ.^๒ คณฺเติ, คณฺยติ.
 คณฺนา, คณฺ.

เอตถ **คณฺนาติ** สงฺขา.^๓ **คณฺเติ**
 ภิกฺขุสมฺมุเห, เยสํ วา เกสญฺจि สมฺมุเห.

สมฺมุหฺสฺส จ อเนกานิ นามานิ.
 เสยฺยถิทํ :

สํโฆ คณฺ สมฺมุเห จ
 ชนฺโธ สนฺนิจโย จโย
 สมฺมุจฺจโย จ นิจโย
 วคฺโค ปุคฺโค จ วาสี จ.

อีกนัยหนึ่ง พึงเห็นความต่างกัน
 และไม่ต่างกัน (ของ กานฺ และ อนฺธ
 คัพฺท) เหมือนโอวาทานุสาสนะ ในพระ
 บาลีนี้ว่า โอวเทยฺยานุสาเสยฺย (พึงกล่าว
 สอนและพรั้สอน).

คุณ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **สงฺขาน**
 (นับ, คำนวณ). คณฺเติ (ย่อมนับ,
 ย่อมคำนวณ), คณฺยติ (ย่อมนับ, ย่อม
 คำนวณ). คณฺนา (การนับ), คณฺ (หมู่).

ก็ในที่นี้ การนับ ชื่อว่า **คณฺนา**.
 หมู่แห่งภิกษุ หรือหมู่ของชนเหล่าใด
 เหล่าหนึ่ง ชื่อว่า **คณ**.

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของ สมุท

ก็หมู่นั้น มีชื่อหลายชื่อ ดังนี้ :

สํฆ คณ สมุท ชนฺธ สนฺนิจย
 จย สมฺมุจฺจย นิจย วคฺค ปุคฺค วาสี.

^๑ พ.ธ. ๒๕/๑๖/๒๕.

^๒ ฉ. สงฺขยานะ.

^๓ ฉ. สงฺขยา.

กาโย นิกายो นิกโร
 กทมุโพ วิสโร ฆฎา
 สมุททาโย จ สนุเทโห
 สงุฆาโต สมโย กโร.
 โอโฆ ปุณฺช กลาโป จ
 ปิณฺฑโท ชาลญฺจ มณฺฑลํ
 สณฺฑโท ปวาโห อิจฺเจเต
 สมฺมุตฺตภามิธายกาติ.

กาย นิกาย นิกร กทมุพ วิสโร ฆฎา
 สมุททาย สนุเทห สงุฆาต สมย
 กร. โอฆ ปุณฺช กลาป ปิณฺฑ
 ชาล มณฺฑล สณฺฑท ปวาห ศัพท์
 เหล่านี้ แสดงอรรถว่า หมู.

กิญจาปี เอเต **สัมคณสมุหาทโย**
 สทฺททา สมฺมุตฺตวาทกา, ตถาปี **สัม-**
คณสทฺททาเยว วินาปี วิเสสกปเทน
 ภิกฺขุสมฺมเห วตฺตนฺติ, นาญญเ, อญญ
 ปน **สัมคณ**สทฺทเทหิ สทฺธิ อญฺญ-
 มญฺญญจ กทาจิ สมานตฺตวิสยา โหณฺติ,
 กทาจิ อสมานตฺตวิสยา, ตสฺมา ยถา-
 ปาวจัน อสมฺมุยุหนฺเตน โยเชตพุพา.
 “เอโก, เทว”ติอาทินา คณฺตพฺโพติ
คณ.

ศัพท์มี **สัม, คณ** สมุห เป็นต้น
 เหล่านี้ กล่าวถึงอรรถว่า หมู แม้ก็จริง,
 ถึงอย่างนั้น **สัม** และ **คณ** ศัพท์นั้นเกี่ยว
 แม้เว้นจากบทพิเศษก็ยังใช้ในอรรถแห่ง
 หมูแห่งภิกษุ, ไม่ใช่ศัพท์อื่น, ศัพท์เหล่านี้
 (มี สมุห เป็นต้น) ในกาลบางครั้ง
 มีวิสัยแห่งอรรถเสมอกันกับ **สัม** และ
คณ ศัพท์, บางคราว มีวิสัยแห่งอรรถ
 ไม่เสมอกัน, เพราะเหตุนี้ บัณฑิตผู้ไม่
 สงสัย ฟังใช้ศัพท์ให้สอดคล้องกับพระ
 บาลี. ที่ชื่อว่า **คณ** เพราะอรรถว่าฟังนับ
 โดยนัยเป็นต้นว่า หนึ่ง, สอง.

กณฺณ สวเน. กณฺณณฺติ, กณฺณณฺยติ.
 กณฺณณ. กณฺณณฺยณฺติ สทฺทํ สุนฺณณฺติ
 เอเตนาติ **กณฺณณ.** โย โลเก “สวณํ,
 โสตนฺ”ติ จ วุจฺจติ.

กณฺณ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **สวณ**
 (ฟัง, สดับ). กณฺณณฺติ (ย่อฟัง), กณฺณณฺยติ
 (ย่อฟัง). กณฺณณ (หู). ชื่อว่า **กณฺณ**
 เพราะอรรถว่าเป็นอวัยวะที่ใช้สำหรับฟัง

กฺณ คฺณ อามนฺตเน. กฺณติ,
กฺณยติ. คฺณติ, คฺณยติ. คฺณ. โคณ.

เอตฺถ คฺณติ สีลาทโย ธมฺมา,
เกนฺนุเจน เต คฺณา. โคนาปิยติ
อามนฺตาปิยติ อตฺตนิ ปติฏฺฐิตุ ปุคฺคโล
ทฏฺฐํ โสตุํ ปุชฺสิตฺตฺตฺตํ อิจฺฉนฺเตหิ
ชเนหิติ คฺณ.

เอตฺถ กิณฺจาปิ สีลาทิมฺมานํ
อามนฺตาปนํ นตฺถิ, ตถาปิ
ตํเหตุมามนฺตํ นิมนฺตฺตฺตํ เตเยว
กโรนฺติ นามาติ เอวํ วุตฺตํ.

ตถา หิ

เสียง ซึ่งในทางโลกเรียกว่า สวณ และ
โสต (ทั้งสองอย่าง).

กฺณ คฺณ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
อามนฺตน (เรียก, ร้องเรียก). กฺณติ,
กฺณยติ (ย่อมเรียก). คฺณติ, คฺณยติ
(ย่อมเรียก). คฺณ (คฺณ). โคณ (วัว).

ในที่นี้ บทว่า คฺณ ได้แก่ ธรรมมี
ศีลเป็นต้น, ถาว่า ธรรมมีศีลเป็นต้น ชื่อ
ว่า คฺณ เพราะอรรถว่าอะไร? ตอบว่า
ชื่อว่า คฺณ เพราะอรรถว่า ทำให้บุคคล
ผู้ตั้งอยู่ในตนอันชนผู้ปรารถนา เพื่อจะ
เห็น เพื่อจะฟัง และเพื่อบูชาให้ร้องเรียก
คือ เชื่อเชิญ .

ในเรื่องนี้ การให้ร้องเรียกธรรมมีศีล
เป็นต้น ย่อมไม่มี แม้ก็จริง, ถึงอย่างนั้น
ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่าธรรมมีศีลเป็นต้น
เหล่านั้นนั้นเทียว ชื่อว่า ย่อมทำเหตุนั้น
คือ การร้องเรียก และการเชื่อเชิญ.

จริงอย่างนั้น ท่านกล่าวว่าการที่ผล
แม้ไม่มีเจตนาให้เกิดความยินดีได้ด้วย
อำนาจเหตุ เพราะเป็นเหตุทำให้ชาวนา
เกิดความยินดี ในพระบาลีนี้ว่า

ยถาปี เขตเต สมฺปนฺเน^๑
 พีชํ อปฺปมฺปิ โรปีตํ
 สมฺมา ธารํ ปวสฺสนฺเต
 ผลํ โตเสติ กสฺสกนฺติ

พีชแม้จะน้อยอันบุคคลหว่านแล้ว
 ในนาอันดี เมื่อฝนยังท้อธารให้
 ตกลงทั่วโดยชอบ ผลย่อมยัง
 ชาวนาให้ยินดีได้ ฉั้นได้

เอตฺถ กสฺสกสฺส ตฺถุจฺฉิอุปฺตติการณตฺตา
 เหตุวเสน นิจุเจตฺนสฺสปี ผลสฺส โตสนํ
 วุตฺตํ, เอวมิธปิ อามนฺตาปนการณตฺตา
 เอวํ วุตฺตํ.

แม้ในที่นี้ ท่านกล่าวอย่างนี้ เพราะธรรม
 มีศีลเป็นต้นเป็นเหตุให้ร้องเรียก ฉั้นนั้น.

อญฺเษ ปน “คุณฺชนฺเต อพฺยยฺนฺเต
 อิติ คุณา”ติ อตฺถํ วทฺนฺติ. ตทฺนฺรूपิ
 ปน ธาตุสทฺทํ น ปสฺสาม, “คุณ
 อามนฺตเน” อิจฺเจว ปสฺสาม, วิจาเรตฺวา
 คเหตุพฺพํ.

ส่วนอาจารย์เหล่าอื่น ย่อมกล่าว
 ความหมายว่า ชื่อว่า คุณ เพราะแสดง
 ที่อาศัย (ทัฬหะ). แต่ข้าพเจ้า ยังไม่พบ
 ธาตุศัพท์ที่เหมาะสมกับอรรถนั้น พบแต่
 คำว่า คุณ อามนฺตเน เท่านั้น ดังนั้น
 ผู้มีปัญญา ควรพิจารณาแล้วถือเอาเถิด.

วณ คตฺตวิจฺจนฺเน. วณฺติ,
 วณฺยติ. วณฺ.

วณ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คตฺต-
 วิจฺจนฺน (บดร่างกายให้เป็นผง). วณฺติ,
 วณฺยติ (ย่อมบดเป็นผง). วณฺ (แผล).

เอตฺถ วณฺติ อรุ. สหิ สรีริ
 วณฺยติ วิจฺจนฺณฺติ ฉิทฺทาวฉิทฺทํ กโรตีติ
 วณฺติ วุจฺจติ.

ในที่นี้ บทว่า วณฺ ได้แก่ แผล.
 ก็แผลนั้น ท่านเรียกว่า วณ เพราะอรรถว่า
 ทำร่างกายให้พูน คือ ทำให้เป็นช่องเล็ก
 ช่องน้อย.

^๑ ชุ.เปต. ๒๖/๑๐๖/๑๙๖, ยถาปี ภาทฺทเก เขตเต พีชํ อปฺปมฺปิ โรปีตํ สมฺมาธารํ ปวสฺสนฺเต,
 ชุ.อ. ๓๓/๙๒/๑๔๓. ยถาปี ภาทฺทเก เขตเต พีชํ อปฺปมฺปิ โรปีตํ สมฺมา ธารํ ปวสฺสนฺเต.

ปนฺณ หริเต. ปนฺณเณติ. ปนฺณยติ
तालपन्णं. सुपेय्यपन्णं.

เอตถ ๑ หริตภาววิคเตปิ วตฺถุสฺมि
ปนฺณภาโว รุพฺหิตโต ปวตฺโตติ ทฎฺฐพฺโพ.
“ปนฺณํ, ปตฺตํ, ปลาโส, ทลฺ” อิจฺเจเต
สมานตฺถา.

ปน พุยวหาเร. ปเณติ, ปณยติ.
ราชา ๑ ทณฺฑํ ครุกํ ปเณติ.^๑

อิมานิ ฌการนตฺถาตุรูปานิ.

ปนฺณ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง หริต
(สดเขียว). ปนฺณเณติ (ย่อมสดเขียว).
ปนฺณยติ (ย่อมสดเขียว). ตาลปนฺณ
(ใบตาล). สุเปยฺยปนฺณ (ใบไม้สำหรับ
แกง, ผัก).

ก็ในที่นี้ เมื่อวัตถุแม้ปราศจาก
ความเป็นของเขียว ความเป็นใบไม้พึง
เห็นว่าเป็นไปแล้วโดยชอบ โดยความเป็น
รูปหิศัพฺท (สำนวน). ศัพฺทเหล่านี้ คือ
ปนฺณ, ปตฺต, ปลาส, ทล มีความหมาย
เหมือนกัน.

ปน ชาติใช้ในอรรถแห่ง พุยวหาร
(นำไป). ปเณติ, ปณยติ (ยอมนำไป).
ตัวอย่างเช่น ราชา ๑ ทณฺฑํ ครุกํ ปเณติ
(อนึ่ง พระราชาย่อมทรงลงอาชญาหนัก).

กลุ่มชาติ
ที่ลงท้ายด้วย ฌ อักษรเหล่านี้ จบ.

^๑ บ.ป. ๒๕/๓๒/๕๖.

[ท วรรค]

ธาตุที่ลงท้ายด้วย ต อักษร

ตการนตธาตุ

จินต จินตาย. จินฺเตติ, จินฺตยติ. จิตฺตํ, จินฺตา, จินฺตนา, จินฺตนาโก. การิตะ : "จินฺตาเปติ, จินฺตาปยติ"ติ รูปานิ.

จินต ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง จินฺตา (คิด, นึก, ดำริ). จินฺเตติ, จินฺตยติ (ย่อมนึก). จิตฺตํ (จิต), จินฺตา, จินฺตนา (ความคิด), จินฺตนาโก (ผู้คิด). เมื่อลง การิตปัจจัย จะมีรูปว่า จินฺตาเปติ, จินฺตาปยติ (ย่อมนำคิด).

วิเคราะห์ จิตฺต ศัพท์ ด้วยจุราทิกณะ

ตตฺถ จิตฺตฺนุติ^๑ อารมฺมณํ จินฺเตตีติ จิตฺตํ, วิชาเนาตีติ อตฺถเ, สพุพจิตฺตสาธารณวเสเนตํ ทฏฺจพุพ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จิตฺตํ มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า จิตฺต เพราะอรรถว่าคิดอารมณ์, อธิบายว่า รู้แจ้งอารมณ์, บัณฑิตพึงเห็นบทว่า จิตฺตํ นั้น ด้วยอำนาจเป็นบททั่วไปแก่จิตทุกดวง.

เอตฺถ สียา : กสฺมา "อารมฺมณํ จินฺเตตีติ จิตฺตฺนุ"ติ วตุวาปี "วิชาเนาตีติ อตฺถเ"ติ วุตฺตํ, นนุ จินฺตนาวิชานนา นานาสภาวา ? น หิ "จินฺเตตี"ติ ปทสฺส "วิชาเนาตี"ติ อตฺถเ สมฺภวติ, ทฺป-ปญฺญสฺส หิ นานปฺปกาเรหิ จินฺตยโตปี สุขุมตฺถาธิกโม น โหตีติ ? สจฺจํ, "วิชาเนาตี"ติ อิทํ ปทํ จิตฺตสฺส สญฺญาปญฺญาภิจุเจหิ วิสิฏฺฐวิสยคฺคหณํ

ในอริการแห่ง จิตฺต ศัพท์นี้ พึงมีคำถามว่า เพราะเหตุไร พระอาจารย์ แม้กล่าววว่า ชื่อว่า จิตฺต เพราะอรรถว่าคิดอารมณ์แล้วกล่าวว่า อธิบายว่า ย่อมรู้แจ้งอารมณ์, ความคิดและความรู้แจ้ง มีสภาพต่างกันมิใช่หรือ ? ด้วยว่า บทว่า จินฺเตติ (ย่อมนึก) จะมีอรรถว่า วิชาเนาติ (ย่อมนำรู้แจ้ง) ไม่ได้, เพราะบุคคลผู้มีปัญญาทราวมแม้คิดโดยประการต่าง ๆ

^๑ อภ.ส.อ. ๔๖/-/๑๔๒.

ที่เปตุ วุตตุ สัพพจิตตสาธาธณตดา
จิตตสททสุส.

ยญหิ ธมฺมชาตํ “จิตฺตนุ”ติ วุจฺจติ,
ตทเว วิญญานํ, ตสฺมา วิชานนตฺถํ
คเหตุวา สญฺญาปญฺญาภิจฺจวิสิญฺจ-
วิสยคฺคหณํ ที่เปตุ “วิชานาตี”ติ วุตตุ.

อิทานิ อญฺญคณิกธาตฺวเสนปี
นิพฺพจฺนํ ปกาชยาม : สพฺเพสุ จิตฺเตสุ ยํ
โลกิยกุสลากุสลมหาภิริยจิตฺตํ, ตํ ชวน-
วีถิวเสน อตฺตโน สนฺตานิ จินฺตตีติ
จิตฺตํ, วิปากํ กมฺมกิลเสหิ จิตฺตนิ จิตฺตํ,
อิทํ จิธาตฺวเสน นิพฺพจฺนํ.

ยํ กิณฺจ โลก วิจิตฺตํ สิปฺปชาตํ,
สพฺพสุส ตสฺส จิตฺเตเนว การณโต
จิตฺเตติ วิจิตฺเตติ วิจิตฺตํ กิริยติ

ก็จะบรรลุอรธอันสุขุมไม่ได้มิใช่หรือ ?
ตอบว่า ถูกต้อง บทนี้ว่า วิชานาติ ท่าน
กล่าวไว้เพื่อแสดงการที่จิตรับเอาอารมณ์
อันพิเศษ ด้วยกิจแห่งสัญญาและปัญญา
เพราะ จิตต ศัพท์ทั่วไปแก่จิตทุกดวง.

ก็ ธรรมชาติใด ท่านเรียกว่าจิต,
ธรรมชาติที่นั่นนั่นเอง ชื่อว่า วิญญาน,
เพราะเหตุนั้น ท่านกล่าวว่า วิชานาติ
เพื่อถือเอาอรธว่ารู้แจ้งแล้วแสดงการที่
จิตรับเอาอารมณ์อันพิเศษด้วยกิจแห่ง
สัญญาและปัญญา.

**วิเคราะห์ จิตต ศัพท์
ด้วยธาตุคุณะอื่น**

บัดนี้ ข้าพเจ้าจะประกาศรูป
วิเคราะห์ แม้ด้วยอำนาจธาตุคุณะอื่น :
บรรดาจิตทุกดวง จิตที่เป็นกุศล อกุศล
และมหากิริยาจิตฝ่ายโลกิยะ ชื่อว่า จิตต
เพราะอรธว่าสังสมกระเสจิตของตน
ด้วยอำนาจชวนวิถิ, วิปากจิต ชื่อว่า จิตต
เพราะอรธว่าอันกรรมกิลเสสังสมแล้ว,
นี้เป็นรูปวิเคราะห์ด้วยอำนาจ จิ ธาตุ.

ศิลปะอันวิจิตรในโลก อย่างใด
อย่างหนึ่ง ชื่อว่า จิตต เพราะอรธว่า
วิจิตร คือ เป็นเครื่องอันเขาทำให้วิจิตร

เอเตนาติ **จิตฺตํ**, จิตฺตกรณตาย จิตฺตนฺติ
วฺตฺตํ โหติ, อิทํ **จิตฺต**ธาตฺวเสณ นิพฺพจฺนํ.

เพราะทำศิลปะนั้นทั้งหมด ด้วยจิตนั่นเอง
อธิบายว่า ชื่อว่า จิตฺต เพราะทำให้วิจิตร,
นี้เป็นวิเคราะห์ด้วยอำนาจ **จิตฺต** ธาตุ.

จิตฺตตาย **จิตฺตํ**, อิทํ ปาฏิปฺติก-
วเสณ นิพฺพจฺนํ.

ชื่อว่า **จิตฺต** เพราะเป็นสภาพ
วิจิตร, นี้เป็นรูปวิเคราะห์ ด้วยอำนาจ
ปาฏิปติก (ศัพท์ที่แยกจากศัพท์ไม่ได้
และไม่มีรูปวิเคราะห์).

เตนาหุ **อภฺย**กถาจริยา สพฺพมฺปิ
ยถานูรูปโต จิตฺตตาย จิตฺตํ,
จิตฺตกรณตาย จิตฺตนฺติ เอวเมตฺถ อตฺถโ
เวทิตฺตพฺโพ"ติ.^๑

เพราะเหตุนี้ พระอรรถกถาจารย์
จึงกล่าวว่า ฟังทราบเนื้อความใน **จิตฺต**
ศัพท์นี้เป็นอย่างนี้ว่า ศิลปะแม่ทั้งหมด ชื่อว่า
จิตฺต เพราะเป็นสภาพวิจิตรตามสมควร,
ชื่อว่า **จิตฺต** เพราะทำให้วิจิตร.

เอตฺถ हि จิตฺตสฺส สราคสโทสาทิ-
เภทภินฺนตฺตา สมฺปยุตฺตภูมิจารมฺมณ-
หีนมชฺฌิมปณฺีตาทิปตฺนํ วเสณ จิตฺตสฺส
จิตฺตตา เวทิตฺตพฺพา.

ก็ในอธิการแห่ง **จิตฺต** ศัพท์นี้
บัณฑิตฟังทราบความที่จิตเป็นสภาพ
วิจิตรด้วยอำนาจแห่งสัมปยุตธรรม ภูมิ
อารมณ์และอธิบดีที่ทราบ ปานกลาง
หรือประณีต เพราะเป็นธรรมชาติ
แตกต่างกันโดยประเภทแห่งจิต คือ
จิตมีราคะและจิตมีโทสะเป็นต้น.

กิญฺจาปี เอกสฺส จิตฺตสฺส เอว
วิจิตฺตตา^๒ นตฺถิ, ตถาปี วิจิตฺตานํ^๓

ความที่จิตดวงเดียว เป็นสภาพ
วิจิตรอย่างนี้ ย่อมไม่มี แม้ก็จริง, ถึงอย่าง

^๑ อภ.ส.อ. ๔๖/-/๑๖๔. จิตฺตกรณตาย ...เอวมฺเปตฺถ อตฺถโ ...

^๒ ไป. อ. วิจิตรตา.

^๓ ไป. อ. วิจิตรานํ.

อนฺโตคฺคตฺตา สมฺทหายโวหาเรน อวฺยโวปี
 “จิตฺตฺนุ”ติ วุจฺจติ, ยถา ปพฺพตฺนที-
 สมฺททาทิเอกเทเสสุ ทิฏฺฐเสสุ ปพฺพตาทโย
 ทิฏฺฐาติ วุจฺจฺนฺติ. เตนาหุ **อภฺยจกฺก-**
จฺริยา “กามณฺเจตฺถ เอกเมว เอวํ จิตฺตํ
 น โหติ, จิตฺตํ ปน อนฺโตคฺคตฺตา
 เอเตสุ ยํ กิณฺณํ เอกมฺปิ จิตฺตตฺยา
 จิตฺตฺนุติ วตฺตํ วณฺณํ”ติ.

เอตฺถ จ วุตฺตปฺปการานมตฺถานํ
 วินิจฺฉโย ภวติ.

กถํ ? ยสฺมา ยตฺถ ยตฺถ ยถา
 ยถา อตฺถ โลกฺกํ, ตตฺถ ตตฺถ ตถา
 ตถา คเหตุพฺโพ. ตสฺมา ยํ อาสเวน-
 ปจฺจยภาเวน จิโนติ, ยถา กมฺมฺนา
 อภิสฺขตฺตฺตา จิตฺตํ, ตํ เตน การณฺณ
 จิตฺตฺนุติ วุตฺตํ. ยํ ปน ตถา น โหติ,
 ตํ ปริตฺตกิริยทฺวํ อนฺติมชฺวณญจ
 ลพฺภมานจฺินฺตฺนวิจิตฺตตาทิวเสน จิตฺตฺนุติ
 เวทิตพฺพํ. หสิตฺตฺปาโท ปน อณฺณ-
 ชฺวณคฺติโกเยวติ.

นั่น แม้ส่วน ท่านก็เรียกว่า จิต โดยการ
 เรียกเป็นกลุ่ม เพราะนับเข้าในภายใน
 แห่งจิตทั้งหลายที่วิจิตร เหมือนเมื่อชน
 ทั้งหลายเห็นส่วนหนึ่งของภูเขา แม่น้ำ
 และสมุทรเป็นต้น ท่านก็กล่าวว่ เรา
 เห็นภูเขาเป็นต้นแล้ว. เพราะเหตุนั้น
พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่ ใน
 อธิการแห่ง จิตฺต ศัพท์นี้ จิตดวงเดียว
 นั้นเอง แม้จะไม่วิจิตรอย่างนี้โดยแท้
 ถึงอย่างนั้นเพราะนับเข้าในภายในแห่งจิต
 ทั้งหลาย แม้จิตดวงหนึ่ง ในจิตเหล่านั้น
 ก็ควรกล่าวได้ว่า ชื่อว่าจิต เพราะเป็น
 สภาพวิจิตร.

อนึ่ง ในเรื่องนี้ มีข้อวินิจฉัยอรรถ
 ซึ่งมีประการดังที่กล่าวมาแล้ว ดังต่อไปนี้.

เพราะนักศึกษาย่อมได้ความ โดย
 ประการใด ๆ ในที่ใด ๆ ก็พึงถือเอาความ
 โดยประการนั้น ๆ ในที่นั้น ๆ. เพราะ
 เหตุนั้น ธรรมชาติใด ย่อมสั่งสมโดยความ
 เป็นอาเสวนปัจจุจย และธรรมชาติใด
 ชื่อว่าจิต เพราะถูกกรรมปรุงแต่ง. ธรรม-
 ชาตินั้น ท่านเรียกว่า จิตฺต เพราะเหตุนั้น.
 ส่วนธรรมชาติใด ไม่เป็นไปโดยประการ
 นั้น. ธรรมชาตินั้น คือกิริยาจิตฝ่าย
 กามาวจรทั้งคู่ (อาวัชชนจิตสองดวง)

และชวณจิตดวงสุดท้าย บัณฑิตพึงทราบ
ว่าจิต ด้วยอำนาจความเป็นธรรมชาติ
ดำริและความวิจิตรที่ปรากฏ เป็นต้น.
ส่วนหสิตุปาทจิต มีคติเหมือนกับ
ชวณจิตดวงอื่น.

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของจิต

อิมานิ จิตตสฺส นามานิ :

จิตฺตํ มโน มานสญฺจ
 วิญญานํ หทยํ มนํ
นามาเนตานิ ไหวหาร-
 ปถะ วตฺตุนฺติ ปายโต.

จิตตสทฺโท **ปญฺจตฺตียํ**
วิญญาเณ **วิจิตฺเต** **จิตฺตกมุเม**
อจฺฉริเยติ เอวมาทิสฺสุ อตฺถสฺสุ ทิสฺสติ.

อญฺญิ “จิตฺโต คหปติ.” จิตฺต-
มาโส”ติอาทิสฺสุ” ปญฺจตฺตียํ ทิสฺสติ.

จิตมีชื่อหลายชื่อ ดังนี้ :

ชื่อเหล่านี้ คือ จิตฺต มน มานส
วิญญาณ หทย และ มน ย่อม
เป็นไปในคลองแห่งไหวหาร (คือใช้
พุดกัน) โดยมาก.

จิตฺต ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ใน
อรรถเป็นต้นอย่างนี้ คือ **ปญฺจตฺติ**
(นามบัญญัติ) **วิญญาณ** (จิต) **วิจิตฺต**
(ความวิจิตร) **จิตฺตกมุเม** (จิตรกรรม)
อจฺฉริย (ความอัศจรรย์).

จิตฺต ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ใน
อรรถแห่ง ปญฺจตฺติ (นามบัญญัติ) ใน
ประโยคเป็นต้นว่า จิตฺโต คหปติ
(คฤหบดี ชื่อว่า จิตตะ). จิตฺตมาโส
(เดือนจิตตะ [เดือน ๕]).

^๑ วิ.จ. ๖/๑๒๙/๕๗.

^๒ พ.ชา.อ. ๓๔/-/๒๖๙.

“จิตตัม มโน มานสนุ”ติอาทีสุ^๑
 วิญญาณ.

จิตต ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถ
 แห่ง วิญญาณ (จิต) ในประโยคเป็นต้น
 ว่า จิตตัม มโน มานสนุ (จิต ใจ สภาพที่
 เกิดในใจ).

“วิจิตตวตฺถาภรณา”ติอาทีสุ^๒
 วิจิตเต.

จิตต ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถ
 แห่ง วิจิตต (ความวิจิตร) ในประโยค
 เป็นต้นว่า วิจิตตวตฺถาภรณา (มี
 พัสตราภรณ์อันวิจิตร).

“ทิฏฺฐัง โว ภิกฺขเว จรณํ นาม
 จิตฺตนุ”ติอาทีสุ^๓ จิตฺตกมฺเม.

จิตต ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถ
 แห่ง จิตตกมฺม (จิตกรกรรม) ในประโยค
 เป็นต้นว่า ทิฏฺฐัง โว ภิกฺขเว จรณํ นาม
 จิตตัม (ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภาพจิตกรกรรม
 นั้น เธอทั้งหลายเห็นแล้วหรือ).

“อิงฺฆม มทฺทที นิสฺสามเหที จิตฺตฺรูปิว
 ทิสฺสตี”ติอาทีสุ^๔ อจฺฉริเยตี.

จิตต ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถ
 แห่ง อจฺฉริย (ความอัศจรรย์) ในประโยค
 เป็นต้นว่า อิงฺฆม มทฺทที นิสฺสามเหที จิตฺตฺรูปิว
 ทิสฺสตี (เชิญดูเถิดมัทรี [ละมั้งทอง]
 ปรากฏเป็นรูปน่าอัศจรรย์).

จิต สญฺเจตเน. เจเตตี, เจตยตี.
 รตฺโต ไช พุราหุมน ราเคน

จิต ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สญฺเจตน
 (ตั้งใจ). เจเตตี (ย่อมตั้งใจ), เจตยตี

^๑ อภ.ส. ๓๔/๗๗/๒๓.

^๒ พ.ข. ๓๒/๓/๓๒.

^๓ ส.ข.น. ๑๗/๒๕๙/๑๘๔.

^๔ พ.ข. ๒๘/๒๕๙/๓๙๘.

อภิวโต อุตตพญาพาทายปี เจเตติ,
 พรพญาพาทายปี เจเตติ, อุภย-
 พญาพาทายปี เจเตติ.^๑ อากงฺขติ^๒
 เจตยติ ตํ นิเสธ ชฺฐินุทธ.^๓ เจตนา,
 สญฺเจตนา.^๔ เจตยิตํ, เจเตตฺวา, เจตยิตฺวา.
 สญฺจิจฺจ ปาณํ ชีวิตา โวโรเปติ.^๕

(ย่อมตั้งใจ). รตฺโต โข พุราหฺมณ
 ราเคน อภิวโต อุตตพญาพาทายปี
 เจเตติ, พรพญาพาทายปี เจเตติ,
 อุภยพญาพาทายปี เจเตติ (ดูกรพราหมณ์
 ผู้กำหนด ฤกราคะครอบงำ ย่อมคิด
 เพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง ย่อมคิด
 เพื่อเบียดเบียนคนอื่นบ้าง ย่อมคิดเพื่อ
 เบียดเบียนตนเองและคนอื่นทั้งสองฝ่าย
 บ้าง). อากงฺขติ เจตยติ ตํ นิเสธ ชฺฐินุทธ
 ([สาวกของพระองค์] ย่อมคิด จํานง หวัง
 [ความตาย] ข้าแต่ท่านผู้ทรงไว้ซึ่งความ
 รุ่งเรือง ขอพระองค์จงห้ามสาวกของ
 พระองค์นั้นเสียเถิด). เจตนา (ความ
 ตั้งใจ, ความจงใจ). สญฺเจตนา (ความ
 ตั้งใจด้วยดี). เจตยิตํ (ความตั้งใจ),
 เจเตตฺวา (ตั้งใจแล้ว), เจตยิตฺวา (ตั้งใจ
 แล้ว). สญฺจิจฺจ ปาณํ ชีวิตา โวโรเปติ
 (ตั้งใจปลงสัตว์จากชีวิต).

^๑ ส.สพ. ๑๘/๖๔๘/๔๑๗. อ.ง.ต.ก. ๒๐/๔๙๓/๑๙๙.

^๒ อ.ง.ต.ก. ๒๐/๕๔๑/๓๒๕.

^๓ ส.ส. ๑๕/๔๙๐/๑๗๗.

^๔ อ.ภ.ส. ๓๔/๒๐/๑๐.

^๕ วิ.มหาวิภังค. ๒/๖๓๑/๔๑๒.

อธิบายบทว่า เจตนา เป็นต้น

ตตฺถ เจตนาติ เจตยตีติ เจตนา,
สทฺธี อตฺตนา สมฺปยุตฺตธฺมฺเม อารมฺมเณ
อภิสนฺทหตีติ อตฺถเ. **สญฺเจตนาติ**
อุปฺสคฺควเสณ ปทํ วทฺตฺมิตํ. **เจตยิตฺตฺติ**
เจตนาภาโร. **สญฺจิจฺจติ** สยํ ฅตฺวา,
เจจฺจ อภิวิตฺตฺวาติ อตฺถเ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เจตนา
มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า เจตนา เพราะ
อรรถว่า ตั้งใจ อธิบายว่ารวมธรรม
ที่ประกอบกับตนไว้ในอารมณ์. บทว่า
สญฺเจตนา เป็นบทที่เพิ่มอุปสรรคเข้ามา
(คือ สํ อุปสรรคเป็นธาตุวัตถวิเสสกะ).
บทว่า เจตยิตํ ได้แก่ อากาโรที่ตั้งใจ.
บทว่า สญฺจิจฺจ คือ รู้แล้วเอง, อธิบายว่า
ตั้งใจแล้ว คือ ครอบงำแล้ว.

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของเจตนา

อิมานิ เจตนาย นามานิ :

สญฺเจตนา เจตยิตํ
เจตนา กมฺมเมว จ
กมฺมญฺหิ . เจตนา เตวว
ชฺเเนนาหฺจฺจ ภาสีติ.

อตุรายํ ปาฬิ “เจตนาหํ ภิกฺขเว
กมฺมํ วทามิ, เจตยิตฺวา กมฺมํ กโรติ
กาเยน วาจาเย มนสา”ติ.^๑

เจตนา มีชื่อหลายชื่อดังนี้ :

สญฺเจตนา เจตยิต เจตนา กมฺม
จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคตรัสเจตนา
นั้นเที่ยวว่าเป็นกรรม.

ในข้อนี้ มีพระบาลีนี้ว่า เจตนาหํ
ภิกฺขเว กมฺมํ วทามิ, เจตยิตฺวา กมฺมํ
กโรติ กาเยน วาจาเย มนสา (ดูกรภิกษุ
ทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม,
บุคคลคิดแล้ว ย่อมทำกรรมทางกาย
วาจา ใจ).

^๑ ดูเทียบ ส.น. ๑๖/๓๕๖/๑๘๒.

มนต **คฺตุตภาสเน.** มนฺเตติ, มนฺตยติ, นิมนฺเตติ, นิมนฺตยติ, อามนฺเตติ, อามนฺตยติ. ชนา สงฺคมฺม มนฺเตนฺติ,^๑ มนฺตยนฺติ, มนฺตยีสฺสุ รโหคฺตา.^๒ นิมนฺตยิตฺถ ราชานํ.^๓ อามนฺตยิตฺถ เทวีนฺโท วิสุกมฺมํ มหิทฺธิกํ.^๔ มนฺตา, มนฺโต. การิตฺเต : “มนฺตาเปติ, มนฺตา-ปยติ”ติ รูปานิ.

มนต ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **คฺตุต-ภาสเน** (พูดความลับ, ปรีกษา). มนฺเตติ, มนฺตยติ (ย่อมนปรีกษา), นิมนฺเตติ, นิมนฺตยติ (ย่อมนเชื้อเชิญ), อามนฺเตติ, อามนฺตยติ (ย่อมนร้องเรียก). ชนา สงฺคมฺม มนฺเตนฺติ (ชนทั้งหลาย ย่อมประชุม ปรีกษากัน), มนฺตยนฺติ (ย่อมนปรีกษากัน), มนฺตยีสฺสุ รโหคฺตา (อยู่ในที่ลับปรีกษากัน). นิมนฺตยิตฺถ ราชานํ (เชื้อเชิญพระราชเสด็จ). อามนฺตยิตฺถ เทวีนฺโท วิสุกมฺมํ มหิทฺธิกํ (ท้าวสักกะรับสั่งให้เรียกวิสุกรรมเทพบุตรผู้เรืองฤทธิ์มา). มนฺตา (ปัญญา), มนฺโต (มนต์, พระเวท). เมื่อลงการิต-ปัจจัยจะมีรูปว่า มนฺตาเปติ, มนฺตาปยติ (ย่อมนให้ปรีกษา).

เอตฺถ **มนฺตาติ** ปญฺญา, “คเวสน-สญฺญา”ติปิ วทนฺติ. **มนฺโตติ** คฺตุต-ภาสเน. “อุปฺสฺสุติกาปิ สฺจนฺติ มนฺตํ, ตสฺมา हि มนฺโต ชิปปมฺเปติ ฆาทนฺ”ติ^๕ เอตฺถ हि คฺตุตภาสเน “มนฺโต”ติ วุจฺจติ.

ในที่นี้ บทว่า **มนฺตา** ได้แก่ ปัญญา, บางอาจารย์กล่าวว่า เป็นสัญญาที่แสวงหาด้วยปัญญา ก็มี. การปรีกษาชื่อว่า **มนต**. จริงอยู่ การปรีกษาท่านเรียกว่า **มนต** ในพระบาลีนี้ว่า อุปฺสฺสุติกาปิ

^๑ ส.ส. ๑๕/๗๘๑/๒๙๖.

^๒ พ.ชา. ๒๘/๑๑๒๓/๓๙๕.

^๓ พ.ชา. ๒๘/๕๓๔/๒๐๐.

^๔ พ.จวิยา. ๓๓/๙/๕๖๓.

^๕ พ.ชา. ๒๗/๒๓๙๑/๕๑๕.

อปิจ มนุโตติ ฉพังคมนุโต. วุตตญจ
 “เย มนุติ ปริวตเตนุติ ฉพังคัม พุรหฺม-
 จินฺติตนุ”ติ.^๑ เอตถ สิกฺขานิรุตฺติกปฺป-
 พุยากรณชฺติสฺตถฉนุโทวิจิตฺตวเสน มนุโต
 “ฉพังโค”ติ เวทิตพุโ.^๒ เอตานิ เอว ฉ
 “เวทงฺคานี”ติ วุจฺจนุติ. เวโท เอว हि
 “มนุโต, สุตฺตี”ติ จ วุตฺโต. อถวา มนุโตติ
 เวทาทิวิชฺชา.

สุนฺนุติ มนุติ, ตสฺมา हि มนุโต ชิปป-
 มุเปติ ภาทํ (แม้คนที่คอยแอบฟัง ก็จะได้ยินการปรึกษากัน เพราะเหตุนี้
 การปรึกษา จะถึงความแพร่หลายทันที).
 อีกนัยหนึ่ง พระเวทอันมีองค์ ๖ ชื่อว่า
 มนุติ ดังท่านกล่าวไว้ว่า เย มนุติ
 ปริวตเตนุติ, ฉพังคัม พุรหฺมจินฺติตํ (ชน
 เหล่าใด ย่อมสาธยายพระเวทอันมีองค์
 ๖ ซึ่งฤาษีผู้ประเสริฐดำรงขึ้น). ในที่นี้พระเวท
 ฟังทราบว่ามีองค์ ๖ คือ สิกฺขา นิรุตฺต-
 กปฺป พุยากรณ ชฺติสฺตถ และ ฉนุโทวิจิต-
 ติ องค์ ๖ ประการ เหล่านี้ฉันท์เดียว ท่านเรียก
 ว่า เวทงฺค (องค์แห่งพระเวท). ก็พระเวท
 นั้นแล ท่านเรียกว่า มนุติ และ สุตฺตี.
 อีกนัยหนึ่ง วิชาที่มีพระเวท เป็นต้น ชื่อว่า
 มนุติ.

ยมนุติ สงฺโกจเน. ยมนุเตติ, ยมนุตยติ.
 ยมนุติ, เตลยมนุติ ยถา จกุกํ เอวํ กมฺปติ
 เมทนี.^๓

ยมนุติ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **สงฺโกจเน**
 (หดเข้า, ย่นเข้า). ยมนุเตติ, ยมนุตยติ
 (ย่อมหดเข้า). ยมนุติ (เครื่องจักร, เครื่อง
 ยนต์), ตัวอย่างเช่น เตลยมนุติ ยถา จกุกํ
 เอวํ กมฺปติ เมทนี (แผ่นดินย่อมหวั่นไหว
 เหมือนเครื่องจักรยนต์ที่ค้ำน้ำมัน ฉะนั้น).

^๑ ชุ.วิ. ๒๖/๖๓/๑๐๗.

^๒ ฉ.วิมานวตฺตฤคฺคกถา. ๒๔๖.

^๓ ชุ.พฺพทฺธ. ๓๓/๒/๔๓๓.

สตุต คติยฺ. สตุเตติ, สตุตยติ.

สตุต ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป). สตุเตติ (ย่อมนไป), สตุตยติ (ย่อมนไป).

สนุต อามปฺปโยเค. อามปฺ-
ปโยโค นาม อุตฺสนุนกิริยา. สนฺเตติ,
สนฺตยติ.

สนุต ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อามปฺ-
ปโยค (หนาแน่น, แผล, ขยาย). การทำให้หนาขึ้น ชื่อว่า อามปฺปโยค. สนฺเตติ (ย่อมนหนาแน่น), สนฺตยติ (ย่อมนหนาแน่น).

กิตฺต สฺสนฺทเน. กิตฺเตติ, กิตฺตยติ.
“เย โวหํ กิตฺตยิสฺสามิ, คิราหิ
อนฺุพฺพุโส.” กิตฺตนา ปริกิตฺตนา”ติ-
อาทิสฺ ปน กตฺถนา “กิตฺตนา”ติ วุจฺจติ.

กิตฺต ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สฺสนฺทน
(กล่าวเทียบเคียง). กิตฺเตติ (ย่อมนกล่าว),
กิตฺตยติ (ย่อมนกล่าว). ตัวอย่างเช่น เย
โวหํ กิตฺตยิสฺสามิ, คิราหิ อนฺุพฺพุโส
(เราจักกล่าวถึงเทพดังกล่าวแก่พวกเธอ
ด้วยวาจาตามลำดับ). ส่วน กตฺถนา
(การสรรเสริญ) ในประโยค เป็นต้นว่า
กิตฺตนา ปริกิตฺตนา ท่านเรียกว่า กิตฺตนา.

ตฺนุต กุฏฺมพฺธาเรน. ตฺนฺเตติ,
ตฺนฺตยติ. สตฺนฺโต, สปฺปธาไนติ อตฺโต.

ตฺนุต ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
กุฏฺมพฺธาเรน (ทรงทรัพย์ไว้, ร้ารวย).
ตฺนฺเตติ (ย่อมนร้ารวย), ตฺนฺตยติ (ย่อมน
ร้ารวย). สตฺนฺโต (เป็นไปกับด้วย
ประธาน), หมายความว่า มีประธาน.

• ที.มหา. ๑๐/๒๔๑/๒๙๐.

ยต นิการโปกกาเรสุ. ยเตติ, ยตยติ. **นิโต จ ปฎิทาเน.** ยตธาตุ นิอุปสคฺคโต ปโร ปฎิทาเน วตฺตติ, นิยุยาเตติ, นิยุยาตยติ. **ตการสุส ปน ทการตฺเต กเต** “นิยุยาเตติ, นิยุยาตยติ. **รถํ นิยุยาตยิตฺวาน อนนโณ^๑ เอหิ สารถิ”**ติ รูปานิ.

ยต ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **นิการ** (เนรคุณ), **อุปการ** (ตอบแทนคุณ). **ยเตติ** (ย่อมนเนรคุณ), **ยตยติ** (ย่อมนเนรคุณ). **อนึ่ง** ยต ธาตุ ที่อยู่ท้าย นิอุปสรรค ยังใช้ในอรรถแห่ง **ปฎิทาเน** (มอบให้ [ได้อีกด้วย]). **ยต** ธาตุ หากอยู่ท้าย นิอุปสรรค ใช้ในอรรถแห่ง **ปฎิทาเน** (มอบให้) เช่น **นิยุยาเตติ, นิยุยาตยติ** (ย่อมนมอบให้). เมื่อแปลง ต อักษร เป็น ท อักษรจะมีรูปว่า **นิยุยาเตติ, นิยุยาตยติ** (ย่อมนมอบให้). เช่น **รถํ นิยุยาตยิตฺวาน อนนโณ เอหิ สารถิ** (ดูกรนายสารถิ เรา มอบรถให้ท่านไว้ ท่านจงเป็นผู้ไม่มีหนี้ มาเถิด).

วตุ ภาสายํ. วตฺเตติ, วตฺตยติ.

วตุ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **ภาสา** (กล่าว, พูด). **วตฺเตติ** (ย่อมนกล่าว), **วตฺตยติ** (ย่อมนกล่าว).

ปต คติยํ. ปเตติ, ปตยติ.

ปต ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **คติ** (ไป). **ปเตติ** (ย่อมนไป), **ปตยติ** (ย่อมนไป).

วาท คติสุขเสวนเนสสุ. คติ สุขํ เสวนนฺติ ตโย อตฺถา. ตตฺถ สุขนํ **สุขํ.** วาเตติ, วาตยติ. วาโต, วาตปฺปมฺ. **จิวรสฺส อนฺวาโต.**

วาท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **คติ** (ไป), **สุข** (สบาย), **เสวน** (คบหา). (**วาท** ธาตุ) ใช้ในอรรถ ๓ ประการ คือ **คติ** (ไป), **สุข** (สบาย), **เสวน** (คบหา). **บรรดา**

^๑ ฉ. อนนโณ.

อรรถ ๓ ประการเหล่านั้น ความสบาย
ชื่อว่า สุข. วาเตติ, วาตยติ (ย่อมนไป,
ย่อมนสบาย, ย่อมคบหา). วาโต (ลม),
วาตปุप्ผิ (ดอกลม). จีวรสุส อนุวาโต
(อนุวาตแห่งจีวร).

เกต อามนุตเน. เกเตติ, เกตยติ.
เกตโก.

เกต ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อามนุตน
(เรียก). เกเตติ (ย่อมนเรียก), เกตยติ
(ย่อมนเรียก). เกตโก (ต้นการะเกต).

สตุต สนุตานกิริยายิ. สนุตาน-
กิริยา นาม ปพณุกิริยา อวิจฺเจทกฺรณิ.
สตุเตติ, สตุตยติ. สตุโต.

สตุต ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
สนุตานกิริยา (ทำอย่างต่อเนื่อง). การทำ
อย่างต่อเนื่อง คือ การทำไม่ขาดสายชื่อว่า
สนุตานกิริยา. สตุเตติ (ย่อมนทำต่อเนื่อง),
สตุตยติ (ย่อมนทำต่อเนื่อง). สตุโต (สัตว์).

ส่วนในพระบาลีว่า

กิณฺณุ สนฺตรมาโนว
ลายิตฺวา หริตฺติ ตินฺนํ
ขาท ขาทาติ ลปฺสิ
คตฺสตุตฺติ ชฺรคฺควนฺติ^๑

เหตุไรหนอ เจ้าจึงเป็นเหมือน
รีบด่วนเกี่ยวเอาหญ้าอันเขียวสด
มาแล้ว บั่นเพื่อถึงวัวแก่ตัว
ปราศจากชีวิตแล้วว่า .จงเคี้ยวกิน
หญ้าเสีย

ปาฬิยํ ปน "คตฺสตุตฺติ ชฺรคฺควนฺ"ติ ปาจฺสุส
"วิคตฺชีวิตํ ชินฺณฺณโคณฺนุ"ติ อตฺถํ
สํวณฺณฺณสุ: อิมินา สตุตฺสทฺทสุส ชีวิตวจฺนํ

พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย ได้อธิบาย
เนื้อความแห่งปาฐะว่า คตฺสตุตฺติ ชฺรคฺควํ
ไว้ว่า วิคตฺชีวิตํ ชินฺณฺณโคณฺนํ (วัวแก่

^๑ บ.ชา. ๒๗/๗๐๗/๑๖๕. คตฺสตุตฺติ ชฺรคฺควํ.

วีย ทิสฺสติ, “น สุกรา อุญฺเฌน ปคฺคเหน
ยาเปตฺน”ติ^๑ เอตฺถ **ปคฺคหสทฺทสฺส**
ปตฺตกถํ วีย. สฺกฺขฺ วิจาเรตพฺพ.

สุตฺต อวโมจเน. สุตฺเตติ,
สุตฺตยติ.

มุตฺต ปสวเน. มุตฺเตติ, มุตฺตยติ.
โอมุตฺเตติ, โอมุตฺตยติ. มุตฺตํ.

อตุรายํ ปาฬิ “มุตฺเตติ โอิหเทติ
จา”ติ.^๒ ตตฺถ **มุตฺเตติ**ติ ปสฺสาวํ กโรติ.
โอิหเทติติ กรีสํ วิสฺสชฺเชติ.^๓ กาวีเต :
“มุตฺตาเปติ, มุตฺตาปยตี”ติ รูปานิ.

ตัวปราศจากชีวิตแล้ว). ด้วยคำอธิบาย
นี้ **สฺตฺต ศัพท์** ดูเหมือนจะกล่าวถึงชีวิต
เหมือน **ปคฺคห ศัพท์** ที่กล่าวถึงบาตร
ในพระบาลีนี้ว่า น สุกรา อุญฺเฌน
ปคฺคเหน ยาเปตฺ (การที่จะยังอัตตภาพ
ให้เป็นไปด้วยการแสวงหา [อาหาร] ด้วย
บาตรไม่ใช่กระทำได้ง่าย). (ในเรื่องนี้)
บัณฑิตพึงพิจารณาให้ดี.

สุตฺต ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
อวโมจเน (แก้, ปล่อย). **สุตฺเตติ** (ย่อมแก้),
สุตฺตยติ (ย่อมแก้).

มุตฺต ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **ปสวเน**
(ไหล, ไหลออก). **มุตฺเตติ** (ย่อมไหลออก),
มุตฺตยติ (ย่อมไหลออก). **โอมุตฺเตติ**
(ย่อมไหลออก), **โอมุตฺตยติ** (ย่อมไหล
ออก). **มุตฺตํ** (น้ำมูตร, ปัสสาวะ).

ในอรรถนี้ มีพระบาลีนี้ว่า **มุตฺเตติ**
โอิหเทติ จ (ย่อมถ่ายปัสสาวะ และถ่าย
อุจจาระ). บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า
มุตฺเตติ ได้แก่ ย่อมถ่ายปัสสาวะ. บทว่า
โอิหเทติ ได้แก่ ย่อมถ่ายอุจจาระ. เมื่อ

^๑ วิ.มหาวิภังค. ๑/๕/๑๐, อัง.ปญฺจก. ๒๒/๕๔/๗๕.

^๒ ขุ.จริยา. ๓๓/๑๕/๕๗๒. มุตฺเตติ โอิหเนติ.

^๓ ข. จริยาปิฎกฏกถา. ๑๓๙.

ลงการิตปัจจัย จะมีรูปว่า มุตตาเปติ, มุตตาปยติ (ให้ถ่ายปัสสาวะ).

กตุตฺร เสถิลฺล. กตุตฺเรติ, กตุตฺรยติ. กตุตฺโร. กตุตฺรทณฺโฑ, กตุตฺรสุปฺปี.^๑

กตุตฺร ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **เสถิลฺล** (หย่อน). กตุตฺเรติ, กตุตฺรยติ (ย่อมหย่อน). กตุตฺโร (คนแก่). กตุตฺรทณฺโฑ (ไม้เท้าคนแก่), กตุตฺรสุปฺปี (กระดิ่งเก่า).

อธิบายบทว่า กตุตฺโร เป็นต้น

ตตฺถ กตุตฺโรติ ชินฺนฺ.มหลฺลโกติ วุตฺตํ โหติ. เกนฺภูเจเน กตุตฺโร? กตุตฺรยติ อํคานํ สีถิลภาเวเน สีถิลโ ภาวตีติ อตฺเถเน. **กตุตฺรทณฺโฑติ** กตุตฺเรหิ ชินฺนฺมณฺสุเสหิ เอกนฺตโต คเหตุพฺพตาย กตุตฺรานํ ทณฺโฑ กตุตฺรทณฺโฑ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กตุตฺโร ได้แก่ คนแก่. มีคำอธิบายว่า คนเฒ่า. ถามว่า ชื่อว่า กตุตฺร เพราะอรรถว่าอะไร? ตอบว่า ชื่อว่า กตุตฺร เพราะอรรถว่าเป็นผู้ย่อหย่อน โดยการย่อหย่อนแห่งอวัยวะทั้งหลาย. บทว่า กตุตฺรทณฺโฑ ความว่า ไม้เท้าของคนแก่ทั้งหลาย ชื่อว่า กตุตฺรทณฺโฑ เพราะคนแก่ทั้งหลายต้องใช้อย่างแน่นอน.

เตนาหุ อฏฺฐกถาจริยา “กตุตฺรทณฺโฑติ”^๒ ชินฺนฺกาเล คเหตุพฺพทณฺโฑ”ติ. **กตุตฺรสุปฺปี** ชินฺนฺสุปฺปี.^๓

เพราะเหตุนี้ พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าววว่า บทว่า กตุตฺรทณฺโฑ ได้แก่ ไม้เท้าที่คนแก่จะพึง

^๑ วิ.มหา. ๕/๑๒๘/๑๗๐. กตุตฺรสุปฺปี.

^๒ วิ.มหาวิภังค. ๑/๕๔๓/๓๗๑. วิ.จุ.ข. ๓/๕๙๓/๓๐๗.

^๓ สมนุตปาสาทิกา. ๓/๒๒๐.

กตฺตรญฺจ ตํ สุปฺปญฺจาติ กตฺตรสุปฺปนฺนํ
สมาโส.

ใช้ในเวลาแก่เฒ่า. บทว่า กตฺตรสุปฺปิ
ได้แก่ กระตั้งเเก่า. บทนี้เป็นวิเศษน-
บุรพบท ก็มมธารยสมาสโดยวิเคราะห์ว่า
กตฺตรญฺจ ตํ สุปฺปญฺจาติ กตฺตรสุปฺปิ
(กระตั้งนั้นด้วย เเก่าด้วย เพราะเหตุนั้น
จึงชื่อว่า กตฺตรสุปฺปิ [กระตั้งเเก่า]).

จิตฺต จิตฺตกรณ, กทาจิ
ทสฺสเนปิ. จิตฺตกรณํ วิจิตฺตภาวกรณํ.
จิตฺเตติ, จิตฺตยติ. จิตฺตํ.

จิตฺต ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
จิตฺตกรณ (กระทำอย่างวิจิตร),
บางคราวใช้ในอรรถแห่ง **ทสฺสเน** (เห็น,
ดู). การกระทำโดยความเป็นของวิจิตร
ชื่อว่า **จิตฺตกรณ**. จิตฺเตติ (ย่อมทำ
อย่างวิจิตร), จิตฺตยติ (ย่อมทำอย่าง
วิจิตร). จิตฺตํ (จิต).

ตการนุตธาตฺรูปานิ.

กลุ่มธาตุ
ที่ลงท้ายด้วย ต อักษร จบ.

ถการนุตธาตุ

กถ กถเน. กเถติ, กถยติ. ฌมฺม
 สากจุฉติ. สากจุฉา, กถา, ปริกถา,
 อฏฺจกถา.

ตตฺถ สากจุฉตีติ สห กถยติ.
 อตฺถโก กถียติ เอตยาติ อฏฺจกถา,
 ตถการสฺส ฏฺจการตฺต.

ยายตถมภิวณฺณณฺติ
 พยญฺชนตถปทานุคํ
 นิตานวตฺถสมฺพนํ
 เอสา อฏฺจกถา มตา.

“อฏฺจกถา”ติ จ “อตฺถสํวณฺณนา”ติ
 จ นินฺนนานากรณํ.

ธาตุที่ลงท้ายด้วย ฌ อักษร

กถ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง กถน
 (กล่าว, แสดง). กเถติ (ย่อมกล่าว),
 กถยติ(ย่อมกล่าว). ฌมฺม สากจุฉติ (ย่อม
 สนทนาธรรม). สากจุฉา (การสนทนา),
 กถา (ถ้อยคำ), ปริกถา (พูดเสียบเคียง),
 อฏฺจกถา (คำอธิบายความ).

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า
 สากจุฉติ ได้แก่ ย่อมสนทนา. ชื่อว่า
 อฏฺจกถา เพราะอรรถว่าเป็นเครื่อง
 อธิบายเนื้อความ. แปลง ตถ อักษร เป็น
 ฏฺจ อักษร.

อาจารย์ทั้งหลาย ย่อมอธิบาย
 เนื้อความที่คล้อยตาม พยญฺชน-
 ปท (กลุ่มพยัญชนะ ๖ ประการ)
 อตฺถปท (กลุ่มอรรถ ๖ ประการ)
 ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับเรื่องราว และ
 เหตุเกิด ด้วยคัมภีร์อธิบายใด
 คัมภีร์อธิบายนั้น ท่านเรียกว่า
 อรรถกถา.

สำหรับคำว่า อฏฺจกถา และคำว่า
 อตฺถสํวณฺณนา มีความหมายเหมือนกัน
 (ต่างกันโดยพยัญชนะ เหมือนกันโดย
 อรรถ).

ปถิ คติย. ปนุเถนุติ, ปนุถยนุติ.
 ปนุโถ. **ภูวาทิคณ** "ปถ คติยนุ"ติ
 อการนุตวเสน กถิตสุส "ปถติ, ปโถ"ติ
 นิคคหิตาคมวชชิตานิ รูปานิ ภวนุติ,
 อธิ ปน อการนุตวเสน กถิตสุส
 สนิคคหิตาคมานิ รูปานิ นิจุจํ ภวนุตีติ
 ทฎจพพ.

ปุตถ อาทรานาทเรสุ. ปุตถเถติ,
 ปุตถยติ.

มุตถ สงฺฆาเต. มุตถเถติ, มุตถยติ.

วตถ อทฺทเน. วตถเถติ, วตถยติ.

ปุต ภาษาย. ไปเถติ, ไปถยติ.
 กเถตีติ อตุโถ.

ปถิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **คติ** (ไป).
 ปนุเถนุติ (ย่อมนไป), ปนุถยนุติ (ย่อมนไป).
 ปนุโถ (ทาง). ในภูวาทิคณะ ธาตุที่
 ท่านกล่าวด้วยอำนาจ อ การันต์ว่า **ปถ**
คติย (ปถ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **คติ** [ไป,
 ถึง, เป็นไป]) มีรูปที่ไม่ลงนิตินิตาคมว่า
 ปถติ, ปโถ, ส่วนในจฺรฐาทิคณะนี้ พึงเห็น
 ว่า ธาตุนี้ ท่านกล่าวด้วยอำนาจ อ
 การันต์ มีรูปลงนิตินิตาคมแน่นอน.

ปุตถ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **อาทร**
 (เอื้อเฟื้อ), **อนาทร** (ไม่เอื้อเฟื้อ). ปุตถเถติ
 (ย่อมนเอื้อเฟื้อ, ย่อมไม่เอื้อเฟื้อ), ปุตถยติ
 (ย่อมนเอื้อเฟื้อ, ย่อมไม่เอื้อเฟื้อ).

มุตถ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **สงฺฆาต**
 (รวมกัน). มุตถเถติ (ย่อมนรวมกัน),
 มุตถยติ (ย่อมนรวมกัน).

วตถ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **อทฺทน**
 (ชุมนุม). วตถเถติ (ย่อมนชุมนุม), วตถยติ
 (ย่อมนชุมนุม).

ปุต ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **ภาษา**
 (กล่าว). ไปเถติ (ย่อมนกล่าว), ไปถยติ
 (ย่อมนกล่าว). หมายความว่า ย่อมพูด.

ปฺถ ปหาเร. ไปเถติ, ไปถยติ.
กุมมาเร ไปเถตุวา อคมาสิ.^๑

ปฺถ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **ปหาร** (ตี). ไปเถติ (ย่อมติ), ไปถยติ (ย่อมติ). ตัวอย่างเช่น กุมมาเร ไปเถตุวา อคมาสิ (ตีเด็กทั้งหลายแล้วได้เดินไป).

กถ วากุยปฺพนฺธ. กเถติ, กถยติ.
กถา.

กถ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **วากุย-
ปฺพนฺธ** (แต่งถ้อยคำ, ประพันธ์). กเถติ (ย่อมแต่ง, ย่อมประพันธ์), กถยติ (ย่อมแต่ง, ย่อมประพันธ์). กถา (คำประพันธ์).

สถ ทุพฺพลฺเย. สเถติ, สถยติ.

สถ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **ทุพฺพลฺย** (อ่อนเพลีย). สเถติ (ย่อมอ่อนเพลีย), สถยติ (ย่อมอ่อนเพลีย).

อตฺถ ปตฺถ ยาจนายํ. อตฺถเถติ,
อตฺถยติ. อตฺถเ. ปตฺถเถติ, ปตฺถยติ.
ปตฺถนา. ปฏิปกุขํ อตฺถยณฺติ อิจฺฉณฺตีติ
ปจฺจตฺถิกา.

อตฺถ ปตฺถ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **ยาจนา** (ปรารธนา, อยากได้). อตฺถเถติ (ย่อมปรารธนา), อตฺถยติ (ย่อมปรารธนา). อตฺถเ (ความปรารธนา). ปตฺถเถติ (ย่อมปรารธนา), ปตฺถยติ (ย่อมปรารธนา). ปตฺถนา (ความปรารธนา). (คำว่า **ปจฺจตฺถิก** มีวิเคราะห์ว่า) ชื่อว่า **ปจฺจตฺถิก** เพราะอรรถว่าปรารธนาเป็น ศัสตรู.

โถม สิลามายํ. โถเมติ, โถมยติ.
โถมนา.

โถม ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **ซิลามา** (สรรเสริญ, ยกย่อง). โถเมติ (ย่อม

^๑ ชุ.ชา.อ. ๓๗/-/๒๒๘. กุมมาเร ไปเถตุวา เนติ. ๓๗/-/๕๓๑. กุมาริกา วิลปฺนฺตี อคมาสิ.

สรรเสริญ), โถมยติ (ย่อมนสรรเสริญ),
โถมณา (การสรรเสริญ).

กาถ **หีสาย**. กาถติ, กาถยติ.

กาถ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **หีสาย**
(เบียดเบียน). กาถติ (ย่อมนเบียดเบียน),
กาถยติ (ย่อมนเบียดเบียน).

สถ **พนุชเน**. สเถติ, สถยติ.

สถ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **พนุช**
(ผูก, พัน). สเถติ (ย่อมนผูก), สถยติ
(ย่อมนผูก).

สนุถ **คนุถ** **สนุถมฺภ**. สนุถติ,
สนุถยติ. คนุถติ, คนุถยติ. คนุถเ.

สนุถ **คนุถ** ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
สนุถมฺภ (ค้ำจุน). สนุถติ (ย่อมนค้ำจุน),
สนุถยติ (ย่อมนค้ำจุน), คนุถติ (ย่อมน
ค้ำจุน), คนุถยติ (ย่อมนค้ำจุน). คนุถเ
(คัมภีร์).

ถการนุตธาตูปานิ.

กลุ่มชาติ
ที่ลงท้ายด้วย ถ อักษร จบ.

ทการนุตธาตุ

หท กรีสสุสคฺเค. กรีสสุสคฺโค
กรีสสุส อุสฺสคฺโค วิสฺสชฺชนํ. หเทติ,
หทยติ. โหหเทติ, โหหทยติ.

วิท ลาภ. อิมสฺมี จาเน **ลาโภ**
นาม อนุภวนํ, ตสฺมา **วิท**ธาตุ อนุภวเน
วตฺตตีติ อตฺถิ คเหตุพฺโพ. สฺขํ เวทณํ
เวเทติ. ทฺกฺขํ เวทณํ เวเทติ.^๑ เวทยติ.
เวทนา, วิตุติ. เวทยิตํ. สฺขํ เวทณํ
เวทยมาโน.^๒

กฺท อนาคตภาสเน.^๓ กฺนฺเทติ,
กฺนฺทยติ.

ธาตุที่ลงท้ายด้วย ท อักษร

หท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **กรีสสุสคฺค**
(ถ่ายอุจจาระ). การถ่าย คือ การปล่อย
อุจจาระ ชื่อว่า **กรีสสุสคฺค**. หเทติ (ย่อ
ถ่ายอุจจาระ), หทยติ (ย่อถ่ายอุจจาระ).
โหหเทติ (ย่อถ่ายอุจจาระ), โหหทยติ
(ย่อถ่ายอุจจาระ).

วิท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **ลาภ**
(ได้, เสวย). การเสวยอารมณ์ ชื่อว่า **ลาภ**
ในที่นี้, เพราะเหตุนั้น ฟังถือเอาความ
หมายว่า **วิท** ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
อนุภวน (เสวยอารมณ์). สฺขํ เวทณํ เวเทติ
(ย่อเสวยสุขเวทนา). ทฺกฺขํ เวทณํ เวเทติ
(ย่อเสวยทุกขเวทนา). เวทยติ (ย่อ
เสวยอารมณ์). เวทนา (สภาวะที่เสวย
อารมณ์), วิตุติ (การเสวยอารมณ์).
เวทยิตํ (การเสวยอารมณ์). สฺขํ เวทณํ
เวทยมาโน (เสวยสุขเวทนาอยู่).

กฺท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **อนาคต-**
ภาสเน (พูดโดยไม่เคารพ, ถ้อย).
กฺนฺเทติ (ย่อพูดถ้อย), กฺนฺทยติ (ย่อ
พูดถ้อย).

^๑ ม.ม. ๑๓/๒๗๓/๒๖๗.

^๒ ที.มหา. ๑๐/๒๘๘/๓๒๙.

^๓ ไป.อนาคตภาสเน, ก. อนาคตภาสเน.

मित สิเนทเน. อตุร **สินโท**
นาม ปิติ. เมเทติ, เมทยติ.

मित ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **สินเนน**
(รักใคร่, เยื่อใย). ในที่นี้ ความรักใคร่,
ความเยื่อใย ชื่อว่า **สินเนน**. เมเทติ
(ย่อมรักใคร่), เมทยติ (ย่อมรักใคร่).

ฉท สัวรรณ. เคหิ ฉาทเทติ,
ฉาทยติ. โทสั ฉาทเทติ, ฉาทยติ.
ปฎิจฉาทเทติ, ปฎิจฉาทยติ. ฉตุตติ. ฉนุณา
กุกุ.^๑

ฉท ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **สัวรรณ**
(ปิด, บัง, มุง, กั้น). เคหิ ฉาทเทติ,
ฉาทยติ (ย่อมมุงเรือน). โทสั ฉาทเทติ,
ฉาทยติ (ย่อมปิดโทษ). ปฎิจฉาทเทติ,
ปฎิจฉาทยติ (ย่อมปกปิด). ฉตุตติ (ร่วม).
ฉนุณา กุกุ (กระท่อมที่มุงแล้ว).

ตตุร **ฉตุตตุติ** อาตปตตุติ. อาตป
ฉาทเทติติ **ฉตุตติ**. ปฎิจฉาทยติเตติ **ฉนุณา**.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ฉตุตติ**
คือ ร่วม. มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า **ฉตุต**
เพราะอรรถว่าปิดบังแดด. ชื่อว่า **ฉนุ**
เพราะอรรถว่าถูกมุงบัง.

จท สญโจทเน อาณตุตติยญจ.
โจเทติ, โจทยติ. โจทโก, จุทิตโก, โจทนา.
อาณนุโท พุทุชโจทิโต.^๒

จท ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **สญโจทเน**
(ทักท้วง, ตักเตือน), และใช้ในอรรถแห่ง
อาณตุตติ (บังคับ, สั่ง). โจเทติ (ย่อม
ทักท้วง, ย่อมบังคับ), โจทยติ (ย่อม
ทักท้วง, ย่อมบังคับ). โจทโก (ผู้ทักท้วง
= โจทย์), จุทิตโก (ผู้ถูกทักท้วง = จำเลย),
โจทนา (การทักท้วง) ตัวอย่างเช่น

^๑ พ.ศ. ๒๕/๒๙๕/๓๒๘.

^๒ พ.ศ. ๓๓/๒/๒๙๙.

อานนุโท พุทธุจโทธิโต (พระอานนท์
อันพระพุทธรเจ้าทักท้วงแล้ว).

ตตฺร โจนฺนาติ จาลนา. จาลนาติ
โทสาโรปนาติ อตฺถเ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โจนฺนา
ความว่า การให้หวั่นไหว. บทว่า จาลนา
ความว่า การยกโทษขึ้นแสดง.

จทฺท วมนเ. จทฺทเทติ, จทฺททยติ.

จทฺท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วมน
(อาเจียน). จทฺทเทติ (ย่อมอาเจียน),
จทฺททยติ (ย่อมอาเจียน).

มท วิตฺติโยเค. มเทติ, มทยติ.

มท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วิตฺติโยค
(ประกอบด้วยความพอใจ, สำราญ).
มเทติ (ย่อมสำราญ), มทยติ (ย่อม
สำราญ).

วิท ๑ เจตนาชฺชยานนิวาเสสุ.
เจตนา^๑ สญฺญานํ. อาชฺชยานํ กถนํ.
นิวาโส นิสฺสนํ. เวเทติ, เวทยติ. ปฏิ-
เวเทติ, ปฏิเวทยติ. ปฏิเวทยามิ เต
มหाराช.^๓

วิท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง เจตนา
(หมายรู้), อาชฺชยาน (กล่าว), นิวาโส (อยู่).
ความหมายรู้ ชื่อว่า เจตนา. การกล่าว
ชื่อว่า อาชฺชยาน. การอยู่ชื่อว่า นิวาโส.
เวเทติ, เวทยติ (ย่อมหมายรู้, ย่อมกล่าว,
ย่อมอยู่). ปฏิเวเทติ, ปฏิเวทยติ (ย่อม
กล่าว). ตัวอย่างเช่น ปฏิเวทยามิ เต
มหाराช (มหาบพิตร อาตมภาพขอถวาย
พระพรให้พระองค์ทรงทราบ).

^๑ จ. เจตนา...

^๒ จ. เจตนา.

^๓ ส.ส. ๑๕/๔๑๓/๑๔๗

สทท **สททเน.** สททเทติ,
สทททยติ. วิสททเทติ, วิสทททยติ. สททโท,
สทททิตโต. ที่สมตฺเต “สทททายตี”ติ ฐปฺ.

เอตฺถ จ “มํ สทททายตีตี สณฺณาย
เวเคน อุทเก ปตี”ติ^๑ **อฏฺฐกถาปาไซ**
นิตฺตฺสนฺ, อิทํ “ปพฺพตฺตายตี”ติ ฐปฺ วย
ธตฺวเสน นิปฺณฺนํ น โหตีตี น
วตฺตพฺพํ, ธตฺวเสน นิปฺณฺนํเยวติ
คเหตุพฺพํ. **สททโท**ตี สทททิตตีตี **สททโท,**
ยถา วุจฺจตีตี **วจนฺ**.^๒ อถวา สทททิตตี
อตุเถ อเนนาตี **สททโท.** ครโว ปน
“สปรปตีตี **สททโท** อุททิตตี อภิลปิตตีตี
อตุเถ”ติ วทฺนฺติ.

สทท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **สททท**
(ออกเสียง, กล่าว). สททเทติ, สทททยติ
(ย้อมกล่าว). วิสททเทติ, วิสทททยติ (ย้อม
กล่าว). สททโท (เสียง), สทททิตโต (กล่าว
แล้ว). เมื่อที่สมจะจะมีรูปว่า สทททายติ.

ก็ในคำว่า สทททายติ นี้ มีอรรถ-
กถาปาฐะเป็นตัวอย่างว่า มํ สทททายตีตี
สณฺณาย เวเคน อุทเก ปตี (บุตร
รับกระโดดลงไปในน้ำ ด้วยความสำคัญ
ว่า ร้องเรียกเรา). ก็คำว่า สทททายติ นี้
ใคร ๆ ไม่ควรกล่าววว่า ไม่ได้สำเร็จด้วย
อำนาจแห่งธาตุเหมือนรูปว่า ปพฺพตฺตายตี.
พึงถือเอาว่า คำว่า สทททายติ นี้ สำเร็จ
ด้วยอำนาจแห่งธาตุแน่นอน. บทว่า
สททโท มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า **สทท** เพราะ
อรรถว่าถูกเปล่งออกมา เหมือนชื่อ
วจน เพราะอรรถว่าถูกกล่าว. อีกนัยหนึ่ง
ชื่อว่า **สทท** เพราะอรรถว่าเป็นเครื่อง
แสดงเนื้อความ. ส่วนครูทั้งหลายกล่าววว่า
ชื่อว่า **สทท** เพราะอรรถว่าถูกกล่าว
ความว่า ถูกพูด ถูกเจรจา.

^๑ พ.ธ.ข. ๑๓/-/๓๒๑.

^๒ พ.ธ.ข. ๒๙/-/๓๕.

สุท อาเสจเน. สุเทติ, สุทยติ.
สุโท.

สุท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **อาเสจน** (ราด, สาด). สุเทติ (ย่อมราด), สุทยติ (ย่อมราด). สุโท (พ้อคร้ว).

สุโทติ ภาตตการโก, โย "รสโก"ติปิ
วุจจติ.

บทว่า **สุโท** ได้แก่ คนปรุงอาหาร (พ้อคร้ว), ซึ่งเรียกกันว่า รสก (ผู้ปรุงแต่งรส) บ้าง.

กนุท สาตจเจ. **สาตจจ**
สติดภาโว นินนุตรภาโว. กนุเทติ,
กนุทยติ.

กนุท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **สาตจจ** (ติดต่อกัน). ความติดต่อกัน คือ ความไม่ขาดช่วง ชื่อว่า **สาตจจ**. กนุเทติ (ย่อมติดต่อกัน). กนุทยติ (ย่อมติดต่อกัน).

มุท สัสคเค. เอกโตกรณํ **สัสคโค.**
โมเทติ, โมทยติ สตุตฺตุนิ สປປိນา.

มุท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **สัสคค** (ระคนกัน, รวมกัน, คละกัน). การทำโดยความเป็นอันเดียวกัน ชื่อว่า **สัสคค**. โมเทติ (ย่อมระคนกัน), ตัวอย่างเช่น โมทยติ สตุตฺตุนิ สປປိນา (ย่อมระคนข้าวตอกกับเนยใส).

นท ภาสาย. นาทเทติ, นาทยติ.
เหตุกตฺตฺตฺรฺปานิตี น วตฺตพฺพานิ
ปาพิทฺสฺสนโต "สีโห จ สีหนาเทน ททฺทริ
อภินาทยิ"ติ.^๑ อญฺญตฺราปิ สัสโย น
กาตพฺโพ อิมฺสมิ **จุราทิกณ** เหตุกตฺตฺ-
รฺปสทิสานมุปี สฺทฺธกตฺตฺรฺปานิ สน-
ทิสฺสนโต.

นท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **ภาสา** (กล่าว, บันลือ). นาทเทติ (ย่อมกล่าว, ย่อมบันลือ), นาทยติ (ย่อมกล่าว, ย่อมบันลือ). ทั้งสองรูปนี้ ไม่ควรกล่าวว่าเป็นเหตุกตฺตฺรฺป เพราะได้พบตัวอย่างจากพระบาลีว่า สีโห จ สีหนาเทน ททฺทริ อภินาทยิ (อนึ่ง ราชสีห์บันลือสีหนาท

^๑ พุ.ชา. ๒๗/๑๕๔/๕๐. พุ.ชา.อ. ๓๐/๑๕๔/๑๒.

ที่ภูเขาเงิน). แม้ในที่อื่น ๆ ก็ไม่ควรทำ
ความสงสัย เพราะในจุราทिकณะนี้
พบสุทธกัตตรูปที่คล้ายกับเหตุกัตตรูป
ได้บ้าง.

สท อสุสาทเน. สาเทติ, สาทยติ.
อสุสาเทติ, อสุสาทยติ. เอตถ **อา-**
อุปสคฺโค รสุสวเสน จิตฺ.

สท ชาติใช้ในอรรถแห่ง **อสุสาทน**
(ยินดี, ชอบใจ, เพลิดเพลิน). สาเทติ
(ย่อมยินดี), สาทยติ (ย่อมยินดี).
อสุสาเทติ (ย่อมยินดี), อสุสาทยติ (ย่อม
ยินดี). ในรูปว่า อสุสาเทติ, อสุสาทยติ
นี้อา อุปสรรคคงอยู่ด้วยอำนาจการรัสสะ.

คท เทวสทฺเท. เทวสทฺโท
วฺจฺจติ เมฆสทฺโท. คเทติ, คทยติ.

คท ชาติใช้ในอรรถแห่ง **เทวสทฺท**
(เสียงแห่งเมฆ, ฟังร้อง). เสียงแห่งเมฆ
ท่านเรียกว่า **เทวสทฺท**. คเทติ, คทยติ
(ย่อมร้อง, ย่อมคำราม).

ปท คติยฺ. ปเทติ, ปทยติ. ปทฺ.
อิมิสฺสา **ทิวาทิคณ** “ปชฺชตี”ติ รูป
ภวติ, อิธ ปน อีทิสานิ.

ปท ชาติใช้ในอรรถแห่ง **คติ** (ไป).
ปเทติ (ย่อมไป), ปทยติ (ย่อมไป). ปทฺ
(บท). ปท ชาตินี้ หากใช้เป็นทิวาทิคณะ
จะมีรูปว่า ปชฺชติ, แต่ในจุราทिकณะนี้
มีรูปเช่นนี้.

ฉิทฺท กณฺณภเท. ฉิทฺทเทติ,
ฉิทฺทยติ. ฉิทฺทฺ.

ฉิทฺท ชาติใช้ในอรรถแห่ง **กณฺณ-**
ภท (เจาะหู, ทำให้เป็นรู, เป็นช่อง).
ฉิทฺทเทติ (ย่อมเจาะ), ฉิทฺทยติ (ย่อม
เจาะ). ฉิทฺทฺ (ช่อง, รู, โพรง).

ฉิท^๑ เทวธากรณ. นนุ โภ โย
 จตุธา วา ปญจธา วา อเนกสตาธา วา
 ฉินฺทติ, ตสฺส ตํ เจทนี เทวธากรณํ
 นาม น โหติ, เอวํ สนฺเต กสฺมา
 สามญฺเณน อวตฺวา “เทวธากรณ”ติ
 ทฺวิธา คหณํ กตฺนฺติ? ทฺวิธากรณํ นาม
 น โหตีติ น วตฺตพฺพํ, อเนกสตาธา
 เจทนมฺปี ทฺวิธากรณํเยว. อปรสฺส หิ
 อปรสฺส ฉินฺนโกฏฺจาสฺส ปุพฺเพน
 เอเกน โภฏฺจาเสน สทฺธี อเปกฺขนฺวเสน
 ทฺวิธากรณํ โหติเยว. เจเทติ, เจทยติ.

โย เต หตฺเถ จ ปาทฺเถ จ
 กณฺณนาสญฺจ เจทยิ
 ตสฺส กุชฺฌม มหาวิร
 มา รมฺจํ วินฺสฺส อิทํ.

โย เม หตฺเถ จ ปาทฺเถ จ
 กณฺณนาสญฺจ เจทยิ
 จิรํ ชีวตุ โส ราชา
 น หิ กุชฺฌนฺติ มาทิสฺสาดิ.^๒

ฉิท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง เทวธาก-
 กรณ (ตัด, บั่น, ทอน). ถ้ามว่า ข้าแต่
 ท่านผู้เจริญ การตัดของบุคคลผู้ตัดเป็น
 ๔ ส่วน ๕ ส่วนหรือหลายร้อยส่วน ไม่
 ชื่อว่า เทวธากรณ (ทำเป็น ๒ ส่วน)
 ไม่ใช่หรือ? เมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุไร
 ท่านไม่กล่าวโดยทั่วไป กลับกระทำการ
 ถือเอาเป็น ๒ ส่วนว่า เทวธากรณ.
 ตอบว่า ไม่ควรกล่าวว่า ไม่ชื่อว่า เทวธาก-
 กรณ. แม้จะตัดเป็นหลายร้อยส่วน ก็ชื่อว่า
 ทำเป็น เทวธากรณ นั่นเอง. เพราะวา
 จัดเป็น เทวธากรณ ด้วยอำนาจมองหา
 ส่วนอื่น ๆ ที่ถูกตัดออกไปกับส่วนก่อน
 อีกส่วนหนึ่ง. เจเทติ, เจทยติ (ย่อมตัด).

ข้าแต่ท่านผู้มีความเพียรมาก ผู้ใด
 ให้ตัดมือ ตัดเท้า หูและจมูกของ
 ท่าน ท่านจงโกรธผู้นั้นเถิด อย่าได้
 ทำรัฐนี้ให้พินาศเสียเลย.

พระราชอาพระองค์ใด รับสั่งให้ตัด
 มือ เท้า หู และจมูก ของอาตมภาพ
 ขอพระราชอาพระองค์นั้น จงทรง
 พระชนม์ยืนนาน บัณฑิตทั้งหลาย

^๑ โป. เจท, ก. ฉิท.

^๒ ชุ.ชา. ๒๗/๕๕๑/๑๓๗.

จท **อปวารณ.** ฉาเทติ, ฉาทยติ.
 จตุตฺ. ปุริสสุส จตุตฺ^๑ ฉาทยติ.

อีที **สนธิปน.** อีเทติ, อีทยติ.
 อีการนฺตวเสน นิตฺทิกฺกตฺตวเสน สนิคฺคหิตา-
 คมานิ รูปานิ น ภวนฺติ.

อทท **หีสาย.** อทฺเทติ, อทฺทยติ.

วท **ภาสาย.** วาเทติ, วาทยติ.
 วาโท.

ตตฺถ “**วาเทติ, วาทยติ**”ติ
 อิมสฺ “**วทตี**”ติ สุกฺกตฺตวเสนว อตฺถ
 ทฏฺจพฺโพ, น เหตุกตฺตวเสน. ตถา
 หิ “**สงฺเกตํ กตฺวา วิสฺวาเทติ.**”^๒

เช่นกับอาตมภาพ ย่อมไม่โกรธ
 เคืองเลย.

จท ชาติใช้ในอรรถแห่ง **อปวารณ**
 (กั้น, ปิด). ฉาเทติ, ฉาทยติ (ย้อมกั้น).
 จตุตฺ (ร่วม). ตัวอย่างเช่น ปุริสสุส จตุตฺ
 ฉาทยติ (บุรุษกั้นร่วม).

อีที ชาติใช้ในอรรถแห่ง **สนธิปน**
 (แสดงด้วยดี). อีเทติ, อีทยติ (ย้อมแสดง
 ด้วยดี). รูปที่ลงนิติตอาคมไม่มี เพราะ
 ชาตินี้ ท่านแสดงด้วยอำนาจ อี การันต์.

อทท ชาติใช้ในอรรถแห่ง **หีสาย**
 (เบียดเบียน). อทฺเทติ (ย้อมเบียดเบียน),
 อทฺทยติ (ย้อมเบียดเบียน).

วท ชาติใช้ในอรรถแห่ง **ภาสาย**
 (กล่าว). วาเทติ (ย้อมกล่าว), วาทยติ
 (ย้อมกล่าว). วาโท (ถ้อยคำ).

อธิบายบทว่า วาเทติ เป็นต้น

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทนี้ว่า
วาเทติ, วาทยติ ฟังทราบความหมาย
 ด้วยอำนาจสุกฺกตฺตวเสนว่า วทตี เท่านั้น
 ไม่ฟังทราบความหมาย ด้วยอำนาจ

^๑ ไป. กตฺต.

^๒ วิ.มหาวิภังค. ๒/๑๗๓/๑๕๓.

โอวาเทยยานุสาเสยฺย.^๑ อิทเมว สจฺจนฺติ
 ๑ วาทยนฺติ.^๒ อวิสฺวาทโก โลกสุสา"ติ"^๓
 สฺทฺธกตฺตฺที่ปกปาพินยา ทิสฺสนฺติ,
 สฺทฺทสฺตฺเถ ๑ "วาทยตี"ติ สฺทฺธกตฺตฺที่
 ทิสฺสตี. ตตฺถ วิสฺวาทตีติ มุสา วเทติ.
 อถวา วิปฺปลมฺเภติ. วาทิตี วจัน. "วาท
 ชฺปโป วิตฺตฺนฺทา"ติ เอวฺวิธาสฺ ตีสุ
 กถาสฺ วาทสงฺฆาตา กถา. "วาทาเปตี,
 วาทาปยตี"ติ เทวเยว เหตุกตฺตฺที่
 ภาวนตี.

ฉที่ อิจฺฉายํ. อีการณฺโตยํ ธาตุ,
 ตสฺมา สนิคฺคหิตาคมานิสฺส รุปานิ น
 ภาวนตี. ปุริสฺสฺส ภาตฺตํ ฉาเทติ, ฉาทยตี,
 รุจฺจตีติ อตฺถ. ปุริสฺสฺส ภาตฺตํ ฉาทยมานํ
 ติฏฺฐตี ฉาเทนฺตํ วา.

เหตุกัตตา. จริงอย่างนั้น ย่อมปรากฏนัย
 แห่งพระบาลีที่แสดงสุทกัตตาวา. สงฺเกต
 กตฺวา วิสฺวาทเตติ (ทำการนัดหมายแล้ว
 กล่าวให้คลาดเคลื่อน). โอวาเทยยานุ-
 สาเสยฺย (ฟังกล่าวสอน, ฟังพร่ำสอน).
 อิทเมว สจฺจนฺติ ๑ วาทยนฺติ (ย่อมกล่าว
 ว่า สิ่งนี้เท่านั้นจริง). อวิสฺวาทโก โลกสุส
 (พระสมณโคดมเป็นผู้ไม่ลวงโลก). ส่วน
 ในคัมภีร์ไวยากรณ์ย่อมปรากฏบทสุท-
 กัตตาวา วาทยตี. บรรดาบทเหล่านั้น
 บทว่า วิสฺวาทเตติ ได้แก่ พุตฺเทจ. อีก
 อย่างหนึ่ง ได้แก่ พุตฺตลลอกฺลวง. ถ้อยคำ
 ชื่อว่า วาท. ได้แก่ ถ้อยคำ กล่าวคือวาทะ
 ในถ้อยคำ ๓ อย่าง อันมีอย่างนี้ คือ วาท,
 ชฺปโป, วิตฺตฺนฺทา. บทเหตุกัตตามี ๒ รูป
 เท่านั้น คือ วาทาเปตี, วาทาปยตี.

ฉที่ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อิจฺฉา
 (ปรารธนา). ธาตุนี้ เป็น อี การันต์,
 เพราะเหตุนั้น ธาตุนี้ จึงไม่มีรูปที่ลง
 นิคหิตอาคม. ปุริสฺสฺส ภาตฺตํ ฉาเทติ,
 ฉาทยตี (ภัตรย่อมปรารธนาแก่บุรุษ),

^๑ พ.ธ. ๒๕/๑๖/๒๕.

^๒ พ.ธ. ๒๕/๔๑๕/๔๙๖.

^๓ ที.สี. ๙/๔/๕.

วที อภิวัตนฤตีสู. อยมปิ อี-
การนุโต ชาติ, ตสฺมา อิมสฺสปี
สนิคฺคหิตาคมานิ รูปานิ น ภวนฺติ.
วาเทติ, วาทยติ. วนฺทติ, โถเมติ วาติ
อตฺโถ. อิมานิ อนุปสฺสคฺคานิ รูปานิ.
สทฺทสฺสเถปิ จ “วาทยตี”ติ อนุปสฺสคฺค-
วณฺทนฤตฺติอตฺถิ ปทํ วุตฺตํ, สาสเน ปน
“อภิวาเทติ, อภิวาทยติ, อภิวาทนํ,
ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา”ติอาทีนิจิ^๑ โสป-
สฺสคฺคานิ รูปานิ ทิสฺสนฺติ.

ตตฺถ **อภิวาเทตฺวาติ** วนฺทิตฺวา,
โถเมตฺวา วา. อยมสฺมกํ รุจิ.
อาคมภูจกถายํ ปน “อภิวาเทตฺวาติ

หมายความว่า ย่อมชอบใจ. หรือภัตตร
ย่อมปรารถนาแก่บุรุษดำรงอยู่.

วที ชาติใช้ในอรรถแห่ง **อภิวัตน**
(อภิวัต, กราบไหว้), **ฤติ** (ชมเชย,
ยกย่อง). แม้ชาตินี้ก็จะเป็น **อี** การันต์, เพราะ
เหตุนั้น แม้ชาตินี้ ไม่มีรูปลงนิติตอาคม.
ตัวอย่างเช่น วาเทติ, วาทยติ (ย่อมกราบ
ไหว้, ย่อมชมเชย). วนฺทติ (ย่อมไหว้),
อีกันยหนึ่ง อธิบายว่า โถเมติ (ย่อม
ชมเชย). รูปศัพท์เหล่านี้ ไม่มีอุปสรรค.
ก็แม้ในคัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤต ท่าน
กล่าววทที่มีอรรถแห่ง วนฺทน และ ฤติ โดย
ไม่มีอุปสรรคว่า วาทยติ, ส่วนในคัมภีร์
พระพุทธศาสนา ปรากฎรูปมีอุปสรรค
ตัวอย่างเช่น อภิวาเทติ, อภิวาทยติ
(ย่อมกราบไหว้), อภิวาทนํ (การกราบ
ไหว้). ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา (กราบไหว้
พระผู้มีพระภาคแล้ว).

วินิจฉัยบทว่า อภิวาเทตฺวา

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภิ-
วาเทตฺวา** ได้แก่ กราบไหว้แล้ว, หรือ
ชมเชยแล้ว. นี้เป็นความชอบใจของ

^๑ พ.ธ. ๒๕/๕/๓

'สุชี อโรโค โหหี'ติ^๑ วทาเปตฺวา, วนฺทนฺโต
 หิ อตฺถโต เอวํ วทาเปติ นามา"ติ
 เหตุกตฺตฺวเสน **อภิวาทน**สทฺทตฺถ โถ วุตฺโต,
 อเมหฺหิ ปน **วนฺทน**สทฺทํ สทฺทสฺตฺถ-
 นยมคฺคเหตุวา สทฺทกตฺตฺวเสน อตฺถโต
 กติโต. อภิวาทนญฺหิ วนฺทนํเยว, น
 วทาปนํ **อภิสทฺเทน** สมฺพนฺธิตฺตฺตา
 "อภิวาทนสึลิสฺสา"ติ^๒ เอตฺถ วิย. อิทฺถญฺหิ
 "อภิวาทาปนสึลิสฺสา"ติ น วุตฺตํ. ยทิ
 จ สทฺทสฺตฺถ วทาปนมนธิปฺเปตํ สียา,
 "วที วทาปนญฺตีสุ"ติ นิสฺสนฺเทหฺวจํ
 วตฺตพฺพํ สียา, เอวญฺจ น วุตฺตํ, เอวํ
 ปน วุตฺตํ "วที อภิวาทนญฺตีสุ"ติ, เตน
 วทาปนมนธิปฺเปตฺตฺนติ ภายติ.

ข้าพเจ้า. ส่วนในอรรถกถาของพระ
 บาลี ท่านกล่าวอรรถแห่ง อภิวาทน
 ศัพท์ ด้วยอำนาจเหตุกัตตาว่า บทว่า
 อภิวาทเตตฺวา ความว่า ให้กล่าวแล้วว่า
 ขอท่านจงเป็นผู้มีความสุข ไม่มีโรคเกิด,
 ก็บุคคลผู้กราบไหว้ ชื่อว่า ย่อมให้กล่าว
 อย่างนี้ โดยอรรถ, ส่วนข้าพเจ้ากล่าว
 ความหมาย ด้วยอำนาจสัทธกัตตา
 เพราะไม่ถือเอาวนฺทน ศัพท์ อันเป็น
 แนวทางแห่งนัย จากคัมภีร์ไวยากรณ์
 สันสกฤต. แท้จริง อภิวาทน ก็คือ วนฺทน
 (การกราบไหว้) นั่นเอง, ไม่ใช่ วทาปน
 (การให้กล่าว) เพราะมีความเกี่ยวเนื่องกับ
 อภิ ศัพท์ เหมือนในบทพระบาลีนี้ว่า
 อภิวาทนสึลิสฺส (ผู้มีปกติกราบไหว้).
 ก็พระผู้มีพระภาคไม่ได้ตรัสพระดำรัสนี้ว่า
 อภิวาทาปนสึลิสฺส. ก็ถ้าการให้กล่าวท่าน
 ฟังประสงค์เอา ในคัมภีร์ไวยากรณ์
 สันสกฤตไซ้, ก็ควรกล่าวคำที่ไม่ก่อให้เกิด
 เกิดความสงสัยว่า วที วทาปนญฺตีสุ (วที
 ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง วทาปน [ให้กล่าว]
 และ ญฺตี [ชมเชย]). แต่ท่านก็ไม่ได้กล่าว
 ไว้อย่างนี้ คงกล่าวไว้อย่างนี้ว่า วที

^๑ ฉ. โหตุ'ติ เอวมฺปริปี.

^๒ บ.ธ. ๒๕/๑๘/๒๙.

อถาปี สียา “กสฺสจฺจ วุฑฺฒเน
 วิสิฏฺฐจํ วทาปนํ อภิวาทนณฺ”ติ, เอวมฺปิ
 นุปฺปชฺชติ การิตวเสน ธาตุอตฺถสฺส
 อกเถตพฺพโต. ตถา หิ “ปจ ปาเก, จิหิ
 ทฺวิธากรณฺ”ติอาทีนา ภาววเสน อตฺถปฺ-
 ปกาสนมตฺเตเยว “ปจติ, ปจฺจติ, ปาเจติ.
 จินฺหติ, จิหฺชติ, เจทาเปตี”ติอาทีนิ
 สกมฺมกานิ เจว อกมฺมกานิ จ สการิตานิ
 จ รูปานิ นิปฺพชฺชนฺติ, น จ ตทตฺถาย
 วิสฺสุ วิสฺสุ ธาตุนิทฺเทโส กรียติ. ตสฺมา “วที
 อภิวาทนณฺ”ติ เอตฺถ การิตวเสน
 ธาตุอตฺถอ กถิตติปิ วตฺตุํ น สกฺกา
 กิริยาสภาวตฺตา ธาตุนิ.

ยถา ปน “ตฺกฺเกติ, วิตฺกฺเกติ.
 ตฺกฺโก, วิตฺกฺโก”ติอาทีนิ สมานตฺถานิ,

อภิวาทนณฺ”ติ (วที ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
 อภิวาทน [กราบไหว้], ฤติ [ชมเชย]),
 เพราะเหตุนั้น จึงรู้ได้ว่า ท่านมิได้
 ประสงค์เอาการให้ไหว้.

แม้หากจะมีคำท้วงว่า อภิวาทน
 ก็คือการยังผู้แก่ให้กล่าวคำพิเศษ (คำ
 อวยพร) แก่ผู้ใดผู้หนึ่ง, แม้คำอย่างนี้
 ก็ไม่สามารถเป็นไปได้ เพราะอรรถของ
 ธาตุไม่ควรกล่าวด้วยอำนาจการิต. จริง
 อย่างนั้น เพียงแสดงความหมาย
 ด้วยอำนาจภาวะเท่านั้น โดยนัยเป็นต้น
 ว่า ปจ ปาเก, จิหิ ทฺวิธากรณฺ รูปทั้งที่มี
 กัมม ไม่มีกัมม และมีการิต ย่อมสำเร็จ
 ได้ ตัวอย่างเช่น ปจติ (ย่อมหุง), ปจฺจติ
 (ย่อมให้ผล), ปาเจติ (ย่อมให้หุง). จินฺหติ
 (ย่อมตัด), จิหฺชติ (ย่อมขาด), เจทาเปตี
 (ย่อมให้ตัด) เป็นต้น, และท่านก็มีได้
 แสดงธาตุที่ละตัว ๆ เพื่อประโยชน์
 แก่รูปศัพท์นั้น. เพราะเหตุนี้ ในคำนี้ว่า
 วที อภิวาทนณฺ”ติ ใคร ๆ จึงไม่สามารถ
 กล่าวได้ว่า ท่านแสดงอรรถของธาตุ ด้วย
 อำนาจการิต เพราะธาตุมีสภาวะ
 เป็นเพียงกิริยา.

เหมือนอย่างว่า บทเป็นต้นว่า
 ตฺกฺเกติ, วิตฺกฺเกติ. ตฺกฺโก, วิตฺกฺโก มีอรรถ

ตถา “วาเทติ, อภิวาเทติ”ติอาทีนิ
 สมานตถานิ. อโต สททสตุเถปิ
 สททสตุถวิหุหิ “ตถก วิตกเก, วที
 อภิวาทนถุตีสุ”ติอาทีนิ ชาตินุ “ตถกยติ,
 วาทยตี”ติอาทีนิ อนุสคคานิเยว รูปานิ
 ทสฺสีตานิ, ตานิ จ ไซ สททกตตูปทานิ-
 เยว, น เหตุกตตูปทานิ, ตสฺมา “อภิ-
 วาทนถุตีสุ”ติ เอตสฺส “วาทปนถุตีสุ”ติ
 อตฺถเถ นุปรชชติ.

กิญจ ภิชฺชโย : “อภิวาเทติ, อภิ-
 วาทยติ. อภิวาเทตฺวา, อภิวาทยิตฺวา”ติ-
 อาทีนิ สมานตถานิ, **ณณฺย**มตฺเตน หิ
 สวิเสสานิ. ยที “อภิวาเทตฺวา”ติ อิมสฺส
 ปทสฺส “สุชฺช อโรโค โหหิติ วทาเปตฺวา”ติ
 อตฺถเถ สียา, “สิรสสา อภิวาทยิตฺวา”ติ^๑
 เอตฺถ “สิรสสา”ติ ปทํ น วตฺตพฺพํ สียา,
 วทาปนฺน อสมฺพนุชฺชตฺตา. ยสฺมา วตฺตํ
 ตํ ปทํ, เตน ฅายติ “อภิวาเทตฺวา”ติ-
 อาทีสุ วทาปนตฺถเถ น อิจฺฉิตพฺโพ,
 วนทนตฺถเถ อิจฺฉิตพฺโพ โถมนตฺถเถ จ.

เสมอกัน ฉันใด, แม้บทเป็นต้นว่า วาเทติ,
 อภิวาเทติ ก็มีอรรถเสมอกัน ฉันนั้น.
 เพราะเหตุนั้น แม้ในคัมภีร์ไวยากรณ์
 สันสกฤต นักไวยากรณ์ทั้งหลายจึงแสดง
 รูปที่ไม่มีอุปสรรคนั้นเที่ยว ของชาติ
 ทั้งหลาย เป็นต้นว่า ตถก วิตกเก, วที
 อภิวาทนถุตีสุ ดังนี้ว่า ตถกยติ, วาทยติ,
 ก็แล รูปศัพท์เหล่านั้น เป็นบทสัททกัตตา
 เท่านั้น ไม่ใช่บทเหตุกัตตา, เพราะเหตุนั้น
 บทนี้ว่า อภิวาทนถุตีสุ จึงไม่สามารถ
 มีความหมายว่า วาทปนถุตีสุ.

ข้าพเจ้าขอกล่าวเพิ่มเติมอีกสัก
 เล็กน้อย : บทเป็นต้นว่า อภิวาเทติ,
 อภิวาทยติ. อภิวาเทตฺวา, อภิวาทยิตฺวา
 มีอรรถเสมอกัน, ต่างกันเพียงการลง **ณ**
 กับ **ณฺย** ปัจจัยเท่านั้น. ถ้าบทนี้ว่า
 อภิวาเทตฺวา พึงมีความหมายว่า สุชฺช
 อโรโค โหหิติ วทาเปตฺวา (ให้กล่าวแล้ว
 ว่า ขอท่านจงเป็นผู้มีความสุข ไม่มีโรค
 เกิด) จริงไซ้, ในคำนี้ว่า สิรสสา อภิวาทยิตฺวา
 ก็ไม่ควรกล่าวบทว่า สิรสสา เพราะไม่เกี่ยว
 เนื่องกับการพูดเลย. เพราะบทนั้น (คือ
 สิรสสา) ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ จึงทราบ
 ได้ว่า ในคำเป็นต้นว่า อภิวาเทตฺวา

^๑ พ.อ. ๓๒/๑๑๐๖/๒๖๕. สิรสสา วนทิตฺวา.

ยสุมา **ภวาทิคณ** “**วณฺท อภิ-
วาทนถุตีสุ**”ติ อิมสุส ธาตุสุส “**วณฺทตี**”ติ
ปทรูปสุส “**อภิวณฺทติ, โถเมติ จา**”ติ
อตฺโตเยว อิจฺฉิตพุโพ, น วทापนตฺโต.
ตถา हि “**วณฺเท สุกตํ คติวิมุตตนุ**”ติ^๑
ปทานมตฺถํ **วทนฺเตน ฎีกาจริเยนปิ**
“**วณฺเทติ วณฺทามิ, โถเมมิ จา**”ติ^๒
วณฺทนโถมนตฺโตเยว ทสฺสิโต, น อภิ-
วาทนสทฺทตฺถํ ปฏิจฺจ วทापนตฺโต,
ตสุมา “**อภิวาทเตตฺวา**”ติ เอตฺถापि
วณฺทนโถมนตฺโตเยว อิจฺฉิตพุโพ, น
วทापนตฺโต.

ไม่ควรปรารถนาอรรถแห่ง วทापน (ให้
กล่าว) ควรปรารถนา อรรถแห่ง วณฺทน
(กราบไหว้) และควรปรารถนา อรรถแห่ง
โถมน (สรรเสริญ) เท่านั้น.

เพราะรูปบทว่า วณฺทติ ของธาตุนี้
ว่า วณฺท อภิวาทนถุตีสุ ในภวาทิคณะ
ควรปรารถนาเฉพาะอรรถแห่ง อภิวณฺทติ
(ย่อมกราบไหว้), โถเมติ (ย่อมสรรเสริญ)
เท่านั้น, ไม่ควรปรารถนาอรรถแห่ง
วทापน (ให้กล่าว). จริงอย่างนั้น แม้พระ
ฎีกาจารย์เมื่อกล่าวอรรถของบททั้ง
หลายว่า วณฺเท สุกตํ คติวิมุตตํ (ขออน้อม
กราบพระสุคตผู้พ้นแล้วจากคติ) ก็เท่ากับ
แสดงอรรถแห่ง วณฺทน (กราบไหว้) และ
โถมน (สรรเสริญ) นั่นเองว่า **วณฺเทติ**
วณฺทามิ, โถเมมิ จ (บทว่า **วณฺเท** ความ
ว่า ย่อมกราบไหว้ และย่อมสรรเสริญ).
ไม่ได้แสดงอรรถแห่ง วทापน (ให้กล่าว)
เพราะอาศัยอรรถแห่ง อภิวาทน ศัพท์
แต่อย่างใด, เพราะเหตุนี้ แม้ในคำนี้
ว่า อภิวาทเตตฺวา พึงปรารถนาเฉพาะอรรถ
แห่ง วณฺทน (กราบไหว้) และ โถมน
(สรรเสริญ) เท่านั้น ไม่พึงปรารถนาอรรถ
แห่ง วทापน (ให้กล่าว).

^๑ ที.ล.อ. ๘/-/๑.

^๒ ฉ. ที่สมณิกายฎีกา. ๑/๖.

อถาปี สียา “วณฺเห’ติ ปเท การิต-
 ปจฺจโย นตฺถิ, ‘อภิวาเทตฺวา’ติ อิมสฺมึ
 ปน อตฺถิ, ตสฺมา ตตฺถ วทาปนตฺถเ
 น ลพฺภติ, อีธ ปน ลพฺภติ”ติ.
 ตนฺน, “กโรตี”ติ สฺทฺธกตฺตฺปทสฺสปี
 “นิปฺผาเทตี”ติ เหตุกตฺตฺปทวเสน วิวรรณสฺส
 วิย “วณฺเห’ติ ปทสฺสปี “สุขี อโรโค
 โหหี’ติ วทาเปตฺวา”ติ วิวรรณสฺส
 วตฺตพฺพตฺตา. “อภิวาเทตฺวา”ติ อิทญจ
 “วณฺเห’ติ ปทมิว การิตปจฺจยฺนตฺ น
 โหติ. กสฺมาติ เจ ? ยสฺมา “จินฺเตติ,
 จินฺตยติ. มนฺเตติ, มนฺตยติ”ติอาที่นํ
จุราทิกณิกานํ สฺทฺธกตฺตฺปทานํ
 “จินฺตาเปติ, จินฺตาปยติ”ติอาที่นเยว
 เหตุกตฺตฺปทานิ ทิสฺสนฺติ, ตสฺมา ยทิ
 เหตุกตฺตฺปทํ อธิปฺเปตํ สียา, “อภี-
 วาทาเปตฺวา”ติ วา “อภิวาทาปยิตฺวา”ติ
 วา วตฺตพฺพํ สียา, ยสฺมา ปเนวํ น
 วุตฺตํ, ตสฺมา ตํ การิตปจฺจยฺนตฺ น
 โหตีติ สิทฺถํ.

แม้หากจะฟังมีคำท้วงว่า ในบทว่า
 วณฺเห ไม่มีการิตปัจจัย, แต่ในบทนี้ว่า
 อภิวาเทตฺวา มีการิตปัจจัย, เพราะเหตุ
 นั้น ในบทนั้นว่า วณฺเห จึงไม่สามารถมี
 อรรถแห่ง วทาปน ได้, แต่ในบทว่า อภี-
 วาเทตฺวา นี้ สามารถมีอรรถแห่ง วทาปน
 ได้, ตอบว่า คำที่กล่าวมานั้นไม่ถูกต้อง,
 เพราะแม้บทว่า วณฺเห ก็สามารถอธิบาย
 เป็นบทเหตุกตฺตาได้ว่า สุขี อโรโค โหหีติ
 วทาเปตฺวา เหมือนบทสฺทฺธกตฺตาว่า
 กโรตี (ย่อมทำ) สามารถอธิบายเป็นบท
 เหตุกตฺตาว่า นิปฺผาเทตี (ย่อมให้สำเร็จ).
 แต่บทนี้ว่า อภิวาเทตฺวา ไม่ได้ลงการิต-
 ปัจจัยเหมือนบทว่า วณฺเห. หากมีคำถาม
 ว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะบท
 สฺทฺธกตฺตาที่เป็นจุราทิกณะ เช่น จินฺเตติ,
 จินฺตยติ (ย่อมคิด). มนฺเตติ, มนฺตยติ
 (ย่อมปรึกษา) เป็นต้น ย่อมปรากฏใช้
 เป็นบทเหตุกตฺตาเป็นต้นว่า จินฺตาเปติ
 จินฺตาปยติ (ย่อมให้คิด), เพราะเหตุนั้น
 ถ้าวาทานประสงค์เอาบทเหตุกตฺตาไซ้,
 ก็ควรกล่าวว่า อภิวาทาเปตฺวา หรือ
 อภิวาทาปยิตฺวา, ก็เพราะท่านไม่ได้
 กล่าวไว้อย่างนี้, เพราะเหตุนั้น จึงเป็น
 อันสำเร็จกิจได้ว่า บทว่า อภิวาเทตฺวา นั้น
 ไม่ได้ลงการิตปัจจัย.

อิมสฺสตุตฺตสฺส อวิภาวตฺถํ อิมสฺมี
จาเน สากฺกณํ **วิธฺรชาตกปฺปเทสํ**
วทาม.

กถํ โน อภิวาเทยฺย
อภิวาทาปเยถ เว
ยํ นโร หนฺตุมิจฺเจยฺย
ตํ กมฺมํ นุปฺปชฺชตีติ.^๑

อัยํ ตาว ชาตกปาฬิ.

อัยํ ปน อญฺจกถาปาโล “ยถุหิ
นโร หนฺตุมิจฺเจยฺย, โส ตํ กถํ นุ
อภิวาเทยฺย, กถํ วา เตน อตฺตานิ
อภิวาทาปเยถ เว. ตสฺส หิ ตํ กมฺมํ
น อุปฺปชฺชตี”ติ.^๒

ตตฺถ ปาฬิยํ **อภิวาเทยฺยาติ**
สุทฺถกตฺตูปท์ ตพฺพาจกตฺตา. **อภิวาทา-**
ปเยถ เวติ เหตุกตฺตูปท์ ตพฺพาจกตฺตา.

ในที่นี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวอ้าง ถ้อยคำ
จากวิธฺรชาตก พร้อมทั้งอรรถกถา เพื่อ
ให้เนื้อความนี้ปรากฏชัดขึ้น.

อย่างไรหนอ นรชนจะพึงกราบ
ไหว้บุคคลผู้ปรารถนาจะฆ่าตน
และผู้ปรารถนาจะฆ่าเขา จะพึง
ให้บุคคลผู้ที่ตนจะฆ่า กราบไหว้
ตนอย่างไรเล่า กรรมนั้นย่อมไม่
สำเร็จประโยชน์เลย พระเจ้าข้า.

ที่กล่าวมานี้เป็นพระบาลีในชาตก
ก่อน.

ส่วนอรรถกถาปาฐะ มีดังต่อไปนี้
ก็นรชนพึงปรารถนา เพื่อจะฆ่าบุคคลใด.
บุคคลนั้น จะพึงกราบไหว้นรชนนั้น
อย่างไรหนอ หรือว่านรชนนั้น พึงให้
บุคคลผู้สมควรถูกฆ่านั้น กราบไหว้ตน
อย่างไร. ก็กรรมนั้นของเขา ย่อมไม่
เหมาะสม.

ในพระบาลีนั้น บทว่า **อภิวาเทยฺย**
เป็นบทสุทฺถกตฺตา เพราะระบุถึงสุทฺธ-
กตฺตานี้. บทว่า **อภิวาทาปเยถ เว**

^๑ บุ.ชา. ๒๘/๑๐๐๖/๓๕๒.

^๒ บุ.ชา.อ. ๓๗/๑๐๐๖/๓๕๘.

เอวํ วิภาคํ ปน ฌตฺวา ปาพียา
 อฏฺฐกถาย จ อธิปฺปาโย คเหตุพฺโพ
 “นโร ยํ ปุคฺคํ หนฺตุํ อิจฺเจยฺย, โส
 หนฺตา ตํ วชฺฌํ ปุคฺคํ กถํ ญ
 อภิวาเทยฺย, โส วา หนฺตา, เตน
 วชฺฌเณ มํ วนฺทาหีติ อตฺตานํ กถํ
 วนฺทาเปยฺยา”ติ. เอตฺถ ปน “ราชาโน
 โจริํ สุนฺเขหิปี ขาทาเปนฺติ”ติอาทิสฺส วิย
 กรณวเสน “เตน วชฺฌเณนา”ติ ปทํ
 โยชิตํ, อตฺถ โปน “ตํ วชฺฌนุ”ติ
 อุปฺโยควจนวเสน ทฏฺฐพฺโพ ทฺวิกมฺม-
 กตฺตา สกาวิตฺตปจฺจยสฺส สกมฺมกธาตฺยาติ.

นनु เอวํ สนฺเต “อฏฺฐกถาจริยา
 ปสฺสิตพฺพํ น ปสฺสนฺติ, อตฺตฺถ
 ปกฺขนฺทนฺติ”ติ เตสํ โทโส โหตีติ ? น
 โหติ, สุนฺधाถ อสฺมกํ โสธนํ.

ตถา หิ อฏฺฐกถาจริเยหิ “อภิ-
 วาเทตฺวา”ติ เอตฺถ “วทํ อภิวาทนฺตุตฺติสฺส”ติ

เป็นบทเหตุกัตตา เพราะระบุถึงเหตุกัตตา
 นั้น. ก็ ครั้นทราบการจำแนกอย่างนี้แล้ว
 ฟังถือเอาการอธิบายแห่งพระบาลีและ
 อรรถกถาว่า นรชนพึงปรารถนาจะฆ่า
 บุคคลใด เพชฌฆาตนั้นพึงไหว้บุคคล
 ผู้ควรถูกฆ่านั้นอย่างไรหนอ, หรือว่า
 เพชฌฆาตนั้น พึงให้บุคคลผู้ควรถูกฆ่า
 นั้นไหว้ตนว่า ขอท่านจงกราบไหว้เรา
 อย่างไร. ก็ในบทนี้ ท่านใช้บทว่า เตน
 วชฺฌเณ ด้วยอำนาจตติยาวิภัตติ เหมือน
 ในพระบาลีเป็นต้นว่า ราชาโน โจริ
 สุนฺเขหิปี ขาทาเปนฺติ (พระราชายังฝูง
 สุนัขยอมให้กัดพวกโจร), ส่วนความ
 หมายพึงเห็นด้วยอำนาจตติยาวิภัตติว่า
 ตํ วชฺฌํ เพราะสกัมมธาตุที่ลงการิต-
 ปัจจัย กลายเป็นทวิกัมมธาตุ (ธาตุที่มี ๒
 กัมม).

ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น พระอรรถ-
 กถาจารย์เหล่านั้นก็มีโทษตั้งนี้ว่า “พระ
 อรรถกถาจารย์ทั้งหลายไม่เห็นสิ่งที่ควร
 เห็น, อธิบายไม่ตรงประเด็น” มิใช่หรือ ?
 ตอบว่า โทษยอมไม่มี, ท่านจงฟังคำ
 ชี้แจงของข้าพเจ้า ดังต่อไปนี้.

จริงอย่างนั้น ในคำว่า อภิวาเทตฺวา
 นี้ พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย ไม่ถือเอา

ชาติยา อตฺถมคฺคเหตุวา โวหารวิสเย
 โกลลสมนฺนาคตตฺตา สณฺหสุขุมมตฺถํ
 โสตฺถนํ โฟเชตฺถํ “วท วียตฺติยํ วาจาณนุ”ติ
 ชาติเยวตฺถํ คเหตุวา การิตปจฺจย-
 ปริกปฺปนเนน การิตตฺถมาทาย “อภี-
 วาทเหตุวาติ ‘สุชี อโรโค โหหี’ติ
 วทาเปตฺวา, วนฺทนฺโต หิ อตฺถโต เอวํ
 วทาเปติ นามา”ติ เหตุกตฺตฺวเสน
อภีวาทนสทฺทตฺถโต วุตฺโตติ น โภจ
 เตสํ โทโส.

ปฺุชารหา หิ เต อายสุมฺนฺโต, นโม
 เยว เตสํ กโรม, อิทมฺปิ จานํ สุขุมํ
 สาธุกํ มนสิกาตพฺพํ. เอวญฺหิ กโรโต
 ปญฺญา วฑฺฒตีติ.

ทการนุตธาตฺรูปานิ.

ความหมาย ของชาติว่า วที อภีวาทน-
 ฤตีสสุ พึงถือเอาความหมายของชาติว่า
 วท วียตฺติยํ วาจาณนุ เท่านั้น เพื่อให้
 นักศึกษาทั้งหลายเข้าใจ ถึงอรรถที่
 ละเอียดลึกซึ้ง เพราะท่านเป็นผู้ประกอบ
 ด้วยความเป็นผู้ฉลาด ในวิสัยแห่งถ้อยคำ
 จึงถือเอาอรรถการิต โดยคิดว่าเป็นบทที่
 ลงการิตปัจฉัยแล้ว กล่าวความหมายของ
อภีวาทน ศัพท์ เป็นเหตุกัตตาว่า อภี-
 วาทเหตุวาติ สุชี อโรโค โหหีติ
 วทาเปตฺวา, วนฺทนฺโต หิ อตฺถโต เอวํ
 วทาเปติ นาม (บทว่า อภีวาทเหตุวา
 ความว่า ให้กล่าวแล้วว่า ขอท่านจงเป็น
 ผู้มีความสุข ไม่มีโรคเกิด, ก็บุคคล
 ผู้กราบไหว้ ที่อวยอ้อมให้กล่าวอย่างนี้
 โดยอรรถ) เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์
 เหล่านั้นจึงไม่มีโทษอะไร.

จริงอยู่ท่านเหล่านั้นเป็นผู้ควรบูชา,
 พวกเรา จะกระทำการนอบน้อมท่าน
 เหล่านั้น, ฐานะแม้จะละเอียดอ่อน
 นักศึกษาควรใส่ใจไว้ให้ดี. ด้วยว่า
 เมื่อบุคคลทำอย่างนี้ ปัญญาอ้อมเจริญ.

กลุ่มชาติ

ที่ลงท้ายด้วย ท อักษร จบ.

ธการนุทธาตุ

รณฺฐ ปาเก. สูโท ภตฺตํ รณฺฐเอติ, รณฺฐยติ. กากํ โสกาย รณฺฐเอหิ.^๑ รณฺฐโก. สูเทน โอทโน รณฺฐียติ. รณฺฐิตฺ. รณฺฐนํ. ปุริโส สูทํ สูเทน วา โอทนํ รณฺฐาเปติ, รณฺฐาปยติ. รณฺฐตุํ, รณฺฐยิตฺ. รณฺฐิตฺวา, รณฺฐยิตฺวา, รณฺฐีย อิจฺจาทีนึ.

ฐ กมฺปนเ. ธาเวติ, ธาวยติ.

คนฺฐ สูจนเ อทฺทเน จ. สูจนํ ปกาสนํ. **อทฺทนํ** ปริปลฺลตา. คนฺฐเอติ, คนฺฐยติ, คนฺฐโ.

ธาตุที่ลงท้ายด้วย ฐ อักษร

รณฺฐ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปาก (หุง, ต้ม, เผา). สูโท ภตฺตํ รณฺฐเอติ, รณฺฐยติ (พ้อคร้วย่อมหุงอาหาร). กากํ โสกาย รณฺฐเอหิ (จงเผากาให้เศร้าไศก). รณฺฐโก (ผู้หุง = พ้อคร้ว). สูเทน โอทโน รณฺฐียติ (ข้าวอันพ้อคร้วย่อมหุง). รณฺฐิตฺ (ถูกหุงแล้ว). รณฺฐนํ (การหุง). ปุริโส สูทํ สูเทน วา โอทนํ รณฺฐาเปติ, รณฺฐาปยติ (บุรุษยังพ้อคร้วให้หุงข้าวอยู่). รณฺฐตุํ, รณฺฐยิตฺ (เพื่อหุง). รณฺฐิตฺวา, รณฺฐยิตฺวา, รณฺฐีย (หุงแล้ว).

ฐ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง กมฺปน (ไหว, สั่น). ธาเวติ (ย่อมหิว), ธาวยติ (ย่อมหิว).

คนฺฐ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สูจน (ประกาศ, แสดง), และใช้ในอรรถแห่ง อทฺทน (จมลง). การประกาศ, การแสดง ชื่อว่า สูจน. การจมลง ชื่อว่า อทฺทน. คนฺฐเอติ (ย่อมประกาศ), คนฺฐยติ (ย่อมประกาศ), คนฺฐโ (กลืน).

^๑ พ.ชา. ๒๗/๗๕/๒๔.

เอตถ **คนุโรติ**^๑ คนุเรติ อตุตโน
 วตุถุ์ สูจยติ ปกาเสตีติ **คนุโร**.
 ปฏิจจนนั วา ปุปลผลาที่ "อิทเมตถ
 อตุถิ"ติ เปสุณณั อุปสัหรนุโต วย
 ปกาเสตีติ **คนุโร**. **คมุทธาตุทววยวเสนปี**
คนุรสหุทโต วตุตพุโพ "คจจนุโต
 ธิยตีติ **คนุโร**" อิติ, อาห จ คจจนุโต
 ธิยตีติ **คนุโร**, สูจนโตปี วา"ติ.
คนุรสหุโท จ "อุปปลคนุรเถโน"ติ เอตถ
 เชนเน วตุตตีติ ทฏฐพุโพ.

วธ **สัยเม**. วเรติ, วชยติ.

ในข้อว่า คนุธ ชาติ ใช้ในอรรถ
 แห่ง สูจน (ประกาศ, แสดง), และใช้ใน
 อรรถแห่ง อทฺทน (จมลง) นี้ บทว่า **คนุโร**
 มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า **คนุธ** เพราะอรรถว่า
 เป็นสภาวะแสดงที่ตั้งของตน. อีกนัยหนึ่ง
 ชื่อว่า **คนุธ** เพราะอรรถว่าแสดง เหมือน
 เข้าไปซึบดอกดอกไม้และผลไม้เป็นต้น
 อันถูกปกปิดไว้ว่า สิ่งนี้มีอยู่ในที่นี้.
 ฟังกล่าวอรรถของ **คนุธ** ศัพท์ แม้ด้วย
 อำนาจธาตุทั้งคู่ คือ **คมุ** ชาติ และ **ธ**
 ชาติว่า ชื่อว่า **คนุธ** เพราะอรรถว่า
 ถูกทรงไว้เมื่อไปอยู่ ดังข้อความที่กล่าว
 ว่า ชื่อว่า **คนุธ** เพราะอรรถว่าถูกทรงไว้
 เมื่อไปอยู่ หรือชื่อว่า **คนุธ** เพราะอรรถว่า
 แสดง (ที่ตั้งของตน). อนึ่ง **คนุธ** ศัพท์ ใน
 อุทาหรณ์นี้ว่า อุปปลคนุรเถโน (ผู้ควัก
 หัวใจแล้วขโมยไป) ฟังทราบที่ใช้
 ในอรรถแห่ง เชนน (ตัด, ควัก).

วธ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **สัยเม**
 (สำรวจ, ระวัง, ป้องกัน). วเรติ (ย่อ-
 มสำรวจ), วชยติ (ย่อมสำรวจ).

^๑ อภิ.วิ.อ. ๔๗/ - /๖๖, อภิธมฺมตฺถวิภาวิณี. ๑๒๓.

พฺธิ **หีสาย**. พฺนุเชติ, พฺนุชยติ.
 ปลิพฺนุเชติ, ปลิพฺนุชยติ. ปลิโพโร,
 ปริสทฺโท อุปสคฺโค, โส วิการวเสน
 อญฺญถา ชาโต. ตตฺถ **ปลิโพโร**
 อาวาสปลิโพธาติ. อปีจ **ปลิโพโร**
 ตณฺหามานทิจฺจิตฺตยญฺจ.

พฺธิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **หีสาย**
 (เบียดเบียน, รบกวน). พฺนุเชติ (ย่อม
 เบียดเบียน), พฺนุชยติ (ย่อมเบียดเบียน).
 ปลิพฺนุเชติ (ย่อมรบกวน), ปลิพฺนุชยติ
 (ย่อมรบกวน). ปลิโพโร (ปลิโพธ),
 ปริศัพท์เป็นอุปสรรค, อุปสรรคนั้นเกิดมี
 รูปเป็นอย่างอื่นด้วยอำนาจการvikar (คือ
 vikar = แปลง ร อักษร เป็น ล อักษร).
 บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปลิโพโร**
 ได้แก่ อาวาสปลิโพธ เป็นต้น. อีกนัยหนึ่ง
 บทว่า **ปลิโพโร** ได้แก่ หมวด ๓ แห่ง
 กิลีส คือ ตณฺหา มานะ และทิจฺจิตฺต.

วฑฺฐ **เจตนปุรณเส**. วฑฺฐเชติ,
 วฑฺฐยติ. วฑฺฐกී. **วฑฺฐกී**ติ คหการโก.

วฑฺฐ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **เจตน**
 (ตัด), **ปุรณ** (เต็ม). วฑฺฐเชติ (ย่อมตัด,
 ย่อมเต็ม), วฑฺฐยติ (ย่อมตัด, ย่อมเต็ม).
 วฑฺฐกී (ช่างไม้). บทว่า **วฑฺฐกී** คือ ช่าง
 สร้างบ้าน.

คฑฺฐ **อภิกงฺขาย**. คฑฺฐเชติ,
 คฑฺฐยติ. คฑฺฐโร. **คฑฺฐโร**ติ คิซฺโณ.
 “คฑฺฐพาธิปฺพุโพ”ติ^๑ อิทเมตฺถ นิตฺสสนฺ.

คฑฺฐ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **อภิ-**
กงฺขา (ปรารณายัง, ติดใจ). คฑฺฐเชติ
 (ย่อมติดใจ), คฑฺฐยติ (ย่อมติดใจ).
 คฑฺฐโร (แรง). บทว่า **คฑฺฐโร** ได้แก่
 นกแรง. ในคำว่า คฑฺฐโร นี้มีตัวอย่างนี้ว่า
 คฑฺฐพาธิปฺพุโพ (เคยเป็นคนฆ่านกแรง).

^๑ ม.ม. ๑๒/๒๗๕/๒๖๑.

สฤ ปหฺสเน. สเรติ, สรยติ.

สฤ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ปหฺสเน (รีนเริง, ร่าเริง). สเรติ (ย่อมรีนเริง), สรยติ (ย่อมรีนเริง).

วทุธ ภาสายํ. วทุธเรติ, วทุธยติ.

วทุธ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ภาส (กล่าว, พุด). วทุธเรติ (ย่อมกล่าว), วทุธยติ (ย่อมกล่าว).

อนุช ทิฏฐุปสฺหาเร. ทิฏฐุป-
สฺหาโร นาม จกฺขุสญฺญิตาย ทิฏฐิจิยา
อุปสฺหาโร อปนยณํ วินาโส วา. จกฺขุ
หิ ปสฺสนนฺติ เอตายาติ **ทิฏฐิ**ติ วุจฺจติ.
ยํ สนฺธาย **อญฺจกถาสฺ** "สสมฺภาวจกฺขุโน
เสตมณฺฑลปริกฺขิตตฺตสฺส กณฺหมณฺฑลสฺส
มชฺชเณ อภิมุขํ จิตานํ สรฺริสญฺจานุปฺปตฺติ-
เทสญฺญเต **ทิฏฐิมณฺฑล**"^๑ติ วุตฺตํ.
ฎีกายมฺปิ จ "**ทิฏฐิมณฺฑล**เตติ อภิ-
มุขญฺจิตานํ สรฺริสญฺจานุปฺปตฺติเทสญฺญเต
จกฺขุสญฺญิตาย ทิฏฐิจิยา มณฺฑล"ติ^๒
วุตฺตํ.

อนุช ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **ทิฏฐุป-**
สฺหาร (การวิบัติแห่งจักขุ = ตาบอด).
การไม่มีหรือการวิบัติแห่งดวงตาที่มีชื่อว่า
จักขุ ชื่อว่า **ทิฏฐุปสฺหาร**. ก็จักขุ ท่าน
เรียกว่า **ทิฏฐิ** เพราะอรรถว่าเป็นเครื่อง
เห็นของเหล่าสัตว์ ซึ่งพระอรรถกถาจารย์
หมายเอา กล่าวไว้ในอรรถกถาว่า ใน
มณฑลแห่งดวงตา อันเป็นที่เกิดแห่ง
รูปร่างสรีระของผู้ยืนอยู่ตรงหน้า อยู่กลาง
แวงตาดำที่มีตาขาวแวงดล้อมแห่งสสม-
ภาวจักขุ. อนึ่ง แม้ในฎีกา พระฎีกาจารย์
กล่าวว่า บทว่า **ทิฏฐิมณฺฑล** มีความ
หมายความว่า ในมณฑลแห่งดวงตาที่มีชื่อว่า
จักขุอันเป็นที่เกิด แห่งรูปร่างสรีระของ
ผู้ยืนอยู่ตรงหน้า.

^๑ อภ.ส.อ. ๔๖/-/๕๖๖. ...ทิฏฐิมณฺฑล ...

^๒ ฉ. สงฺยุตฺตนิคายฎีกา. ๒/๒๘๒.

เอวัญตาย ทิฏฐิจิยา อุปสัหาเร
อนุทธธาตุ วตตติ. **อนุ**เชติ, **อนุ**ชยติ.
 จกฺขุณิ **อนุ**ชยีสฺส, **อนุ**โร. **อนุ**โรติ
อนุเชตีติ **อนุ**โร. ทฺวินฺนํ จกฺขุณํ เอกสฺส
 วา วเสน นฺนฺจฺจนยโน, เอวมิจ **อนุ**ธธาตุ
 วุตฺโต. กจฺจายเน ปน “ขาทามคฺมานํ
 ขนฺธฺนฺธคฺนฺธา”ติ วจเนน **อม**ธาตฺสฺส
อนุธาเทสกรณวเสน รูปนิปฺผลตฺติ
 ทสฺสีตา.

พธ พนฺธเน. มิคํ พาเชติ, พาชยติ.
 พทฺโร มิโค, พทฺโรสิ มารปาเสน.^๑

ตตฺถ **พา**เชตีติ พนฺธตีติ
 สฺทฺทกตฺตฺวเสน อตฺถิ คเหตุพฺโพ. เอว
พาชยตีติ เอตฺถาปี. ตถา हि “วาทํ

อนุธ ธาตุ ย่อมเป็นไปในการวิบัติ
 แห่งจักขุเช่นนี้ **อนุ**เชติ (ย่อมบอด),
อนุชยติ (ย่อมบอด). จกฺขุณิ **อนุ**ชยีสฺส
 (จักขุทั้งหลายบอดแล้ว), **อนุ**โร (คน
 ตาบอด). บทว่า **อนุ**โร มีวิเคราะห์ว่า
 ชื่อว่า **อนุ**ธ เพราะอรรถว่าบอด ได้แก่
 คนมีตาบอดทั้งสองข้างหรือข้างเดียว. ใน
 ที่นี้ ข้าพเจ้ากล่าว **อนุ**ธ ธาตุไว้แบบนี้.
 ส่วนในคัมภีร์ก็จายนะ แสดงรูปสำเร็จ
 ด้วยอำนาจการแปลง **อม** ธาตุเป็น **อนุ**
 ด้วยสูตรว่า ขาทามคฺมานํ ขนฺธฺนฺธคฺนฺธา
 (แปลง ขาท ธาตุเป็น ขนฺธ, **อม** ธาตุ
 เป็น **อนุ**ธ และ คมฺ ธาตุเป็น คนฺธ).

พธ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **พนฺธ**
 (ผูก, คล้อง). มิคํ พาเชติ, พาชยติ (ย่อม
 ผูกเนื้อ). พทฺโร มิโค (เนื้อถูกบ่วงคล้อง
 = ติดบ่วง), พทฺโรสิ มารปาเสน (ท่าน
 ถูกบ่วงมารคล้องไว้แล้ว).

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **พา**เชติ
 ฟังถือเอาความหมาย ด้วยอำนาจสฺทฺท-
 กัตตาว่า พนฺธติ. แม้ในคัมภีร์ว่า **พา**ชยติ

^๑ ส.ส. ๑๕/๔๒๖/๑๕๓.

ชาเลน พาเธสิ โย ^๑อนิจจนตมิจจสิ^๒ติ^๒
 เขตต พาเธสิติ พนุชสิติ สุกตตตวเสน
 อตโต. **ภูวาทิคณ** ปน **“พาธ
 พุทธายนุ”**ติ **พาธ**ธาตสุส วเสน
 “พาธตี”ติ กตตูปท์ “พาเธติ, พาธยตี”ติ
 เหตุกตตูปท์ ภาวติ. **พทุโร**ติ พาธียเต
 พนุชียเต โสติ **พทุโร**.

ก็เช่นเดียวกัน. จริงอย่างนั้น บทว่า
พาเธสิ ในพระบาลีนี้ว่า วาตี ชาเลน
พาเธสิ, โย อนิจจนตมิจจสิ (พระองค์
 ปวารณาหม่อมฉันผู้ไม่ปวารณว เปรียบ
 เหมือนเอาช้ายมาดักลม) ฟังถ้อยเอา
 ความหมาย ด้วยอำนาจสุทกัตตาว่า
 พนุชสิ. ส่วนในภูวาทิคณะ กัตตูปท์
 (กัตตวาก) ว่า พาธตี มีรูปเป็นบท
 เหตุกัตตาว่า พาเธติ, พาธยติ ด้วยอำนาจ
 แห่ง พาธ ธาตุว่า พาธ พุทธายี (พาธ
 ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง พุทธา [ผูก, คล้อง]).
 บทว่า **พทุโร** มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า พทุธ
 เพราะอรรถว่า ถูกคล้องไว้.

ธการนตธาตูปานิ.

กลุ่มธาตุ.

ที่ลงท้ายด้วย ธ อักษร จบ.

^๑ ฉ.อ. อนิจจนตติ...

^๒ พ.พ. ๒๘/๙๙/๔๘.

นการนุตธาตุ

มาน ปุชายิ เปมเน วิมฺสหายิ.
 มาเนติ, มานยติ. มาตา. วิมานเนติ,
 วิมานยติ, ปฏิมานเนติ, ปฏิมานยติ.
 มานนา, สมฺมานนา, วิมานนา, วิมานํ,
 วิมานนํ, มานิตโต.

อमानนา ยตุถ สนฺโต
 สนฺตานิ วา วิมานนา
 หีนสมฺมานนา วาปี
 น ตตุถ วสตี วเส.^๑

วิมฺสติ, วิมฺสา, วิมฺสียตีติ วิมฺสีย-
 มาโน. วิมฺสนฺโต.

ตตุถ **มานเนตีติ** ปุเชติ. **ญจ-**
กถาสู ปน "**มานเนตี**"ติ เอตสฺมี จาเน
 อยมตฺโต ทสฺสิตโต "**มานเนตี**ติ มเนน

ธาตุที่ลงท้ายด้วย น อักษร

มาน ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปุชา
 (ปุชา, นับถือ), เปมณ (รัก), วิมฺสา
 (ทดลอง, พิจารณา, สอบสวน). มาเนติ,
 มานยติ (ย่อมปุชา, ย่อมนับถือ). มาตา
 (มารดา). วิมานเนติ, วิมานยติ (ย่อม
 ดูหมิ่น), ปฏิมานเนติ, ปฏิมานยติ (ย่อม
 ปุชา, ย่อมนับถือ). มานนา (การปุชา,
 การนับถือ), สมฺมานนา (การปุชาด้วยดี,
 การนับถือด้วยดี), วิมานนา (การดูหมิ่น),
 วิมานํ (วิมาน), วิมานนํ (การดูหมิ่น),
 มานิตโต (อันเขาปุชาแล้ว, นับถือแล้ว).
 ตัวอย่างเช่น

การไม่นับถือสัตบุรุษก็ดี การดูหมิ่น
 สัตบุรุษก็ดี การยกย่องนับถือ
 อสัตบุรุษก็ดี พึงมีในทีใด บุคคล
 ไม่ควรอยู่ในที่นั้น.

วิมฺสติ (ย่อมพิจารณา), วิมฺสา
 (การพิจารณา), ชื่อว่า วิมฺสียมาน, วิมฺ-
 สนฺโต เพราะอรรถว่าอันเขาพิจารณาอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มานเนติ**
 ได้แก่ ย่อมปุชา. ส่วนในอรรถกถา
 ทั้งหลาย ในฐานะนี้ว่า **มานเนติ** ท่าน

^๑ ปุ.ชา. ๒๗/๘๕๒/๑๙๑. วสตี วเส.

ปิยายนุติ. **ปุเชนุติ** ปัจจุบันนี้
 ปุเชนุติ"ติ.^๑ โส เวจจนตถุปปกาสนวเสน
 วุตโตติ คเหตุพุโพ. **มานนปุชน** สหุทา
 หิ ปริยายสหุทตฺตา เวจจนสหุทา เอว.
วิมานเนติ อวมณฺณติ. **วิมานนุติ** โสภา-
 วิเสสโยคโต วิสิญฺจมานิยตาย **วิมาน**,
 วิเสสโต มาเนตพุพนุติ หิ **วิมาน**,
 เทวานํ วสนญฺจานญฺตํ พุยมุหํ.

มน ฅมฺภ. ฅมฺโภ จิตฺตสุส
 ฅทฺธตฺตา. มเนติ, มนยติ.^๒ มาโน.

ถน เทวสหุเท. เทวสหุโท เมฆ-
 สหุโท. ถเนติ, ถนยติ.

แสดงความหมายไว้ดังนี้ว่า บทว่า
 มาเนนุติ ได้แก่ ย่อมรักด้วยใจ. บทว่า
 ปุเชนุติ ได้แก่ ย่อมบูชาด้วยปัจจัย
 ทั้งหลาย. ความหมายนั้น ฟังถือเอาว่า
 ท่านกล่าว ด้วยอำนาจแห่งการแสดงความ
 ความหมายที่เป็นไวพจน์. จริงอยู่ มานน
 และ ปุชน ศัพท์ เป็นคำไวพจน์กัน
 นั้นเที่ยวเพราะเป็นศัพท์ประเภทเดียวกัน.
 บทว่า วิมานเนติ ได้แก่ ย่อมดูหมิ่น.
 บทว่า วิมาน มีความหมายว่า ชื่อว่า
 วิมาน เพราะควรนับถือเป็นพิเศษ
 โดยประกอบด้วยความงามเป็นพิเศษ,
 จริงอยู่ ชื่อว่า วิมาน เพราะอรรถว่า
 อันเขาควรนับถือเป็นพิเศษ, ได้แก่ วิมาน
 อันเป็นสถานที่อยู่ของเทพทั้งหลาย.

มน ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ฅมฺภ
 (แข็ง, กระด้าง). ความที่จิตแข็งกระด้าง
 ชื่อว่า ฅมฺภ. มเนติ, มนยติ (ย่อมกระด้าง).
 มาโน (มานะ).

ถน ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง เทวสหุ
 (เสียงฟ้าร้อง, คำราม). เสียงแห่งเมฆ
 ชื่อว่า เทวสหุ. ถเนติ (ย่อมคำราม),
 ถนยติ (ย่อมคำราม).

^๑ ที.สี.อ. ๔/ - /๓๗๙.

^๒ ฉ.อ. มาเนติ, มานยติ.

ยถาปี เมโฆ ฌนยํ
 วิชฺชุนามลํ สตกุกกุ
 ถลํ นินฺนญจ ปุเรติ
 อภิวสุสํ วสุนฺธรํ.^๑

เมฆมีสายฟ้าแลบแปลบปลาบ มี
 กลีบเมฆหลายร้อย ส่งเสียงคำราม
 อยู่ ตกลงมายังปฐพีที่ลุ่มที่ดอน
 ให้เต็ม แม้ฉันใด.

ยถา ปาวุสโก เมโฆ
 ฌนยนฺโต สวิชฺชุกโก.^๒

เมฆมีในฤดูฝน มีสายฟ้าแลบ
 ส่งเสียงคำรามอยู่ ฉันใด.

อุน ปริหานียํ. อุนเนติ, อุนยติ.
 อุนโน โลกโก.^๓

อุน ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปริหานิ
 (เสื่อม, พร่อง). อุนเนติ, อุนยติ (ย่อมน
 เสื่อม, ย่อมพร่อง), อุนโน โลกโก (โลกพร่อง).

ธน สทฺเท. ธเนติ, ธนยติ, ธนียุยติ.
 ธนินิ, ธนํ.

ธน ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สทฺท
 (ออกเสียง, กล่าว). ธเนติ, ธนยติ (ย่อมน
 กล่าว), ธนียุยติ (อันเขาย่อมกล่าว).
 ธนินิ (เสียง), ธนํ (ของ ๆ เรา = ทรัพย์).

ตตฺถ ธนิตฺติ สทฺโท. ธนฺนฺติ สนฺตํ,
 ตณฺหิ มม อิทฺนฺติ ธนฺนํ ยิตฺตพฺพํ
 สทฺทายิตฺตพฺพนฺติ ธนํ. อยํ ปน ธาตุ
 อิจฺฉายมฺปิ วตฺตติ. “มาตา หิ ตว
 อธิรฺนฺติ, วิธฺรฺสฺส หทฺยํ ธนียุยตี”ติ ปาฬิ
 นิตฺตฺสนํ. ตตฺถ ธนียุยตีติ^๔ ปตฺถเถติ
 อิจฺฉติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ธนินิ
 ได้แก่ เสียง. บทว่า ธนํ หมายถึงของ ๆ
 เรา, ก็ของ ๆ เรานั้น ชื่อว่า ธน เพราะ
 อรรถว่าเป็นสิ่งที่บุคคลพึงกล่าวว่าเป็น
 ของเรา. อนึ่ง ธาตุนี้ ยังใช้ในอรรถแห่ง
 อิจฺฉา (ความปรารถนา) ได้อีกด้วย. มี
 พระบาลีเป็นอุทาหรณ์ว่า มาตา หิ ตว

^๑ ส.ส. ๑๕/๔๑๐/๑๔๕, ฌ.ติก. ๒๒/๓๑/๓๖.

^๒ ที.มหา. ๑๐/๒๔๖/๒๙๖.

^๓ ม.ม. ๑๓/๔๕๐/๔๑๐.

^๔ พ.ชา. ๒๘/๘๙๗/๓๑๖.

อิริยัตติ, วิธุรสสุส ททย์ ฌนียุตติ (อิริยัตติ ลุกกรัก ก็พระมารดาของเจ้า ย่อม ปรรณาดวงหทัยของวิธุรสบัณฑิต). ใน ตัวอย่างนั้น บทว่า ฌนียุตติ แปลว่า ย่อมปรรณาดวงหทัย คือ ย่อมต้องการ.

เถน โจริเย. โจรสสุส ภาโว โจริยัม, ยถา สุริยัม, ยถา จ ทกฺขิยัม. เถเนติ, เถนยติ. เถโน, เถเนตฺวา.

เถน ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง โจริย (ลัก, ขโมย). ความเป็นโจร ชื่อว่า โจริย เหมือนคำว่า สุริย และเหมือนคำว่า ทกฺขิย. เถเนติ (ย่อมลัก), เถนยติ (ย่อมลัก). เถโน (ขโมย, โจร), เถเนตฺวา (ลักแล้ว).

ตฺนุ สทฺโทปตาเปสุ. ตาเนติ, ตานยติ. อิตฺถํ สวฺทฺธิกา. **ตนาทิกณเ** วิตุถารตุถวเสน "ตโนติ, ตนฺเต"ติ อวฺทฺธิกา.

ตฺนุ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สทฺท (ออกเสียง, กล่าว), อฺปตาป (เร่าร้อน). ตาเนติ (ย่อมกล่าว), ตานยติ (ย่อมกล่าว). ในจฺรฺาทิกณเนี้ ตฺนุ ชาตินี้มี การพฤทธิ. ส่วนในตนาทิกณเนี้ ด้วยอำนาจ แห่งการใช้ในอรรถว่า วิตุถาร (แผ่, ขยาย) ตฺนุ ชาตินี้ ไม่มีการพฤทธิ เช่น ตโนติ, ตนฺเต (ย่อมแผ่, ย่อมขยาย).

นการนตธาตฺรูปานิ.

อติ จฺรฺาทิกณเ
ทวคฺคนตธาตฺรูปานิ.

กลุ่มชาติ

ที่ลงท้ายด้วย น อักษร จบ.

กลุ่มชาติที่ลงท้ายด้วย ท วรรณ
ในจฺรฺาทิกณเนี้ จบเพียงเท่านั้น.

[ป วรรณ]

ปการนุทธาตุ

ธาตุที่ลงท้ายด้วย ป อักษร

ณป โตสนนิสาเนสุ. ณาเปติ,
ณาปยติ, ปณฺณาเปติ, ปณฺณาปยติ,
ปณฺณตติ.

ณป ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง โตสน
(ให้ยินดี), นิสาน (ทำให้คม, ลับ).
ณาเปติ (ย่อมให้ยินดี), ณาปยติ (ย่อม
ให้ยินดี). ปณฺณาเปติ, ปณฺณาปยติ
(ย่อมแต่งตั้ง, ย่อมปลูลาด), ปณฺณตติ
(การตั้ง, การบัญญัติ).

เอตถ จ นิตฺเทศ “ปณฺณาเปติ”ติ
ปทํ นิตฺสสนํ.

อนึ่ง ในธาตุนี้ ในคัมภีร์นิตเทศ
บทว่า **ปณฺณาเปติ** (ย่อมให้ยินดี, ทำให้
ความรู้แก่กล้า) มีตัวอย่างดังต่อไปนี้.

ตตถ **ปณฺณาเปติ**ติ กตนิพฺพจเนหิ
วากุยาวยเวหิ วิตุถารวเสน นีรวเสสโต
เทสิเตหิ เวเนยฺยานํ จิตฺตปริโตสนํ
พฺพุธินิสานญจ กโรตีติ อตฺถ. **ปฺพุโพ
นิกฺขิปเน.** อาสนํ ปณฺณาเปติ,
ปณฺณาปยติ. “อาสนํ ปณฺณเปติ”ติ
รสฺสตุตฺตมฺปิ ทิสฺสติ. อมตฺสฺส ทฺวารํ
ปณฺณเปติ, ปณฺณา. การิตฺเต : “บุริโส
บุริเสน อาสนํ ปณฺณปาเปติ”ติ เอกเมว
ปทํ. ตานิ “ปณฺณาเปติ, ปณฺณาปยติ”ติ
รูปานิ ยथा “**ณา อวโพธเน**”ติ อิมิสฺสา
รูปานิ สียํ, ตथा เหตุกตฺตฺตรูปานิ ภวนฺติ.
เอตถ ปน สฺพุทฺทกตฺตรูปานิ ตพฺพวาทฺตฺตา.

ในที่นั้น บทว่า **ปณฺณาเปติ** มี
ความหมายว่า ทำการยังจิตของเวไนย-
ชนให้ยินดีหรือทำให้ความรู้แก่กล้าด้วยบท
ที่เป็นส่วนหนึ่งของพากย์ที่ได้ทำรูปวิเคราะห์
ซึ่งท่านแสดงไว้ด้วยอำนาจความพิสดาร
โดยไม่มีส่วนเหลือ. ณป ธาตุมี ป
เป็นบทหน้า ใช้ในอรรถแห่ง **นิกฺขิปน** (ตั้ง,
แต่งตั้ง, ปลูลาด). เช่น อาสนํ ปณฺณาเปติ,
ปณฺณาปยติ (ย่อมปลูลาดอาสนะ). ย่อม
ปรากฏมีรูปเป็นรัสสะบ้าง เช่น อาสนํ
ปณฺณเปติ. อมตฺสฺส ทฺวารํ ปณฺณเปติ
(ย่อมชี้ประตูแห่งอมตะ), ปณฺณา
(บัญญัติ). เมื่อลงการิตปัจจัยมีใช้บท

เดี่ยวนั้น คือ ปุริโส ปุริเสน อาสน์
ปณฺณปาเปติ (บุรุษ ใ้บุรุษให้ปลาด
อาสนะ). รูปว่า ปณฺณปาเปติ, ปณฺณปา-
ปยติ เหล่านั้น พึงเป็นรูปของธาตุนี้ว่า
ณา อวโพธเน (ณา ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
อวโพธเน [รู้, ตรัสรู้]) ในกาลใด ในกาล
นั้น เป็นเหตุกัตตรูป (เหตุกัตตฺวาจก).
ส่วนในจฺรฐาคณฺเฐนี้ เป็นสฺฐกัตตฺรูป
(กัตตฺวาจก) เพราะระบุนถึงสฺฐกัตตฺวานั้น.

ลป วิทยุตฺติยํ วาจายํ. ลเปติ,
ลปยติ. ลาไป, ลปนํ, อลาไป, สลฺลาไป,
กถาสลฺลาไป, ลปิตํ.

ลป ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **วิทยุตฺติ-**
วจา (กล่าว, พูด, เจรจา). ลเปติ
(ย่อมกล่าว), ลปยติ (ย่อมกล่าว). ลาไป,
ลปนํ (การพูด, การเจรจา), อลาไป
(การทักทาย), สลฺลาไป (การสนทนา),
กถาสลฺลาไป (การกล่าวถ้อยคำ), ลปิตํ
(อันเขากล่าวแล้ว).

ณป ทาเห. ณาเปติ, ณาปยติ.
ณตฺโต, ณานํ.

ณป ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **ทาห**
(เผา, ไหม้). ณาเปติ, ณาปยติ (ย่อม
เผา, ย่อมไหม้). ณตฺโต (ถูกเผาแล้ว,
ถูกไหม้แล้ว), ณานํ (เผา).

ตตฺถ **ณตฺโตติ** ชุทฺททาปเรโต
ปาจนคฺคินา ณาปีโตติ **ณตฺโต**, “ณตฺตา
อสุสุ กิลนฺตา”ติ ๑ ปาฬิ. **ณานนฺติ**
นีวรณณฺเม ณาเปตีติ **ณานํ**, สวฺทฺธิกํ.
การิเต ปน ณาปาเปติ, ณาปาปยติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ณตฺโต**
มีวิเคราะหฺว่า ชื่อว่า **ณตฺต** เพราะอรรถ
ว่าเป็นผู้ถูกความหิวครอบงำแล้ว ถูกไฟ
เผาผลาญอาหารเผาไหม้ มีพระบาลีว่า
ณตฺตา อสุสุ กิลนฺตา (เป็นผู้ถูก

ไฟเผาผลาญอาหารเผาไหม้ เป็นผู้
เหน็ดเหนื่อย). บทว่า **ณานํ** มีวิเคราะห์
ว่า ชื่อว่า **ณาน** เพราะอรรถว่าเผา
นี้วรรณกรรม. พฤทธิ อ เป็น อา. แต่เมื่อ
ลงการิตปัจจัย จะมีรูปว่า **ณาปาเปติ**,
ณาปาปยติ (ย่อมาให้เผา).

รูป รูปกริยายํ. รูปกริยา นาม
ปกาสนกริยา. **รูปเปติ, รูปยติ. รูปิ.**

รูป ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **รูปกริยา**
(กระทำการแสดง, ประกาศ). การกระทำ
การแสดง ชื่อว่า **รูปกริยา. รูปเปติ** (ย่อ
แสดง), **รูปยติ** (ย่อแสดง). **รูปิ** (รูป).

ตตฺถ **รูปนฺติ รูปยตีติ รูปิ.**
วณฺณวิการํ อาปฺชฺชมานํ หทยงฺคตภาวํ
ปกาสเสตีติ อตฺถ. **ทิวาทิกณ** ปนายํ
“**รูป รูปเน**”ติ ภิษฺชนาทิตตฺถ คเหตุวา
จิตา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **รูปิ** มี
วิเคราะห์ว่า ชื่อว่า **รูป** เพราะอรรถว่า
แสดง. มีความหมายว่าย่อแสดงสภาพ
ที่เกิดขึ้นในใจ อันถึงความแปรปรวน แห่ง
ผิพพรรณ. ก็ธาตุนี้ หากใช้เป็น**ทิวาทิ-**
คณะจะมีอรรถเป็นต้นว่า ภิษฺชน (แตก,
สลาย) ว่า **รูป รูปเน** (**รูป** ธาตุ ใช้
ในอรรถแห่ง **รูปปน** [แตก, สลาย]).

กปฺป วิธิมฺหิ. วิธิ กริยา. สึห-
เสยฺยํ กปฺเปติ.^๑ กปฺปยติ. โมโร
วาสมกปฺปยิ.^๒ สึหเสยฺยํ ปกปฺเปนฺตํ
พฺพุทฺธํ วนฺทามิ โคตมํ.

กปฺป ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **วิธิ**
(กระทำ). การกระทำ ชื่อว่า **วิธิ.**
ตัวอย่างเช่น สึหเสยฺยํ กปฺเปติ. กปฺปยติ
(ย่อทำการนอนุจราชสีห์). โมโร

^๑ อ.ง.ติก. ๒๑/๓๗/๕๑-๕๒, อ.ภ.วิ. ๓๕/๖๐๙/๓๓๕.

^๒ พ.ชา. ๒๗/๑๖๘/๕๔.

วาสมกปฺปยิ (นกยุงได้กระทำการนอน).
 สึหเสยฺยํ ปกปฺเปนฺตํ พุทฺธํ วนฺทามิ
 โคตมํ (ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระโคตม
 พุทธเจ้าผู้กระทำการนอนดุจราชสีห์).

กปฺป วิตกฺเก วิริมฺหิ เจทเน

๑. กปฺเปติ, กปฺปยติ, โมโร วาสมกปฺปยิ.^๑
 กปฺปิทมฺมสุสุ.^๒ ปกปฺเปติ, ปกปฺปยติ.
 สงฺกปฺเปติ, สงฺกปฺปยติ. กปฺโป, สงฺกปฺโป,^๓
 วิกปฺโป. กปฺปสมฺโน อิจฺจาทีนึ.

กปฺป ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง วิตกฺก
 (ดำริ, คิด, นึก), และใช้ในอรรถแห่ง วิริ
 (กระทำ), และใช้ในอรรถแห่ง เจทเน
 (ตัด). กปฺเปติ, กปฺปยติ (ย่อมดำริ,
 ย่อมกระทำ, ย่อมตัด). โมโร วาสมกปฺปยิ
 (นกยุงได้กระทำการนอน). กปฺปิทมฺมสุสุ
 (ผู้โกนหนวด). ปกปฺเปติ, ปกปฺปยติ
 (ย่อมดำริ). สงฺกปฺเปติ, สงฺกปฺปยติ
 (ย่อมดำริ). กปฺโป (กัปปิ). สงฺกปฺโป
 (ความดำริ), วิกปฺโป (การกระทำโดย
 ประการต่าง ๆ). กปฺปสมฺโน (พระภิกษุ
 ชื่อว่ากัปปะ).

ตตฺถ กปฺโปติ ปริจฺเจทวเสน
 กปฺปิยตีติ กปฺโป. สงฺกปฺโปติ สงฺกปฺปนํ.
 วิกปฺโปติ วิวิธา กปฺปนํ, อตฺถสุส
 อเนกนฺตีกภาโว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กปฺโป
 มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า กปฺป เพราะอรรถว่า
 ถูกดำริ ด้วยอำนาจแห่งการกำหนด.
 ความดำริ ชื่อว่า สงฺกปฺป. การกระทำ
 โดยประการต่าง ๆ ชื่อว่า วิกปฺป ได้แก่
 ความไม่แน่นอนแห่งอรรถ.

^๑ พ.ช.า. ๒๗/๑๖๘/๕๔.

^๒ ส.ส. ๑๕/๓๕๗/๑๑๕. กปฺปิทมฺมสุสุ, ส.ส.พ. ๑๘/๖๕๓/๔๒๒. กปฺปิทมฺมสุสุ.

^๓ อภ.ส. ๓๔/๘๐/๒๖.

อรรถุทธาระของ กปฺป ศัพท์

อิธ กปฺปสทฺทสฺส อตฺตทฺธาโร
ภวติ.

ในที่นี้ มีอรรถุทธาระของ กปฺป
ศัพท์ ดังต่อไปนี้.

กปฺปสทฺโท^๑ อภิสทฺทหนโวหาร-
กาลปญฺเจตฺติเชทฺทวิกปฺปลสฺสมนฺต-
ภาวาทิอเนกตฺเถ.

กปฺป ศัพท์ มีอรรถหลายอย่าง
เป็นต้น ดังนี้ อภิสทฺทหน (เชื้อ, เชื้อถื้อ),
โวหาร (กล่าว, พูด, บอก), กาล (กาล,
เวลา, สมัย), ปญฺเจตฺติ (เชื้อ, เชื้อที่ตั้ง),
เชทฺท (ตัด, โกง), วิกปฺป (การทำโดย
ประการต่าง ๆ, การยกเว้น), ลสฺ (อุบาย,
ข้ออ้าง), สมนฺตภาว (รอบด้าน).

ตถา หิสฺส “โอกปฺปนียเมตฺติ
โกโต โคตมสฺส, ยถา ตํ อรหโต สมฺมา-
สมฺพุทฺทสฺสา”ติ เอวมาทิสฺส^๒ อภิสทฺทหน-
มตฺเถ.

จริงอย่างนั้น กปฺป ศัพท์ มีอรรถว่า
อภิสทฺทหน (เชื้อ, เชื้อถื้อ) ในประโยค
เป็นต้นอย่างนี้ว่า โอกปฺปนียเมตฺติ โโกโต
โคตมสฺส, ยถา ตํ อรหโต สมฺมา-
สมฺพุทฺทสฺส (พระดำรัสของพระโคตม
นำเชื้อถื้อ เหมือนพระดำรัสของพระ
สัมมาสัมพุทฺธเจ้าผู้เป็นพระอรหันต์).

^๑ ที.สี.อ. ๔/ - /๑๕๕, ม.ญ.อ. ๙/ - /๕๖, ส.ส.อ. ๑๐/ - /๑๙, อ.ญ.ท.อ. ๑๓/ - /๑๙, พ.เถร.อ. ๒๕/ - /๓๕๒, พ.ญ.อ. ๑๖/ - /๒๔๑, พ.สุ.อ. ๒๒/ - /๙๔, ฉ. อปทานฎกธ. ๒/๒๖๘, ฉ. ทีมนิกายฎีกา. ๑/๑๔๑, ฉ. สิลขณฺฐวคฺคอปินนฎีกา. ๑/๓๙๑.

^๒ ม.ญ. ๑๒/๔๓๒/๔๖๑.

“อนุชานามิ ภิกฺขเว ปญฺจหิ
สมณกปฺเปหิ ผลํ ปริภุญฺชิตฺตฺนุ”ติ
เอวมาทีสุ^๑ โวหาโร.

“เยน สุทํ นิจฺจกปฺปี วิหฺรามิ”ติ
เอวมาทีสุ^๒ กาลิ.

“อิจฺจายสุมา กปฺโป”ติ เอวมาทีสุ^๓
ปญฺณตฺติ.

“อลงฺกโต กปฺปีตเกสมฺมสุสุ”ติ
เอวมาทีสุ^๔ เชนํ.

กปฺป ศัพท์ มีอรรถว่า สมณโวหาร
(กล่าว, พูด, บอก) ในประโยคเป็นต้น
อย่างนี้ว่า อนุชานามิ ภิกฺขเว ปญฺจหิ
สมณกปฺเปหิ ผลํ ปริภุญฺชิตฺตฺนุ (ภิกษุ
ทั้งหลาย เราอนุญาติให้ฉันผลไม้ด้วย
ถ้อยคำที่เหมาะสมแก่สมณะ ๕ อย่าง).

กปฺป ศัพท์ มีอรรถว่า กาล (กาล,
เวลา, สมัย) ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า
เยน สุทํ นิจฺจกปฺปี วิหฺรามิ (ตถาคตอยู่
ตลอดกาลเป็นนิตย์ด้วยผลสมาบัติใด).

กปฺป ศัพท์ มีอรรถว่า ปญฺณตฺติ
(ชื่อ, ชื่อที่ตั้ง) ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้
ว่า อิจฺจายสุมา กปฺโป (ท่านกับปะ
ผู้เจริญทูลถามแล้ว) อย่างนี้.

กปฺป ศัพท์ มีอรรถว่า เชน
(ตัด, โกง) ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า
อลงฺกโต กปฺปีตเกสมฺมสุสุ (ผู้ประดับ
ตกแต่งแล้ว โกงผมและหวดแล้ว).

^๑ วิ.จ. ๗/๒๕/๑๑.

^๒ ม.ม. ๑๒/๔๓๐/๔๕๙.

^๓ พ.ส. ๒๕/๔๓๔/๕๔๔, พ.จ.พ. ๓๐/๓๖๖/๑๗๖, ๓๗๒/๑๘๑.

^๔ พ.ช. ๒๘/๙๑๑/๓๑๙.

“กปฺปติ ทฺวํกุลกปฺโป”ติ
เอวมาทีสุ^๑ วิกปฺโป.

กปฺป ศัพท์ มีอรรถว่า วิกปฺป (การกระทำโดยประการต่าง ๆ, การยกเว้น) ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า กปฺปติ ทฺวํกุลกปฺโป (การกระทำเป็นพิเศษว่า ฉันทอาหารเลยเที่ยงไป ๒ องค์ลี่ย่อมควรร).

“อตฺถิ กปฺโป นิปฺชชิตฺนุ”ติ
เอวมาทีสุ^๒ เลโส.

กปฺป ศัพท์ มีอรรถว่า เลส (อุบาย, ข้ออ้าง) ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า อตฺถิ กปฺโป นิปฺชชิตฺนุ (ข้ออ้างเพื่อจะนอนมีอยู่).

“เกวลกปฺปี เวฬุวันํ โยภาเสตฺวา”ติ
เอวมาทีสุ^๓ สมฺนตภาโว.

กปฺป ศัพท์ มีอรรถว่า สมฺนตภาว (รอบด้าน). ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า เกวลกปฺปี เวฬุวันํ โยภาเสตฺวา (ยังวัดเวฬุวันให้สว่างไสวรอบด้านทั้งสิ้น).

อรรถุทธาระของ กปฺป ศัพท์ อีกนัยหนึ่ง

อถฺวา กปฺปสทฺโท สอุปฺสคฺโค
อนุปฺสคฺโค จ วิตกุกฺวิธานปฏฺิภาค-
ปณฺณตฺติกาลปฺรมาญฺุเวหารสมฺนต-
ภาวาวิสทฺทหนฺเชทฺทวินิโยคฺวินยฺกิริยา-

อีกนัยหนึ่ง กปฺป ศัพท์ทั้งที่มี
อุปสรรคและไม่มีอุปสรรค ย่อมปรากฏ
ใช้ในอรรถต่าง ๆ เป็นต้นดังนี้ วิตกุก
(ดำริ, คิด), วิธาน (กระทำ), ปฏฺิภาค

^๑ วิ.จ. ๗/๖๓๐/๓๙๖.

^๒ อ.จ.อ. ๒๓/๑๘๕/๓๔๕.

^๓ ส.ส. ๑๕/๒๕๖/๗๓,๓๑๓/๙๕.

เลขนุตรกปุปตตทหาทฎจิสองเขยยกปุป-
มหากปุปาที่สุ ทิสฺสติ.

(เปรียบ, เหมือน), ปณฺณตฺติ (ชื่อ, ชื่อ
ที่ตั้ง), กาล (กาล, เวลา, สมัย), ปรมายุ
(อายุอย่างสูงของคนในยุคนั้น ๆ), โวหาร
(กล่าว, พูด, บอก), สมฺนตฺทาว (รอบด้าน),
อภิสทฺทหน (เชื้อ, เชื้อถือ), เจทน (ตัด,
โกน), วินิโยค (ประกอบเป็นพิเศษ), วินย-
กิริยา (วินัยกรรม, ทำหรือประพฤติ
ตามที่บัญญัติไว้), เลส (อุบาย, ข้ออ้าง),
อนุตรกปุป (กัปป์ในระหว่าง), ตตฺทหา-
ทฎจิส (ค้นหาและทฎจิส), อสงฺเขยยกปุป
(อสงเขยยกปุป), มหากปุป (มหากัปป์).

ตถา เหลส “เนกขมฺมสงฺกปฺโป
อพฺยาปาทสงฺกปฺโป”ติอาทิสฺส^๑ วิตทฺเก
อาคโต.

จริงอย่างนั้น กปุป ศัพท์ ใช้ใน
อรรถแห่ง วิตทก (ดำริ, คิด) ในประโยค
เป็นต้นว่า เนกขมฺมสงฺกปฺโป อพฺยาปาท-
สงฺกปฺโป (ดำริในเนกขัมมะ, ความดำริ
ในการไม่พยาบาท).

“จิวเร วิกปฺปิ อาปชฺชชฺชเยยา”ติ
อาทิสฺส^๒ วิชานเ, อธิกวิชานัน
อาปชฺชชฺชเยยาติ หิ อตฺโต.

กปุป ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง วิชาน
(กระทำ) ในประโยคเป็นต้นว่า จิวเร
วิกปฺปิ อาปชฺชชฺชเยย (ฟังถึงการวิกปป์
ในจิวร), หมายความว่า ถึงการกระทำ
(จัดแจง) ยิ่งนักในจิวร.

^๑ ม.ญ. ๑๔/๒๖๒/๑๘๒.

^๒ วิ.มหาวิภังค. ๒/๑๕๘/๑๓๙.

“สตถุกปุเปน วต โภ สาวเกน สทุธิ
มนุตยมานา น ชานิมุหา”^๑ติอาที่สุ
ปฎิภาเค, สตถุสทิเสนาติ อยญหิ ตตถ
อตถเ.

กปฺป ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง ปฎิภาค
(เปรียบ, เหมือน) ในประโยคเป็นต้นว่า
สตถุกปุเปน วต โภ สาวเกน สทุธิ
มนุตยมานา น ชานิมุหา (ท่านผู้เจริญ
พวกเราสนทนากับพระสาวกผู้คล้ายกับ
พระศาสดา ไม่ได้ทราบ [ความนั้น]), ก็
ในข้อความนั้น มีความหมายดังนี้ว่า
คล้ายกับพระศาสดา.

“อิจุจายสุมา กปฺไป”^๒ติอาที่สุ
ปญฺณตติยํ.

กปฺป ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง
ปญฺณตติ (ชื่อ, ชื่อที่ตั้ง) ในประโยค
เป็นต้นว่า อิจุจายสุมา กปฺไป (ท่านกัปปะ
[ทูลถามว่า] อย่างนี้).

“เยน สุทํ นิจุจกปฺปี วิหรามิ”^๓ติ-
อาที่สุ กาลเ.

กปฺป ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง กาล
(กาล, เวลา, สมัย) ในประโยคเป็นต้น
ว่า เยน สุทํ นิจุจกปฺปี วิหรามิ (เรา
ตถาคตอยู่ตลอดกาลเป็นนิตย์ ด้วยผล
สมาบัติใด).

“อากงฺขมาโน อานนุท ตถาคโต
กปฺปี วา ติฏฺฐเจยฺย กปฺปาวเสสํ วา”^๔ติ
อาที่สุ ปรมาญฺมุหิ. อายุกปฺไป หิ อธิ
“กปฺไป”^๕ติ อธิปฺเปโต.

กปฺป ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง ปรมาญ
(อายุอย่างสูง ของคนในยุคนั้น ๆ) ใน
ประโยคเป็นต้นว่า อากงฺขมาโน อานนุท
ตถาคโต กปฺปี วา ติฏฺฐเจยฺย กปฺปาวเสสํ

^๑ ม.มู. ๑๒/๓๐๐/๒๙๔.

^๒ ชุ.สุ. ๒๕/๔๓๔/๕๔๔, ชุ.จุ.พี. ๓๐/๓๗๒/๑๘๑.

^๓ ม.มู. ๑๒/๔๓๐/๔๖๑.

^๔ ที.มหา. ๑๐/๑๐๒/๑๓๕, สัม.มหา. ๑๙/๑๑๒๔/๓๓๓, อัง.อญฺจก. ๒๓/๑๖๗/๓๑๘, ชุ.ญ. ๒๕/๑๒๗/๑๗๐.

วา (ดูกรอานนท์ ตถาคตเมื่อจำนงหวัง พึงอยู่ได้กับปีหนึ่งหรือยิ่งกว่ากับปี). ก็ใน ที่นี้ อายุกับปี พระผู้มีพระภาคทรง ประสงค์เอาว่า กปป.

“อนุชานามิ ภิกฺขเว ปญฺจหิ สมณกปฺเปหิ ผลํ ปริภุญฺชิตฺตฺนุ”ติอาทีสุ^๑ สมณเวหาเร.

กปป ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง สมณ-
เวหาร (กล่าว, พูด, บอก [ถ้อยคำที่
เหมาะสมแก่สมณะ]) ในประโยคเป็นต้น
ว่า อนุชานามิ ภิกฺขเว ปญฺจหิ สมณ-
กปฺเปหิ ผลํ ปริภุญฺชิตฺตฺนุ (ภิกษุทั้งหลาย
เราอนุญาตให้ฉันผลไม้ ด้วยถ้อยคำที่
เหมาะสมแก่สมณะ ๕ อย่าง).

“เกวลกปฺปิ เวพฺพวันํ โอิภาเสตฺวา”ติ-
อาทีสุ^๒ สมณุตภาเว.

กปป ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง สมณุต-
ภาว (รอบด้าน) ในประโยคเป็นต้นว่า
เกวลกปฺปิ เวพฺพวันํ โอิภาเสตฺวา (ยังวัด
เวพฺพวันให้สว่างไสวรอบด้านทั้งสิ้น).

“สทฺธา สทฺทหนา โือกปฺปนา
อภิปฺปสาโท”ติอาทีสุ^๓ อภิสทฺทหนา,
สทฺธาณฺติ อตุเถ.

กปป ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง อภิ-
สทฺทหนา (เชื่อ, เชื่อถือ) ในประโยค
เป็นต้นว่า สทฺธา สทฺทหนา โือกปฺปนา
อภิปฺปสาโท (ความเชื่อ, กิริยาที่เชื่อ,
กิริยาปลงใจเชื่อ, ความเลื่อมใสยิ่ง),
หมายความว่า เป็นไปในความเชื่อ.

^๑ วิ.จ. ๗/๒๕/๑๑.

^๒ ส.ส. ๑๕/๒๕๖/๗๓, ๓๑๔/๙๕.

^๓ อภ.ส. ๓๔/๔๐/๑๔.

“อลงกโต กปฺปิตเกสมสฺสุ”ติ-
อาทีสุ^๑ เฉทเน.

กปฺป ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง เฉทน (ตัด, โกง) ในประโยคเป็นต้นว่า อลงกโต กปฺปิตเกสมสฺสุ (ผู้ประดับ ตกแต่งแล้ว โกงผมและหวดแล้ว).

เอวเมว อิตฺติ ทินฺนํ เปตานํ
อุปกปฺปติ”ติอาทีสุ^๒ วินโยเค.

กปฺป ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง วินโยค (การประกอบเป็นพิเศษ) ในประโยคเป็นต้นว่า เอวเมว อิตฺติ ทินฺนํ เปตานํ อุปกปฺปติ (ทานที่บุคคลให้แล้วแต่โลกนี้ สำเร็จผลแก่ผู้ที่ละไปแล้วชั้นนั้นนั้นเดียว).

“กปฺปกเตน อกปฺปกตํ สฺสิพฺพตํ
โหติ”ติอาทีสุ^๓ วินยกริยายํ.

กปฺป ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง วินย-
กริยา (วินัยกรรม, ทำหรือประพฤติตาม
ที่บัญญัติไว้) ในประโยคเป็นต้นว่า
กปฺปกเตน อกปฺปกตํ สฺสิพฺพตํ โหติ
(เย็บจีวรที่ยังไม่ได้ทำกับปพันธุเข้ากับจีวร
ที่ทำกับปพันธุแล้ว).

“อตฺถิ กปฺโป นิปฺชฺชิตฺตุํ, หนฺทาทํ
นิปฺชฺชามิ”ติอาทีสุ^๔ เลเส.

กปฺป ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง เลส
(อุบาย, ข้ออ้าง) ในประโยคเป็นต้นว่า
อตฺถิ กปฺโป นิปฺชฺชิตฺตุํ, หนฺทาทํ นิปฺชฺชามิ
(ข้ออ้างเพื่อจะนอนมีอยู่, เอาเถิด เรา
จะนอน).

^๑ พ.ชา. ๒๘/๙๑๑/๓๑๙.

^๒ พ.พ. ๒๕/๘/๑๐, พ.เปต. ๒๖/๙๐/๑๖๐.

^๓ วิ.มหาวิภังค. ๒/๖๒๒/๔๐๕.

^๔ อัง.อฎฐก. ๒๓/๑๘๕/๓๔๕.

“อาปายิโก เหนริโก กปฺปฏฺโฐ
 สัมภาทโก ... กปฺปิ นิรยมุหิ ปจฺจติ”ติ ๑
 อาทีสุ^๑ อุนฺตรกปฺเป.

กปฺป ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง อุนฺตร-
 กปฺป (กัปปีระหฺว่าง) ในประโยคเป็นต้น
 ว่า อาปายิโก เหนริโก กปฺปฏฺโฐ สัมภาทโก
 กปฺปิ นิรยมุหิ ปจฺจติ (ผู้ทำลายสงฆ์ต้อง
 ไปอยู่ในอบาย ตกนรกตั้งอยู่ตลอดกัปปี
 ... ย่อมหมกไหม้อยู่ในนรกตลอดกัปปี).

กปฺป ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง ตณฺหา-
 ทิฏฺฐิ (ตัณหาและทิฏฐิ) ในประโยค
 เป็นต้นว่า

“น กปฺปยณฺติ น ปุรฺกฺขโรนฺติ
 ธมฺมาปี เตสํ น ปฏฺิจฺฉิตาเส
 น พุราหฺมณเณ สีลวเตน เนยฺโย
 ปารํคโต น ๑ ปจฺเจติ ตาทิ”ติ-

พระอรหันตชีณาสพทั้งหลาย ย่อม
 ไม่ก่อให้เกิดตัณหา และทิฏฐิ
 ย่อมไม่ทำตัณหา และทิฏฐิไว้
 ในเบื้องหน้า แม้ธรรมคือทิฏฐิ
 ทั้งหลาย อันพระอรหันต์เหล่านั้น
 ไม่ยอมรับแล้ว พระอรหันต์ผู้เป็น
 พุราหฺมณอันศีลและพรตพียงนำไป
 ไม่ได้ ถึงฝั่งคือพระนิพพานแล้ว
 เป็นผู้คงที่ ย่อมไม่กลับมาหากิเลส
 ทั้งหลายอีก.

อาทีสุ^๒ ตณฺหาทิฏฺฐีสุ:

^๑ อญ.ทสก. ๒๔/๓๘/๗๙, พุ.อิตติ. ๒๕/๑๙๖/๒๓๘, วิ.จ. ๗/๔๐๗-๔๐๘/๒๐๘, อภิ.ก. ๓๗/๑๕๑๔/๕๐๖.

^๒ ไป. ปารํ คโต โส น ปเปติ ตาทิ. พุ.สุ. ๒๕/๔๑๒/๔๙๒, พุ.มหา. ๒๗/๑๗๖/๑๓๕.

ตถา हि वृत्तं **निवृत्ते** “กปฺไปติ
อุทฺททานโต เทว กปฺปา ตณฺหากปฺไป
ทิจฺจิกปฺไป”ติ.^๑

“อเนเกปิ สํวณฺณกปฺเป อเนเกปิ
วิวณฺณกปฺเป”ติอาทีสุ^๒ อสงฺเขยฺยกปฺเป.

“จตุตาริmani ภิกฺขเว กปฺปสฺส
อสงฺเขยฺยานิ”ติอาทีสุ^๓ มหากปฺเป.

อิจุเจวํ :

วิตกฺเก ๑ วิธานे ๑
ปฏฺฐากะ เตว ๑
ปณฺณตฺติยํ ตถา กाले
ปรมาณฺมุหิ ๑ เขตฺเต.

จริงอย่างนั้น ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์
นิทเทสว่า คำว่า กปฺไป ความว่า
กัปปะมี ๒ อย่าง โดยหัวข้อ คือ
ตณฺหากปฺป (กัปปะคือตณฺหา) ๑
ทิจฺจิกปฺป (กัปปะคือทิจฺจ) ๑.

กปฺป ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง
อสงฺเขยฺยกปฺป (อสงฺไชยกัปปิ) ในประโยค
เป็นต้นว่า อเนเกปิ สํวณฺณกปฺเป อเนเกปิ
วิวณฺณกปฺเป ([ฟังระลึกได้] ตลอดสังวัณฺณ-
กัปปิเป็นอันมากบ้าง, ตลอดวิวัณฺณกัปปิ
เป็นอันมากบ้าง).

กปฺป ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง มหา-
กปฺป (มหากัปปิ) ในประโยคเป็นต้นว่า
จตุตาริmani ภิกฺขเว กปฺปสฺส อสงฺเขยฺยานิ
(ดูกรภิกษุทั้งหลาย อสงฺไชยกัปปิ ๔
เหล่านี้).

ตามที่กล่าวมานี้ สรุปความได้
ดังนี้ :

กปฺป ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง วิตกฺก
(ดำริ, คิด), วิธาน (กระทำ), ปฏฺฐ-
ภาค (เปรียบ, เหมือน), ปณฺณตฺติ
(ชื่อ, ชื่อที่ตั้ง), กาล (กาล, เวลา,

^๑ ชุ.มหา. ๒๙/๑๓๖/๑๑๕, ๑๗๕/๑๓๔.

^๒ ที.สี. ๙/๑๓๖/๑๐๗, ม.ญ. ๑๒/๘๘/๖๒.

^๓ อจฺ.จตุกฺก. ๒๑/๑๕๖/๑๙๐.

สมนตภาเว โวหาเร
 อภิสททหนเนปี จ
 วินโยเค จ วินย-
 กิริยายัม เลสเกปี จ.

วิกปฺปนฺตรกปฺเปสฺ
 ตณฺหาทิฏฺฐิจิสฺวสงฺขเย
 กปฺเป จ เอวมาทิสฺ
 กปฺปสฺสทฺโท ปวตฺตติ.

กปี คติยํ. กมุเปติ, กมุปยติ, คจฺจตีติ อตฺถเ. อิมานิ จลนตฺถเอ ปวตฺตเหตุกตฺตฺตฺรูปสฺสทิสานิ ภวณฺติ. จลนตฺถเอ हि “**กมุป กมุปน**”ติ ธาตุยา “**กมุปตี**”ติ อกมุมกสฺสทฺธกตฺตฺตฺรูปิ. “**กมุเปตี**”ติอาทินิ สกมุมกานิ เหตุกตฺตฺตฺรูปานิ “**อิทมุปี ทฺติยํ สลฺลํ กมุเปติ หทฺยํ มมา**”ติ^๑ อกมุมกาย ธาตุยา สกมุมกรุปทสฺสนโต.

สมัย), ปรมายุ (อายุอย่างสูงของคน ในยุคนั้น ๆ), เฉทน (ตัด, โกง).

สมนตภาว (รอบด้าน), โวหาร (กล่าว, พูด, บอก), อภิสททหน (เชื่อ, เชื่อถือ), วินโยค (ประกอบ เป็นพิเศษ), วินยกิริยา (วินัยกรรม, ทำหรือประพฤติตามที่บัญญัติไว้), เลส (อุบาย, ข้ออ้าง).

วิกปฺป (การกระทำโดยประการ ต่าง ๆ), อนฺตรกปฺป (กัปปีระหว่าง), ตณฺหาทิฏฺฐิ (ตัณหาและทิฏฐิ), อสงฺเขยฺยกปฺป (อสงฺเขยกัปป) เป็นต้น.

กปี ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **คติ** (ไป, ถึง, เป็นไป, บรรลุ). กมุเปติ, กมุปยติ (ย่อมไป) หมายความว่า คจฺจติ (ย่อมไป). รูปศัพท์เหล่านี้ เหมือนรูปเหตุกตฺตฺตฺวาจก ซึ่งใช้ในอรรถแห่ง จลน (ไหว, สั่นไหว). จริงอยู่ ธาตุที่ว่า **กมุป กมุปน** (กมุป ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **กมุปน** [ไหว, หวั่นไหว]) ซึ่งใช้ในอรรถแห่ง จลน (ไหว, สั่นไหว) มีรูปเป็นสัทกตฺตฺวาจกที่ไม่มีกัมมว่า **กมุปตี** (ย่อมหวั่นไหว). มีรูป

^๑ พ.ชา.๒๘/๔๘๗/๑๘๗/, ๑๑๘๘/๔๒๘.

เป็นเหตุกัตตฺวาจกซึ่งมีกัมมว่า กมฺเปติ (ย่อมาให้ห้วนไหว) เป็นต้น เพราะพบรูปศัพท์ที่มีกรรมของอกัมมธาดฺว่า อิทมฺปิ ทฺติยํ สลฺลํ กมฺเปติ ทฺติยํ มม (แม้ข้อนี้เป็นดุจลูกศรที่สองทำให้ใจของหม่อมฉันห้วนไหว).

ขป ขนฺติยํ. ขมฺเปติ, ขมฺปยติ.

ขป ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ขนฺติ (ทน, อดทน, อดกลั้น). ขมฺเปติ (ย่อมอดทน), ขมฺปยติ (ย่อมอดทน).

ฉป สมฺมุสฺสเย. สมฺมุสฺสโย อาโรโห อฺพฺเพโธ. ฉฺเปติ, ฉฺปยติ. ฉฺโป, ฉฺปิกา.

ฉป ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สมฺมุสฺสย (ยกขึ้น, ก่อขึ้น, งอกขึ้น). การยกขึ้น, การก่อกำเนิด ชื่อว่า สมฺมุสฺสย. ฉฺเปติ (ย่อมยกขึ้น), ฉฺปยติ (ย่อมยกขึ้น). ฉฺโป (สถูป, เจดีย์), ฉฺปิกา (ยอดปราสาท).

ตป ขเย. ตเปติ, ตปยติ.

ตป ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ขย (สิ้นไป). ตเปติ (ย่อมสิ้นไป), ตปยติ (ย่อมสิ้นไป).

อฺป ปชฺชเน. อฺเปติ, อฺปยติ.

อฺป ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปชฺชน (ถึง, เข้าถึง). อฺเปติ (ย่อมถึง), อฺปยติ (ย่อมถึง).

จป กกฺกเน. จเปติ, จปยติ.

จป ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง กกฺกน (ถู, บด). จเปติ (ย่อมบด), จปยติ (ย่อมบด).

สุป^๑ **มานะ**. สุปเปติ, สุปพยติ.

สุป ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **มาน** (ซัง, ตวง, วัด). สุปเปติ (ย่อมนั่ง), สุปพยติ (ย่อมนั่ง).

ทป ทิป สงฺมาเต. ทาเปติ, ทาปยติ. เทเปติ, เทปยติ.

ทป ทิป ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **สงฺมาต** (รวมกัน). ทาเปติ (ย่อมนรวมกัน), ทาปยติ (ย่อมนรวมกัน). เทเปติ (ย่อมนรวมกัน), เทปยติ (ย่อมนรวมกัน).

กป อวกมฺปน. กเปติ, กพยติ. กปโณ. **กปโณติ** กรุณายิตพุโพ. อณฺณตฺถ ปน “กปฺปตี”^๒ ฐป วทฺนฺติ.

กป ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **อวกมฺปน** (ห้วนไหว, สงสาร). กเปติ (ย่อมนสงสาร), กพยติ (ย่อมนสงสาร). กปโณ (คนเข้ญใจ). บทว่า **กปโณ** ได้แก่ คนผู้ควรสงสาร. ส่วนในที่อื่น อาจารย์ทั้งหลายกล่าวรูปว่า กปฺปตี บ้าง.

คฺป กฺป ฐฺป ภาสาย. โคเปติ, โคปยติ. โกเปติ, โกปยติ. ฐฺเปติ, ฐฺปยติ.

คฺป กฺป ฐฺป ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **ภาส** (กล่าว, พูด). โคเปติ, โคปยติ (ย่อมนกล่าว). โกเปติ, โกปยติ (ย่อมนกล่าว). ฐฺเปติ, ฐฺปยติ (ย่อมนกล่าว).

กิป ทฺพฺพลฺล. กิเปติ, กิปยติ.

กิป ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **ทฺพฺพลฺล** (อ่อนเพลีย). กิเปติ (ย่อมนอ่อนเพลีย), กิปยติ (ย่อมนอ่อนเพลีย).

^๑ ไป. สุป มานะ. สุเปติ, สุพยติ.

^๒ ไป. กปฺปยติ.

เขป เปรณ. เปรณั จุณฺณิกรณั.
เขเปติ, เขปยติ.

เขป ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง เปรณ (บด). การทำให้ละเอียด ชื่อว่า เปรณ. เขเปติ, เขปยติ (ย่อมบด).

ตป ปิณเน. ตเปติ, ตปยติ.

ตป ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปิณน (อิม, เอิบอิม, อิมหน้า). ตเปติ (ย่อมอิม), ตปยติ (ย่อมอิม).

อาปฺ ลมฺพเน. อาเปติ, อาปยติ.
อาโป.

อาปฺ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ลมฺพน (ห้อยลง). อาเปติ (ย่อมห้อยลง), อาปยติ (ย่อมห้อยลง). อาโป (น้ำ).

ตป ทาเห. ตเปติ, ตปยติ. ตโป,
ตาโป. อาตาโป, สนฺตาโป. การิตะ :
ตาเปติ, ตापยติ.

ตป ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ทาห (ไหม้, ร้อน). ตเปติ (ย่อมไหม้), ตปยติ (ย่อมไหม้). ตโป (ตบะ), ตาโป (ความร่ำร้อน). อาตาโป (ความเพียร), สนฺตาโป (ความร่ำร้อนยิ่ง). เมื่อลงการิตปัจฉัยจะมีรูปว่า ตาเปติ, ตापยติ (ย่อมให้ร่ำร้อน).

ตตถ **ตโปติ** อกุสลานั ตापนฺนุเจเน
ตโป, สิลั.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตโป มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า ตป เพราะอรรถว่า แผลดเผาอกุศลธรรมทั้งหลาย ได้แก่ คีล.

โอป ถป ถปน. โอเปติ, โอปยติ.
น เตสั โกฏฺเจ โอเปนฺติ.^๑ ๓เปติ, ๓ปยติ.

โอป ๓ป ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ๓ปน (ตั้งไว้, วางไว้). โอเปติ, โอปยติ

^๑ พ.ชา. ๒๘/๗๓/๓๒.

ถปีโต. ถปยิตวา ปฏิจจทั วฏฺฐเปติ.
โฏฐพพณ.

เอตถ จ “วิ อว ถเปติ, วิ อว
ถปนน”ติ ฉเอโท. เอตถ ปุริเม สรโลโป
ถสฺส ชตฺตํ วิสทิสภาเวณ ทฺวิตฺตญฺจ.
ปจฺฉิเม ปน สรโลโป, อวสฺส โอการตฺตํ,
ถสฺส ชตฺตํ, ปสฺส วตฺตํ, วสฺส ทฺวิตฺตํ,
วการทฺวยสฺส จ พการทฺวยํ ภวติ.
โฏฐพพณนฺติ จ พยวตฺถาปกจิตฺตสฺส
นามํ. นการโลเป “โฏฐพพณ”ติ อปรมุปี
รูปิ ภวติ.

มาป มาปเน. ปณฺณสาลํ มาเปติ,
มาปยติ. โย ปาณมตีมาเปติ. ปณฺณ-
สาลา สุมาปีตา.^๒

(ยอมตั้งไว้). ตัวอย่างเช่น น เตสํ โภฏฺเจ
โอบเนติ (ยอมไม่เก็บไว้ในฉางของภิกษุ
เหล่านั้น). ถเปติ (ยอมตั้งไว้), ถปยติ
(ยอมตั้งไว้). ถปีโต (อันเขาตั้งไว้แล้ว).
ถปยิตวา ปฏิจจทั วฏฺฐเปติ (ตั้งความ
คุ้มครองไว้แล้ว ย่อมกำหนดหมาย).
โฏฐพพณ (โฏฐพพณจิต).

ก็ในคำนี้ว่า วฏฺฐเปติ, โฏฐพพณ
พึงตัดบทว่า วิ + อว + ถเปติ, วิ + อว
+ ถปน. ใน ๒ คำนี้ (มีขั้นตอนทำตัว
รูปศัพท์ดังนี้) คำแรก ให้ลบสระ อิ ที่ วิ
แปลง ถ เป็น ช ซ้อน ฎ. ส่วนคำหลัง
ลบสระ อิ ที่ วิ แปลง อว เป็น โอ
แปลง ถ เป็น ช แปลง ป เป็น ว แปลง
ว เป็น พ และแปลง วฺว เป็น พพ.
คำว่า **โฏฐพพณ** เป็นชื่อของจิต
ที่กำหนดอารมณ์. เมื่อลบ น อักษร จะมี
อีกรูปหนึ่งว่า โฏฐพพ.

มาป ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง มาปน
(สร้าง). ปณฺณสาลํ มาเปติ, มาปยติ
(ยอมสร้างบรรณศาลา). โย ปาณมตี-

^๑ พ.ชา. ๒๘/๙๐/๓๘, ๔๗๑/๑๘๒.

^๒ พ.พ.พ. ๓๓/๒/๔, ๒/๕๑๙.

มาเปติ (ผู้ใดทำลายชีวิตสัตว์). ปณฺณ-
สาลา สุมาปิตา (เราสร้างบรรณศาลา
แล้ว).

ยป ยापने. यापन् प्रवृत्तन्.
तेन सो तदुद्य यापेति.^๑ यापयति.
यापना.

ยป ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ยापन
(เป็นไป, เป็นอยู่). ความเป็นไป ชื่อว่า
यापन. เตน โส ตตุถ ยาเปติ (สัตว์
ผู้อยู่ในกรรมมารดานั้น ย่อมเป็นอยู่
ด้วยอาหารนั้น). ยापยติ (ย่อมเป็นอยู่).
यापना (ความเป็นไป).

तदुद्य यापेति^๑ อิทธิ याथासुस
पयोक्तเต स्ति कारितपत्तौ भवति. तदा हि
“उद्ययापेनुति नामा”^๒ ति पाणि तिसुस्ति.

คำว่า ยาเปติ นี้ ในตัวอย่างนั้น
เป็นกริตบท ในเมื่อเป็นอุทาหรณ์
ของ ยา ธาตุ. จริงอย่างนั้น มีตัวอย่าง
พระบาลีปรากฏว่า उद्ययापेनुति नाम
([พราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่ายังสัตว์ที่ตาย
ทำกาละแล้ว] ให้เป็นขึ้น).

ปการนุทธาตุรูปานि.

**กลุ่มธาตุ
ที่ลงท้ายด้วย ป อักษร จบ.**

**ผการนุทธาตุรูปานि
อปฺปสิทฺธานि.**

**กลุ่มธาตุ
ที่ลงท้ายด้วย ผ อักษร
ไม่ปรากฏว่ามีใช้.**

^๑ ส.ส. ๑๕/๘๐๓/๓๐๓.

^๒ ส.สพ. ๑๘/๕๙๘/๓๘๔.

พการนตธาตุ

สมพ สมพนุธ. สมพนุโธ
ทพฺพนุณฺ. สมฺเพติ, สมฺพยติ. สมฺพลฺ.

สพิ มณฺฑล.^๑ **มณฺฑลํ** ปริ-
มณฺฑลตา. ฐปํ ตาทิสเมว.

กฺพิ อจฺจาทเน. กฺมฺเพติ, กฺมฺพยติ.

ลฺพิ ทฺพิ อทฺทเน. อทฺทนํ หีสา.
ลฺมฺเพติ, ลฺมฺพยติ. ทฺมฺเพติ, ทฺมฺพยติ.

ปฺพ พฺพ นิเกตเน. นิเกตนํ นิวาโส.
ปฺพเพติ, ปฺพพยติ.

ธาตุที่ลงท้ายด้วย พ อักษร

สมพ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **สมพนุธ**
(ผูกแน่น, ติดแน่น, เกี่ยวเนื่อง). การผูก
แน่น ชื่อว่า **สมพนุธ. สมฺเพติ** (ย่อสม
ผูกแน่น), **สมฺพยติ** (ย่อสมผูกแน่น). **สมฺพลฺ**
(เสปียง).

สพิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **มณฺฑล**
(วงกลม, เป็นมณฑล). ความเป็นวงกลม
ชื่อว่า **มณฺฑล. ฐปคฺพทฺ** ก็มีลักษณะ
เช่นนั้น.

กฺพิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **อจฺจาทน**
(นั่งห่ม). **กฺมฺเพติ** (ย่อมนั่งห่ม), **กฺมฺพยติ**
(ย่อมนั่งห่ม).

ลฺพิ ทฺพิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
อทฺทน (เบียดเบียน, ทำอันตราย).
ความเบียดเบียน ชื่อว่า **อทฺทน. ลฺมฺเพติ,**
ลฺมฺพยติ (ย่อมนเบียดเบียน). **ทฺมฺเพติ,**
ทฺมฺพยติ (ย่อมนเบียดเบียน).

ปฺพ พฺพ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **นิเกตน**
(อยู่, อาศัย). การอยู่ ชื่อว่า **นิเกตน.**
ปฺพเพติ (ย่อมนอยู่, ย่อมอาศัย), **ปฺพพยติ**
(ย่อมนอยู่, ย่อมอาศัย).

^๑ ไป. มณฺฑล.

คพฺพ มาเน. มาโน อหังกาโร.
คพฺพเพติ, คพฺพยติ. คพฺพนํ, คพฺพิตโต.
ตตฺถ **คพฺพตี**ติ น สงฺกฺจติ.

คพฺพ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **มาน**
(หยิ่ง). อหังการ ชื่อว่า **มาน**. คพฺพเพติ
(ย่อมหยิ่ง), คพฺพยติ (ย่อมหยิ่ง), คพฺพนํ
(ความหยิ่ง), คพฺพิตโต (หยิ่งแล้ว). บรรดา
บทเหล่านั้น บทว่า **คพฺพตี** ได้แก่ ย่อม
ไม่หดเข้า.

พการนุตธาตฺรูปานิ.

กลุ่มธาตุ
ที่ลงท้ายด้วย พ อักษร จบ.

ภการนตธาตุ

ภ ปตฺติยํ. ปตฺติ ปาปนํ.
สกมฺมิกา ธาตุ. ภาเวติ, ภาวยติ.
ปภาเวติ, ปภาวยติ. อิตฺถมฺภูโต. จกฺขุ-
ภูโต, ฅาณภูโต, ฅมฺมภูโต, พุรหฺมภูโต.^๑

ตตฺถ ภาเวตีติ ปฺริโส คจฺจนตํ
ปฺริสมนุคจฺจนโต ปาปฺณาตีติ อตฺถเ.
เอส นโย เสสฺกิริยาปเทสุปี. เอตฺถ จ
“ภาเวตี”ติอาทีนํ ยตฺถ สเจ “ภ
สฺตฺตายนุ”ติ ธาตุยา รูปานํ โหนฺติ,
ตตฺถ เหตุกตฺตฺตฺรูปานํ นาม โหนฺติ.
“ภาเวตี” กุสลํ ฅมฺมนุ”ติอาทีเนตฺถ
นิตฺสฺสนปทานํ. ภาเวตีติ หิ วทฺฺฒเตตีติ
อตฺถเ. อีธ ปน สฺทฺธกตฺตฺตฺรูปตฺตฺตา
ปาปฺณาตีติ อตฺถเ. อิตฺถมฺภูโตติ อิมํ
ปการํ ภูโต ปตฺโต. “จกฺขุภูโต”ติอาทีนํ
ปน “ภ สฺตฺตายนํ, ภ ปตฺติยนุ”ติ

ธาตุที่ลงท้ายด้วย ภ อักษร

ภ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปตฺติ (ถึง,
บรรลุ). การถึง, การบรรลุ ชื่อว่า ปตฺติ.
ธาตุนี้ เป็นสกัมมธาตุ. ภาเวติ, ภาวยติ.
ปภาเวติ, ปภาวยติ (ย่อมาถึง, ย่อมบรรลุ).
อิตฺถมฺภูโต (ถึงอาการอย่างนี้). จกฺขุภูโต
(ผู้บรรลุ[ปัญญา]จักขุ), ฅาณภูโต
(ผู้บรรลุญาณ), ฅมฺมภูโต (ผู้บรรลุธรรม),
พุรหฺมภูโต (ผู้บรรลุมรรค).

วินิจฉัย ภู ธาตุ ๒ กณะ

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภาเวติ
ความว่า บุรุษเมื่อเดินตามบุรุษผู้ไปอยู่
ย่อมาถึง. แม้ในบทกิริยาที่เหลือก็มีนัย
เช่นเดียวกันนี้. ก็ในที่นี้ บทเป็นต้นว่า
ภาเวติ หากว่า ในที่ใด เป็นรูปของธาตุ
คือ ภู สฺตฺตายนํ (ภู ธาตุ ใช้ในอรรถ
แห่ง สฺตฺตา [ความมี, ความเป็น]) ในที่
นั้น ให้เป็นเหตุกตฺตฺรูป. ในเรื่องนี้มีบท
เป็นตัวอย่างเป็นต้นว่า ภาเวติ กุสลํ ฅมฺมํ
(ยังกุศลธรรมย่อมาให้เจริญ). ก็บทว่า
ภาเวติ มีความหมายว่า วทฺฺฒเตติ (ย่อ
ให้เจริญ). แต่บทว่า ภาเวติ ในที่นี้

^๑ ม.ม. ๑๒/๒๔๗/๒๒๔.

^๒ อัง.จตุกก. ๒๑/๑๔/๕๒.

ทวิคณิกานัน ทวินัน ธาตุโน วเสน อฏฺจ-
กถาฏิกานยนิสฺสิตํ อตุํ ปกาสะยิสฺสาม
อาคมิกานัน โกสลุตฺถาย.

มีความหมายว่า ปาปฺณาติ (ย่อมถึง)
เพราะเป็นสุทกัตตฺรูป. บทว่า **อิตุถม-**
ภูโต ได้แก่ ถึงประการอย่างนี้. สวณบท
ว่า **จกฺขุภูโต** เป็นต้น ข้าพเจ้าจัก
ประกาศความหมาย อันอาศัยนัยแห่ง
อรรถกถาและฎีกา ด้วยอำนาจธาตุที่มี ๒
คณะ คือ **ภู สตุตฺตายํ** (ภู ธาตุ ใช้ในอรรถ
แห่ง **สตุตา** [ความมี, ความเป็น]) และ
ภู ปตฺติ (ภู ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **ปตฺติ**
[ถึง, บรรลุ]) เพื่อความเป็นผู้ฉลาดของ
ท่านผู้ทรงจำพระบาลี.

ตตฺถ **จกฺขุภูโต**ติ ยถา จกฺขุ
สตุตฺตานัน ทสฺสสนตฺถํ ปริณฺเตติ, เอวํ โลกสฺส
ยถาวทสฺสสนสาธนโต ทสฺสสนกิจฺจ-
ปริณายกภูเจเน **จกฺขุภูโต**. อถวา จกฺขุ
วिय ภูโตติปิ **จกฺขุภูโต**. ปญฺญาจกฺขุ-
มยตฺตา วา สยมฺภูญาเถเน ปญฺญาจกฺขุ
ภูโต ปตฺติติ **จกฺขุภูโต**.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จกฺขุ-**
ภูโต มีความหมายว่า จักฺขุ ย่อมนำไป
เพื่อการเห็นแก่เหล่าสัตว์ ฉนฺโต, พระ
พุทธเจ้าชื่อว่า **จกฺขุภูต** เพราะอรรถว่า
เป็นผู้นำในกิจคือการเห็น (ธรรม) เพราะ
ให้สำเร็จการเห็นตามเป็นจริง แก่ชาวโลก
ชั้นนั้น. อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า **จกฺขุภูต**
(ผู้บรรลุ[ปัญญา]จักฺขุ) เพราะอรรถว่า
เป็นเพียงดังจักฺขุ. อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า
จกฺขุภูต เพราะอรรถว่าบรรลุปัญญา-
จักฺขุด้วยสยัมภูญาเถเน เพราะสำเร็จ
ด้วยปัญญาจักฺขุ.

วิทิตกรณภูเจเน **ภาณภูโต.**
 อสธารณั วา ภาณั ภูโต ปตฺโตติ
ภาณภูโต.

อวิปริตสภาวภูเจเน ปริยตฺติ-
 ฌมฺมปฺปวตฺตนโต วา หทฺเยน จินฺนเตตฺวา
 วาจา ย นิจฺฉาริตฌมฺมมโยติ **ฌมฺมภูโต.**
 โพิธิปฺกฺขิยฌมฺเมหิ วา อฺปฺปนฺนตฺตา
 โลกสุส จ ตฺทฺปฺปาทนโต อนนฺต-
 สธารณั วา ฌมฺมํ ภูโต ปตฺโตติ
ฌมฺมภูโต.

เสฏฺฐภูเจเน **พฺรหฺมภูโต.** อถวา
 พฺรหฺมํ วุจฺจติ มคฺโค เตน อฺปฺปนฺนตฺตา
 โลกสุส จ ตฺทฺปฺปาทนตฺตา, ตณฺจ
 สยมฺภวณฺน ภูโต ปตฺโตติ **พฺรหฺม-**
ภูโต.

เอวํ ทฺวิณฺณํ ชาติฺนํ วเสน วุตฺโต
 อตฺถเ อเวทิตพฺโพ.

พระพุทธเจ้าชื่อว่า **ภาณภูต** (ผู้
 บรรลุญาณ) เพราะอรรถว่ากระทำให้
 ประจักษ์. อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า **ภาณภูต**
 เพราะอรรถว่าเป็นผู้บรรลุญาณอันไม่ทั่วไป.

พระพุทธเจ้าชื่อว่า **ฌมฺมภูต** (ผู้
 บรรลุธรรม) เพราะอรรถว่าเป็นผู้สำเร็จ
 ด้วยธรรมที่ดำริทางใจแล้ว เปล่งออก
 ทางวาจาเนื่องจากเป็นสภาพที่ไม่แปรผัน
 หรือเพราะการยังปริยัติธรรมให้เป็นไป.
 อีกนัยหนึ่ง พระองค์ชื่อว่า **ฌมฺมภูต**
 เพราะอรรถว่าเป็นผู้บรรลุธรรมที่ไม่ทั่วไป
 กับบุคคลอื่น เพราะทรงอุบัติขึ้นด้วย
 โพิธิปักขิยธรรมแล้ว และเพราะยังโพิธิ-
 ปักขิยธรรมนั้นให้เกิดขึ้นแก่ชาวโลก.

พระพุทธเจ้าชื่อว่า **พฺรหฺมภูต**
 (ผู้บรรลุมรรค) เพราะอรรถว่าเป็นผู้
 ประเสริฐ. อีกนัยหนึ่ง มรรค ท่านเรียกว่า
 พฺรหฺม (ธรรมอันประเสริฐ) เพราะทรง
 อุบัติขึ้นด้วยมรรคนั้น และเพราะยัง
 มรรคนั้นให้เกิดขึ้นแก่ชาวโลก, อนึ่ง
 พระองค์ชื่อว่า **พฺรหฺมภูต** เพราะทรงเป็น
 ผู้บรรลุมรรคนั้น ด้วยสยัมภวญาณ.

บัณฑิต พึงทราบความหมายที่
 ข้าพเจ้ากล่าวไว้ ด้วยอำนาจธาตุทั้งสอง
 ด้วยประการฉะนี้.

อปฺรานิ เจตฺถ นิตฺตฺสนปทานิ
เวทิตพฺพานิ “ตาดตา มยฺ มหฺลลกา
สุทฺโธทนมหาราชปฺตฺตํ” พุทฺธภูตํ
สมฺภาเวยฺยาม วา โน วา, ตฺเมห
ตฺสฺส สาสเน ปพฺพเชยฺยาถา”ติ^๑ จ
“อถ โข เถรา ภิกฺขุ อายสฺมนฺตํ เรวตํ
สหชาติยฺ สมฺภาวีสฺสุ”ติ^๒ จาติ. อญฺญานิปี
ปนฺเตถ “มนุสฺสภูโต, เทวภูโต”ติอาทีนึ
โยเชตพฺพานิ. ตถา हि **สังสารโมจก-**
เปตวตฺตฤจฺจกถายิ “มนุสฺสภูตาติ
มนุสฺสเสสุ ชาตา, มนุสฺสภาวํ วา
ปฺตฺตา”ติ^๓ อตฺถ สํวณฺณโต.

ก็ใน ภู ชาติที่ใช้ในอรรถแห่ง ปตฺติ
(ถึง, บรรลุ) นี้ พึงทราบบทที่เป็นตัวอย่าง
เหล่านี้ ดังนี้ว่า ตาดตา มยฺ มหฺลลกา
สุทฺโธทนมหาราชปฺตฺตํ พุทฺธภูตํ
สมฺภาเวยฺยาม วา โน วา, ตฺเมห
ตฺสฺส สาสเน ปพฺพเชยฺยาถ (พอทั้งหลาย
พวกเราเป็นผู้เฒ่า จะไปทันพระราชโอรส
ของพระเจ้าสุทโธทนมหาราชผู้เป็นพระ
พุทธเจ้าหรือไม่หนอ, พวกท่านพึงบวชใน
พระศาสนาของสมณโคดมนั้น). อถ โข
เถรา ภิกฺขุ อายสฺมนฺตํ เรวตํ สหชาติยฺ
สมฺภาวีสฺสุ (ครั้งนั้นแล ภิกษุทั้งหลายผู้เป็น
เถระไปทันท่านพระเรวตะที่สหชาตินคร).
อนึ่ง ใน ภู ชาติที่ใช้ในอรรถแห่ง ปตฺติ
(ถึง, บรรลุ) นี้ พึงประกอบตัวอย่างแม้
อื่นๆ อีก เช่น มนุสฺสภูโต (ถึงความเป็น
มนุษย์), เทวภูโต (ถึงความเป็นเทวดา)
 เป็นต้น. จริงอย่างนั้น ในอรรถกถา
สังสารโมจกเปตวัตถุ พระอรรถ-
กถาจารย์ได้อธิบายความไว้ว่า **มนุสฺส-**
ภูตาติ มนุสฺสเสสุ ชาตา, มนุสฺสภาวํ วา
ปฺตฺตา (บทว่า **มนุสฺสภูตา** ความว่า เกิด
แล้วในมนุษย์ หรือถึงความเป็นมนุษย์).

^๑ พุ.ชา.อ. ๒๘/-/๑๐๓.

^๒ วิ.จ. ๗/๖๔๑/๔๐๗. สหชาติยา สมฺภาเวสุ.

^๓ ฉ.เปตวตฺตฤจฺจกถา. ๖๖.

กฎ อวกมฺปนเน. อยมฺปิ สกมฺมโก.
ภาเวติ, ภาวยติ. มโนภาวนีเยน ภิက္ขุ.^๑

เอตฺถ จ **ภาเวตีติ** อวกมฺปติ ปุตฺตํ
วา ภาตฺรํ วา ยํกิญฺจि. **มโนภาวนีเยน**
“ทีชฌายุกา โหนตุ ภาทนต์ตา อโรคา
อพฺยาปชฺชมา”ติ^๒ เอวมาทินา ภาเวตฺตพฺพา
อวกมฺปิตฺตพฺพาติ **มโนภาวนีเยน.**
อญฺญตฺถ ปน **มโนภาวนีเยน** มโน-
วฑฺฒนกาตี^๓ อตฺถ. เยสุ หิ ทิฏฺฐเจสุ
มโน วฑฺฒติ, เต “มโนภาวนีเยน”ติ
วฺจฺจนฺติ.

กฎ อาภณฺทเน. ลภติ, ลภยติ.

กฎ ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **อวกมฺปน**
(หวั่นไหว, สงสาร, อนุเคราะห์). แม้ฐาตุ
นี้ ก็เป็นสกัมมฐาตุ. ภาเวติ, ภาวยติ
(ย่อมสงสาร). มโนภาวนีเยน ภิက္ขุ (ภิกษุ
ผู้ควรอนุเคราะห์ด้วยใจ).

ก็ใน **กฎ ฐาตุ** ที่ใช้ในอรรถแห่ง
อวกมฺปน (หวั่นไหว, สงสาร, อนุเคราะห์)
นี้ บทว่า **ภาเวติ** ความว่า ย่อมอนุเคราะห์
ผู้ใดผู้หนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นผู้บุตรหรือพี่น้อง
ชาย. บทว่า **มโนภาวนีเยน** มีวิเคราะหฺว่า
ชื่อว่า **มโนภาวนีเยน** เพราะอรรถว่าเป็น
ผู้ฉันชนพึงอนุเคราะห์ โดยนัยมีอาทิ
อย่างนี้ว่า ทีชฌายุกา โหนตุ ภาทนต์ตา
อโรคา อพฺยาปชฺชมา (ขอท่านผู้เจริญจงมี
อายุยืนยาว ไม่มีโรค ไม่ถูกเบียดเบียน).
แต่ในที่อื่น บทว่า **มโนภาวนีเยน** มีความ
ว่า ผู้ยังใจให้เจริญ. ก็เมื่อภิกษุเหล่าใด
อันบุคคลเห็นแล้ว ใจย่อมนำเจริญ ภิกษุ
เหล่านั้น ท่านเรียกว่า **มโนภาวนีเยน**.

กฎ ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **อา-**
ภณฺทเน (ได้เถียง, ทะเลาะ). ลภติ (ย่อมนำ
ได้เถียง), ลภยติ (ย่อมนำได้เถียง).

^๑ ชุ.วิ. ๒๖/๓๔/๖๐. มโนภาวนีเยน ภิက္ขุ.

^๒ ฉ.อิ. อพฺยาปชฺชมา.

^๓ ฉ.วิมานวตฺตอุฏฺฐกถา. ๑๓๘.

ชภี นาสเน. ชมุภติ, ชมุภยติ.

ชภี ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **นาสน** (ให้พินาศ, กำจัด). ชมุภติ (ย่อมหำจัด), ชมุภยติ (ย่อมหำจัด).

ลาม เปสเน. ลาภติ, ลาภยติ.
“**ลาม ลาภติ** ธาตุสุส รูปานิ เจ,
การิตรูปานิ ภวนติ.

ลาม ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **เปสน** (ส่งไป). ลาภติ, ลาภยติ (ย่อมส่งไป). หากรูปของธาตุว่า **ลาม ลาภ** (**ลาม** ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **ลาม** [ได้]) จะกลายเป็น การิตรูป (เหตุกัตตรูป = เหตุกัตตวาจก).

ทภี ภเย. อีการนุตาย์ ธาตุ, เตน
สนิคคหิตาคามานิ รูปานิ น ภวนติ.
ทภติ, ทภยติ.

ทภี ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **ภย** (กลัว). ธาตุนี้เป็น **อี** การ์นต์, เพราะเหตุนั้น จึงไม่มีรูปที่ลงนิกหิตอากม. ทภติ (ย่อมกลัว), ทภยติ (ย่อมกลัว).

ทุม สนุถมุภ. ทูภติ, ทูภยติ.

ทุม ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **สนุถมุภ** (พยุ่งไว้, ค้ำไว้). ทูภติ (ย่อมพยุ่งไว้), ทูภยติ (ย่อมพยุ่งไว้).

วมภ วิทุธฺสน. วมุภติ, วมุภยติ.
วมภนา. ฉพพคฺคิยา ภิกฺขุ ภิกฺขุ
วมภนฺติ.

วมภ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **วิทุธฺสน** (กำจัด). วมุภติ, วมุภยติ (ย่อมหำจัด). วมภนา (การกำจัด). ฉพพคฺคิยา ภิกฺขุ ภิกฺขุ วมุภนฺติ (พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ ย่อมกำจัดภิกษุ).

ภการนุตธาตูปานิ.

กลุ่มธาตุ
ที่ลงท้ายด้วย ภา อักษร จบ.

มการนตธาตุ

(อาโต) **จมุ** โธวเน. อาปุพโพ
จมุธาตุ โธวเน วตตติ. อาจเมติ,
 อาจมยติ. อาจมนกมุภี.^๑

เอตถ ปน “ตโต หิ โส อาจม-
 ยิตฺวา ลิจฺฉวี, เถรสฺส ทตฺวาน ยุกานิ
 อฏฺฐา”ติ^๒ **อปฺปสกุการเปตวตฺถ-**
ปาปิปปเทโส นิสฺสนัน. ตตถ **อาจม-**
ยิตฺวาติ หตฺถปาทโธวเนปฺพพกั มุขั
 วิกุขาเลตฺวา. อัย ปน ธาตุ **ภฺวาทิ-**
 คณิกตฺเต “จมติ”ติ ภกฺขนตฺถ คเหตุวา
 ติฏฺฐติ.

กมุ **อิจฺจากนฺตีสฺสุ.** กาเมติ,
 กามยติ. กาโม, กนฺติ, นิกนฺติ, กามนา,

ธาตุที่ลงท้ายด้วย ม อักษร

(อาโต) **จมุ** ธาตุ (ที่มี **อา** เป็น
 บทหน้า) ใช้ในอรรถแห่ง **โธวเน** (ชำระ,
 ล้าง). **จมุ** ธาตุที่มี **อา** เป็นบทหน้า
 ใช้ในอรรถแห่ง **โธวเน** (ชำระ, ล้าง).
 อาจเมติ (ย่อมชำระ), อาจมยติ (ย่อม
 ชำระ). อาจมนกมุภี (หม้อใส่น้ำชำระ).

ใน **จมุ** ธาตุ ที่ใช้ในอรรถแห่ง **โธวเน**
 (ชำระ, ล้าง) นี้ มีข้อความ**พระบาลี**
 ในอรรถการเปตวัตถุ เป็นตัวอย่างว่า
 ตโต หิ โส อาจมยิตฺวา ลิจฺฉวี, เถรสฺส
 ทตฺวาน ยุกานิ อฏฺฐ (ลำดับนั้น พระเจ้า
 ลิจฉวีทรงชำระพระหัตถ์และพระบาทแล้ว
 ทรงถวายผ้า ๘ คู่แก่พระเถระ). บรรดา
 บทเหล่านั้น บทว่า **อาจมยิตฺวา** ความ
 ว่า ทรงบ้วนพระโอษฐ์มีการล้างพระหัตถ์
 และพระบาทเป็นลำดับแรก. ก็ธาตุนี้
 หากใช้เป็น**ภฺวาทิ**คณะ จะมีอรรถว่า
 ภกฺขน (กิน, บริโภค) โดยสำเร็จรูปว่า
 จมติ (ย่อมกิน, ย่อมบริโภค).

กมุ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **อิจฺจา**
 (ปรารภณา, อยากได้, ชอบใจ), **กนฺติ**

^๑ วิ.จ. ๗/๑๙๔/๗๖.

^๒ ชุ.วิ. ๒๖/๑๒๑/๒๓๔

กามยมาโน, กาเมนุโต, อภิกุณฺตํ.^๑
อภิกุณฺตวณฺณา.^๒

(รักใคร่, ยินดี). กาเมติ, กามยติ (ย่อมน
ปรารถนา). กาโม (กาม), กนฺติ, นิกนฺติ,
กามนา (ความปรารถนา, ความอยากได้),
กามยมาโน, กาเมนุโต (ปรารถนาอยู่),
อภิกุณฺตํ (น่านปรารถนายิ่ง). อภิกุณฺต-
วณฺณา (ผู้มีผิวพรรณน่านปรารถนายิ่ง).

วิเคราะห์ กาม ศัพท์

เอตฺถ จ กาโมติ รูปาทิวิสยํ
กาเมตีติ กาโม. กามียตีติ วา กาโม,
กิเลสกามวตฺตูกามวเสเนตฺติ ทฎฺฐพฺพํ.
กิเลสํ หิ เตภูมกวมฺภูสงฺฆาตญฺจ วตฺตูก
“กาโม”ติ วุจฺจติ. มาโรปี วา เทวปฺตฺโต
“กาโม”ติ วุจฺจติ. โส หิ อจฺจนฺตกณฺห-
ธมฺมสมฺมุติตาย ปฺปญฺจสมฺติกุณฺเตปี
พฺพุทฺธปจฺเจกพฺพุทฺธสาวเก อตฺตโน วเส
จเปตฺตุ กามเมตีติ “กาโม”ติ วุจฺจติ.

ก็ใน กมฺ ธาตุ ที่ใช้ในอรรถแห่ง
อิฉฺฉา (ปรารถนา, อยากได้, ชอบใจ),
กนฺติ (รักใคร่, ยินดี), นี้ บทว่า กาโม
มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า กาม เพราะอรรถว่า
ยินดีอารมณ์มีรูปเป็นต้น. อีกนัยหนึ่ง
ชื่อว่า กาม เพราะอรรถว่าเป็นที่ยินดี
(ของกามตัณหา). คำว่า กาโม นั้น
พึงเห็นว่ามี ๒ อย่าง คือ กิเลสกาม ๑
วัตฺตูกาม ๑. ก็กิเลสและวัตฺตูก กล่าวคือ
วิภูฏะอันเป็นไปในภุมิ ๓ ท่านเรียกว่า
กาม. อีกนัยหนึ่ง เทพบุตรที่เป็นมารท่าน
ก็เรียกว่า กาม. จริงอยู่ เทพบุตรที่เป็น
มารนั้น ท่านเรียกว่า กาม เพราะอรรถ
ว่า ปรารถนาจะเหินยวรั้งพระพุทธเจ้า
พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวก
ทั้งหลาย ผู้แม้จะล่วงปปัญจธรรม (ธรรม

^๑ วิ.มหาวิภังค. ๑/๔/๙, ส.ส. ๑๕/๖๙๓/๒๖๐, อัง.ทุก. ๒๐/๕๖๗/๓๕๙.

^๒ ส.ส. ๑๕/๒๕๖/๗๓. อภิกุณฺตวณฺณเณ, ๓๑๓/๙๕.

ทำให้ เนินช้า) ไว้ในอำนาจของตน เพราะ
เป็นผู้พร้อมด้วยธรรมฝ่ายดำอย่างยิ่ง.

วุดตญเจตตี ไปราณกวีรจนายม :

สมจริง ดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในบท
ประพันธ์ของกวีดั้งเดิมดังนี้ :

วนุเท วนุเทหมสุสตุถิ
ยตุถ สนุตชชิตโต ชิตโต
กาโม กาโมชติณฺณณ
พทุธเนน วสตา สตาติ.

พญามารผู้คุกคามอันพระพุทธรเจ้า
ผู้ข้ามโอฆะคือกามได้แล้ว ประทับ
อยู่ ณ ควงไม้โพธิ์ใด ชำระแล้ว
ข้าพเจ้าขอน้อมไหว้ สรรเสริญ
ควงไม้โพธิ์นั้น.

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของกาม

อิมานิ ปนฺสฺส นามานิ :

ก็กามนั้น มีชื่อหลายชื่อดังนี้ :

กาโม นมุจฺจิ กณฺห จ
วสวตฺตี ปชาปติ
ปมตฺตพฺนฺธ มทโน
ปาปีมา ทปฺปโกปิ จ
กนฺทปฺโป จ รติปติ
มาโร จ กุสุมายุโร.

กาม นมุจฺจิ กณฺห วสวตฺตี ปชาปติ
ปมตฺตพฺนฺธ มทน ปาปีมา ทปฺปก
กนฺทปฺป รติปติ มาร และ
กุสุมายุร.

อญฺเณ อญฺเณนิปิ วทนฺติ. ตานิ
สาสนานุโลมานิ น โหนฺตฺตี อธิ น
ทสุลิตานิ. **อฏฺฐกถาสฺ** ปน "มาโร, นมุจฺจิ,
กณฺห, ปมตฺตพฺนฺธ"ติ^๑ จตฺตาริเยว
นามานิ อาคตานิ.

อาจารย์เหล่าอื่น ย่อมกล่าวชื่อแม่
เหล่าอื่นอีก. ชื่อเหล่านั้นไม่คล้อยตามกับ
คัมภีร์พระพุทธศาสนา เพราะเหตุนั้น
ข้าพเจ้าจึงไม่ได้แสดงไว้ในที่นี้. ส่วน
ในคัมภีร์อรรถกถา มีชื่อปรากฏ ๔ ชื่อ

^๑ พ.จุฬ.อ. ๓๙/-/๓๐๓.

เท่านั้น คือ มาร ๑ นมุจิ ๑ กณฺห ๑
ปมตฺตพฺนฺธ ๑.

อัทธูทธาระ ของ อภิกฺกนฺต ศัพท์

อิทานิ อภิกฺกนฺตสทฺทสฺส ภูวาทิ-
คณฺเณ “กมุ ปทวิกฺเขเป”ติ โวหารสีเสน
วุตฺตสฺส กมุธาทฺสฺส วเสน อิธ ๑
“กมุ อิจฺฉากนฺตีสฺส”ติ วุตฺตสฺส กมุธาทฺสฺส
วเสน อตฺถูทธารี กถยาม.

บัดนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวอัทธูทธาระ
ของ อภิกฺกนฺต ศัพท์ ด้วยอำนาจ กมุ
ธาทฺที่กล่าวไว้ ด้วยหัวข้อแห่งโวหารว่า
กมุ ปทวิกฺเขเป (กมุ ธาตุ ใช้ในอรรถ
แห่ง ปทวิกฺเขเป [ก้าวไป, ย่างไป]) ใน
ภูวาทิคณะ และด้วยอำนาจ กมุ ธาตุ
ที่กล่าวไว้ว่า กมุ อิจฺฉากนฺตีสฺส (กมุ
ธาทฺ ใช้ในอรรถแห่ง อิจฺฉา [ปรารถนา,
อยากได้, ชอบใจ] กนฺติ [รักใคร่,
ยินดี]) ในจุราทิกณะนี้.

อภิกฺกนฺตสทฺโท^๑ ขยฺสฺนุทธารีรูป-
อพฺภนฺนโมทเนสฺส ทิสฺสติ.

อภิกฺกนฺต ศัพท์ ใช้ในอรรถแห่ง
ขย (สิ้นไป, หหมดไป), สฺนุทฺ (ดี, งาม),
อภีรูป (มีรูปงาม, ผุดผ่อง) และ
อพฺภนฺนโมทน (อนุเมทนา).

“อภิกฺกนฺตา ฆนฺเต รตฺติ, นิกฺขนฺโต
ปจฺจโม ยาโม, จิรฺนินฺนโน วิกฺขุสฺสโม”ติ-
อาทิสฺส^๒ ขเย ทิสฺสติ.

อภิกฺกนฺต ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้
ในอรรถแห่ง ขย (สิ้นไป, หหมดไป) ใน
ประโยคเป็นต้นว่า อภิกฺกนฺตา ฆนฺเต

^๑ วิ.มหาวิภค.อ. ๑/-/๒๒๙, ที.มหา.อ ๕/-/๓๓๗, ๖/-/๒๓๙, ม.มฺ.อ. ๗/-/๒๒๐, ๘/-/๒๑๐, ส.ส.อ.
๑๐/-/๑๗, อ.พ.ก.อ. ๑๔/-/๒๔, ๓๙๗, พ.พ.อ. ๑๖/-/๑๕๓, พ.อ.อ. ๑๗/-/๔๓๐, พ.ส.อ. ๒๑/-/๒๑๑,
ฉ. วิมานวตฺตอุฏฺฐกถา. ๔๖.

^๒ วิ.จ. ๗/๔๔๗/๒๘๓, พ.อ. ๒๕/๑๑๖/๑๕๐, อ.พ. อ.พ.ก. ๒๓/๑๑๐/๒๐๗-๒๐๘.

รตติ, นิกรชนโต ปจโม ยามิ, จิรนิสินุโน
ภิกขุสโม (ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ราตรี
ล่วงไปแล้ว ปฐมยามผ่านไปแล้ว ภิกษุ-
สงฆ์นั่งนานแล้ว).

“อัย อิมสั จตุนัน ปุคฺคฺลัน
อภิกฺกนฺตโร จ ปณฺีตฺตโร จ”ติอาทีสุ^๑
สุนฺทเร.

อภิกฺกนฺต คัพฺท ย่อมปรากฏใช้
ในอรรถแห่ง สุนฺท (ดี, งาม) ในประโยค
เป็นต้นว่า อัย อิมสั จตุนัน ปุคฺคฺลัน
อภิกฺกนฺตโร จ ปณฺีตฺตโร จ (บรรดา
บุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้ บุคคลนี้ดีกว่า
และงามกว่า).

อภิกฺกนฺต คัพฺท ย่อมปรากฏใช้
ในอรรถแห่ง อภิรูป (มีรูปงาม, ผุดผ่อง)
ในประโยคเป็นต้นว่า

โก เม วนฺทติ ปาทานิ
อิทฺธิยา ยสฺสา ชลั
อภิกฺกนฺเตน วณฺเณน
สพฺพา โอบาสยั ทิสา”ติ-

ใครมีรูปงาม รุ่งเรืองด้วยฤทธิ์
และยศ ยังทิศทั้งปวงให้สว่างไสว
ไหว้เท้าของเราอยู่.

อาทีสุ^๒ อภิรูป.

“อภิกฺกนฺตํ ภาณฺเต”ติอาทีสุ^๓
อพฺภนฺนุเมทเน.

อภิกฺกนฺต คัพฺท ย่อมปรากฏใช้
ในอรรถแห่ง อพฺภนฺนุเมทน (อนุเมทนา)
ในประโยคเป็นต้นว่า อภิกฺกนฺตํ ภาณฺเต
(ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระดำรัสของ
พระองค์ไพเราะอย่างยิ่ง).

^๑ อัง.จตุกก. ๒๑/๙๕/๑๒๕.

^๒ ชุ.วิ. ๒๖/๕๑/๘๙. โอบาสยั ทิสาดิ.

^๓ วิ.มหาวิภังค. ๑/๔/๙, ที.สี. ๙/๑๓๙/๑๑๒, อัง.ทก. ๒๐/๕๑๒/๒๘๒.

อิจุเจอร์ :

ขยสุมี สุนุทเร เจว
อโถ อพุภานุโมทเน
อภีรูปเป **อภิกุกนุต-**
สทุโท ทิสุสติ สาสเน.

โถม สิลามาย. สิลามา ปัสสา.
โถเมติ, โถมยติ. โถมิโต, โถมนา.

ยม อปริเวสเน. ยเมติ, ยมยติ.
ยโม.

สม วิตกุก. สามเมติ, สามยติ.
สมา. นิสามเมติ, นิสามยติ. นิสามน.
ปฏิสามเมติ, ปฏิสามยติ. ปฏิสามน.

ตตุถ **สมาติ** สัจจโร. โส "สมา"ติ
อิติลึงควเสน วุจติ. "โย ยเซถ สติ

ตามที่กล่าวมานี้ สรุปความ
ได้ดังนี้ :

ในคัมภีร์พระศาสนา อภิกุกนุต
ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถแห่ง
ขย (สิ้นไป, หหมดไป), สุนุทร (ดี,
งาม), อพุภานุโมทเน (อนุโมทนา),
และ อภีรูป (มีรูปร่าง, ผุดผ่อง).

โถม ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สิลามา
(สรรเสริญ). การสรรเสริญ ชื่อว่า สิลามา.
โถเมติ (ย่อมสรรเสริญ), โถมยติ (ย่อม
สรรเสริญ). โถมิโต (สรรเสริญแล้ว),
โถมนา (ความสรรเสริญ).

ยม ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อปริเวสน
(งดเว้น). ยเมติ (ย่อมงดเว้น), ยมยติ
(ย่อมงดเว้น). ยโม (ยมราช).

สม ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วิตกุก
(ดำริ, คิด, ไคร่ครวญ, เก็บ). สามเมติ,
สามยติ (ย่อมดำริ, ย่อมคิด). สมา (ปี).
นิสามเมติ, นิสามยติ (ย่อมไคร่ครวญ).
นิสามน (ความไคร่ครวญ). ปฏิสามเมติ,
ปฏิสามยติ (ย่อมเก็บ). ปฏิสามน
(การเก็บ).

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมา**
ได้แก่ ปี. ปีนั้น ท่านเรียกว่า สมา ด้วย

สมนุ"ติ^๑ เอตถ हि **สमा**สทุโท อิตถิลิงโค,
อุปัโยควเสน ปน "สมนุ"ติ วตุโต.

อิมานิ สัมจจรสฺส นามานิ
"สัมจจโร, วจฺจโร, สฺมา, หายโน, สรท,
วสุโส"ติอาทีนิ ภวนฺติ.

นิสาเมตีติ วิตกฺเกติ อุปธาเรติ.
เอตถ हि "อิงฺฆ มหฺทิ นิสาเมहि นิคฺโขโส
ยาทีโส วเน"ติ^๒ ปาฬิ นิสฺสนํ. ตตฺถ
นิสาเมตีติ วิตกฺเกहि อุปธาเรตีติ
อตุเถ. **ปฏิสามะตี**ติ ภณฺทํ คฺตุตฺตฺฏจาเน
นิกฺขิปตี.

อำนาจอิตถิลิงค์. จริงอยู่ **สมา** ศัพท์เป็น
อิตถิลิงค์ ในพระบาลีนี้ว่า โย ยเซถ
สํ สมํ (ผู้ใดพึงบูชาญัตตลอด ๑๐๐ ปี),
แต่ **สมา** ศัพท์ ที่ท่านกล่าวว่ามี
ด้วยอำนาจหุตติยาวิภัตติ.

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของปี

ปี มีชื่อหลายชื่อ เป็นต้น ดังนี้
สัมจจร, วจฺจร, สฺมา, หายน, สรท, วสุส.

บทว่า **นิสาเมตี** ความว่า ย่อมดำริ
คือ ย่อมใคร่ครวญ. ก็ในความหมายนี้ มี
พระบาลีเป็นตัวอย่างว่า อิงฺฆ มหฺทิ
นิสาเมहि นิคฺโขโส ยาทีโส วเน (ดูกร
มัทธิ เชิญใคร่ครวญดูสิ เสี่ยงอันก็กก้อง
เช่นใดในป่า). ในพระบาลีนั้น บทว่า
นิสาเมहि ความว่า จงดำริ คือ จงใคร่-
ครวญ. บทว่า **ปฏิสามะตี** ความว่า
เก็บของไว้ในที่ที่ปลอดภัย.

^๑ พ.ธ. ๒๕/๑๘/๒๙.

^๒ พ.ธ. ๒๘/๑๒๔๑/๔๔๕.

สม อาโลจน. อาโลจน
 เปกฺขนํ. สามเมติ, สามยติ. นิสามนํ.

เอตถ ปน **นิสามเมตี** เปกฺขติ
 โอลิเกติ. ตถา हि “อิงฺฆ มทฺธิ นิสามเห
 จิตฺตํ รูปว ทิสฺสตี”^๑ติ” ปาฬิ ทิสฺสตี.
 ตตฺถ हि **นิสามเหตี** โอลิเกหีติ อตฺถเ.
 ธาตุณมตฺถาติสเยน โยโคติ วจนโต ปน
 อุปสคฺคโยคโต วา สวเนปี อยํ วตฺตติ.
 ตถา हि “ตโต กณฺหาชิยาปิ นิสามเห
 รเถสสา”^๒ติอาทิกา” ปาฬิโย ทิสฺสนฺติ.
 ตตฺถ **นิสามเหตี** สุณฺเหตี อตฺถเ.

สม ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **อาโลจน**
 (แลดู). การแลดู ชื่อว่า **อาโลจน**.
 สามเมติ (ย่อมแลดู), สามยติ (ย่อมแลดู).
 นิสามนํ (การแลดู).

อนึ่ง ในเรื่องนี้ บทว่า **นิสามเมตี**
 คือ ย่อมดู ได้แก่ แลดู. จริงอย่างนั้น
 พระบาลีย่อมปรากฏว่า อิงฺฆ มทฺธิ
 นิสามเห จิตฺตรูปว ทิสฺสตี (เชิญดูเถิด
 มัทธิ [ละมั่งทอง] ปรากฏเป็นรูปดงาม
 ใคร ๆ ไม่เห็น). ก็ในตัวอย่างนั้น บทว่า
นิสามเหตี ความว่า โอลิเกหิ (จงแลดู).
 อนึ่ง ธาตุนี้ เมื่อประกอบกับอุปสรรค
 ยังใช้แม้ในอรรถแห่ง สวณ (ฟัง) อีกด้วย
 เพราะคำว่า ธาตุณมตฺถาติสเยน โยโค
 (การประกอบด้วยความยิงแห่งอรรถของ
 ธาตุ). จริงอย่างนั้น ย่อมมีพระบาลี
 ปรากฏเป็นตัวอย่างว่า ตโต กณฺหา-
 ชิยาปิ นิสามเห รเถสสา (ข้าแต่พระองค์
 ผู้เป็นจอมทัพ โปรดดับเสียงขบรัองของ
 แม่กัณหาชิยา ต่อจากทอดพระเนตร
 การร่ำรำเถิด). ในพระบาลีนั้น บทว่า
นิสามเหตี ความว่า สุณฺเหตี (จงฟัง).

^๑ พ.ท. ๒๘/๑๑๐๑/๓๘๙.

^๒ พ.ท. ๒๘/๑๑๙๑/๔๒๙.

อม โรค. อเมติ, อมยติ. อนุโร.
พิลงุกปาโท, อนุธนไช.^๑

ตตถ **อนุโรติ** นฏจนยโน วุจจติ.
อนุธนไชติ ปุติไน. อุกยถาปี สโรคตตตี
สุจิตตี.

ภาม โภธ. ภามเมติ, ภามยติ.

โคม อูปเลปน. โคเมติ, โคมยติ.

สาม สุวานุตเน อามนุตเน.
สุวานุตনী สามปโยโค. **อามนุตনী**
อวุหายนั ปกุโกสนั. สามเมติ, สามยติ.

อม ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **โรค**
(เจ็บป่วย). อเมติ (ย่อมเจ็บป่วย), อมยติ
(ย่อมเจ็บป่วย). อนุโร (ผู้ตาบอด).
พิลงุกปาโท (บุรุษผู้มีเท้าบวม), อนุธนไช
(บุรุษผู้มีเล็บเน่า).

บรรดาบทเหล่านั้น ดวงตาเสื่อม
(ตาบอด) ท่านเรียกว่า **อนุธ**. เล็บเน่า
ท่านเรียกว่า **อนุธนช**. แม้ในทั้งสองบท
หมายถึงการมีโรคเจ็บป่วย.

ภาม ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **โภธ**
(โกรธ). ภามเมติ (ย่อมโกรธ), ภามยติ
(ย่อมโกรธ).

โคม ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **อูปเลปน**
(ฉาบ, ทา, ไล้). โคเมติ (ย่อมฉาบ),
โคมยติ (ย่อมฉาบ).

สาม ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **สุวานุตน**
(ปลอบโยน), **อามนุตน** (ร้องเรียก).
การปลอบโยน ชื่อว่า **สุวานุตน**. การ
ร้องเรียก ชื่อว่า **อามนุตน**. สามเมติ (ย่อม
ปลอบโยน, ย่อมร้องเรียก), สามยติ (ย่อม
ปลอบโยน, ย่อมร้องเรียก).

^๑ พ.ชา. ๒๘/๑๑๗๓/๔๑๘. อทุธนไช.

สงคาม ยุตฺเต. สงคามเมติ,
 สงคามยติ. เทว ราชาโน สงคามเมสุ.^๑
 สงคามโม. อาโต **คมุ** อีสมธิวาสนเ.
 อาคเมติ, อาคมยติ, กามาวจรธมฺเม
 นิสฺสาย รูปารูปธมฺโม สมฺทาคเมติ,
 สมฺทาคมยติ. อุปาสโก ฌมฺมสวณนุตฺตรายํ
 อนิจฺจนฺโต "อาคเมถ อาคเมธา"ติ
 อาห.^๒ สมฺทาคมนํ, อาคมนํ, อาคเมนฺโต,
 อาคมยมาโน.

สงคาม ชาติใช้ในอรรถแห่ง **ยุตฺ**
 (รบ). สงคามเมติ, สงคามยติ (ย่อมรบ).
 เทว ราชาโน สงคามเมสุ (พระราชา ๒
 พระองค์รบกันแล้ว). สงคามโม (การรบ).
คมุ ชาติที่มี อา เป็นบทหน้าใช้ในอรรถ
 แห่ง อีสมธิวาสน (อดกลั้นเล็กน้อย,
 รอคอย). อาคเมติ (ย่อมรอคอย),
 อาคมยติ (ย่อมรอคอย), กามาวจรธมฺเม
 นิสฺสาย รูปารูปธมฺโม สมฺทาคเมติ,
 สมฺทาคมยติ (รูปธรรมและอรูปธรรม ย่อม
 เป็นไปด้วยดี เพราะอาศัยกามาวจรธรรม
 ทั้งหลาย). อุปาสโก ฌมฺมสวณนุตฺตรายํ
 อนิจฺจนฺโต อาคเมถ อาคเมธาติ อาห
 (อุบาสกเมื่อไม่ปรารถนาอันตรรายแห่งการ
 ฟังธรรมจึงกล่าวว่า ท่านทั้งหลาย โปรด
 จงรอคอย โปรดจงรอคอย). สมฺทาคมนํ
 (ความเป็นไป), อาคมนํ (การรอคอย),
 อาคเมนฺโต (รอคอยอยู่), อาคมยมาโน
 (รอคอยอยู่).

^๑ ส.ส. ๑๕/๓๖๘/๑๒๐.

^๒ พ.ธ.ป. ๑๗/ - /๑๓๕.

ตตฺร **อาคเมตี**ติ อีสํ อธิวาเสติ.
สมุทาคเมตีติ สมฺปวตฺตติ. **ภฺวาทิคณ**
 “คฺมยตี”ติ เหตุกตฺตฺวเสน วุตฺตํ,
 อธิ ปน อุปสคฺคฺนิปาตปฺพุกานิ กตฺวา
 “**อาคเมตี**”ติอาทีนิ สฺทฺธกตฺตฺวเสน
 วุตฺตานิตี ทฺภฺจพฺพํ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อา-**
คเมตี ได้แก่ ย่อมอดกลั้นเล็กน้อย.
 บทว่า **สมุทาคเมตี** ได้แก่ ย่อมเป็นไป
 ด้วยดี (ส + อุ + อา + คมฺ). ในภฺวาทิคณะ
 ระบุว่า คมยติ ท่านกล่าวด้วยอำนาจ
 เหตุกัตตา (เหตุกัตตฺวาจก), แต่ใน
 จฺรฺวาทิคณะนี้ พึงเห็นว่า บทว่า **อาคเมตี**
 เป็นต้น ท่านทำอุปสรรคและนิบาตเป็น
 บทหน้าแล้ว กล่าวด้วยอำนาจสฺทฺธกัตตา
 (กัตตฺวาจก).

มกฺการนตฺธาตฺรูปานิ.

อฺติ
จฺรฺวาทิคณ
ปวคฺคฺนตฺธาตฺรูปานิ สมตฺตานิ.

กลุ่มธาตุ
ที่ลงท้ายด้วย ม อักษร จบ.

กลุ่มธาตุ
ที่ลงท้ายด้วย ป วรรณ
ในจฺรฺวาทิคณะ จบเพียงเท่านั้น.

[อรรถ]

ยการนตธาตุ

ย ชิคฺฉายิ. ยาเวติ, ยาวยติ.
ยโว.^๑

พฺยย ขเย. พฺยเยติ, พฺยยยติ.
อพฺยยิภาโว.

พฺยย จิตฺตสมฺมุสฺสคฺเค.^๒
ตาทิสฺสเยว รุปี.

ยการนตธรรูปานิ.

ธาตุที่ลงท้ายด้วย ย อักษร

ย ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ชิคฺฉายา
(น่าเกลียด, น่าชัง). ยาเวติ (ย่อมน่าเกลียด), ยาวยติ (ย่อมน่าเกลียด).
ยโว (ข้าวเหนียว).

พฺยย ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ขย (สิ้น, เสื่อม). พฺยเยติ (ย่อมนสิ้นไป), พฺยยยติ (ย่อมนสิ้นไป). อพฺยยิภาโว (อพฺยยิภาว-สมาส).

พฺยย ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
จิตฺตสมฺมุสฺสคฺค (ว่างเปล่าแห่งจิต). รูป
ศัพท์ เหมือนกับที่กล่าวมา.

กลุ่มธาตุ
ที่ลงท้ายด้วย ย อักษร จบ.

^๑ ไป. "พฺยย" อพฺยยิภาโว.

^๒ อ.ก. วิตฺตสมฺมุสฺสคฺเค.

รการนุตธาตุ

ปร คติย์. ปเรติ, ปรยติ. เอตถ
 ๑ “อิติ โข อานนท กุสลานิ สีลานิ
 ออนุปุพเพน อคฺคาย ปเรนฺตี”ติ^๑ ปาฬี
 นิตฺตสนฺ. ตตฺถ **อคฺคาย ปเรนฺตี**
 อรหตฺตตฺถาย คจฺจนฺตี.

คร อุกฺคเม. คเรติ, ครยติ. ครุ.

จร อสฺสเย. จเรติ, จรยติ.

ปุริ อปุปายเน. ปุเรติ, ปุรยติ.

ธาตุที่ลงท้ายด้วย ร อักษร

ปร ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป, ถึง, เป็นไป, บรรลุ). ปเรติ (ย่อมนไป), ปรยติ (ย่อมนไป). ก็ใน ปร ธาตุที่ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป, ถึง, เป็นไป, บรรลุ) นี้ มีพระบาลีเป็นตัวอย่างว่า อิติ โข อานนท กุสลานิ สีลานิ ออนุปุพเพน อคฺคาย ปเรนฺตี (ดูกรอานนท! ศีลกุศล ย่อมเป็นไป เพื่ออรหัตตผลตามลำดับ ด้วยประการดังนี้แล). บรรดาบท เหล่า นั้น สองบทว่า **อคฺคาย ปเรนฺตี** ความว่า ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ แก่อรหัตตผล.

คร ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อุกฺคม (ขึ้นไป). คเรติ (ย่อมนขึ้นไป), ครยติ (ย่อมนขึ้นไป). ครุ (ครุ).

จร ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อสฺสเย (ไม่สงสัย, แน่นอน, แน่แท้). จเรติ (ย่อมนไม่สงสัย), จรยติ (ย่อมนไม่สงสัย).

ปุริ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อปุปายเน (เต็ม). ปุเรติ, ปุรยติ (ย่อมนเต็ม).

^๑ อ.ทสก. ๒๔/๑/๒. ออนุปุพเพน อรหตฺตตฺถาย ปุเรนฺตีติ.

วร อิจฺฉายั. วเรติ, วรยติ. วโร,
วรํ, วรณฺโต. เอเต วรानํ จตุโร วเรมิ.^๑
เอตํ สกุก วรํ วเร.^๒

ตตฺถ วโรติ วรียเต วริตฺพุโพติ
วโร. วรณฺติ วเรตีติ วรํ, อิจฺฉนฺโต
ปตฺถนฺโตติ อตฺถ.

มหามหารหํ สกฺย-
มุนี นีวรณา หนา
มุตฺตํ มุตฺตํ สุตฺตสนํ
วนฺเท โพธิวรํ วรณฺติ

วร ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อิจฺฉา
(ปรารธนา, อยากได้). วเรติ, วรยติ
(ย่อมปรารธนา). วโร (พร), วรํ, วรณฺโต
(ปรารธนาอยู่). เอเต วรานํ จตุโร วเรมิ
(บรรดาพรทั้งหลาย ข้าพเจ้าปรารธนา
พร ๔ ประการนี้). เอตํ สกุก วรํ วเร
(ข้าแต่ท้าวสักกะ ข้าพเจ้าปรารธนา
พรนั้น).

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วโร
มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า วร เพราะอรรถว่า
เป็นภาวะที่ใคร ๆ อยากได้. บทว่า วรํ
มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า วร เพราะอรรถว่า
อยากได้, อธิบายว่า ปรารธนาอยู่,
อยากได้อยู่.

เหมือนบทว่า วรํ ในบทประพันธ์
ดั้งเดิมว่า

พระสัถยมุนีพระองค์ใด ทรง
ปรารธนาโพธิญาณ อันประเสริฐ
ได้บรรลุแล้ว ข้าพเจ้าขอน้อมไหว้
พระสัถยมุนีพระองค์นั้น ผู้ควรแก่
การบูชาอันประเสริฐ ของคนผู้
ยิ่งใหญ่ ทรงหลุดพ้นแล้วจาก

^๑ พ.ชา. ๒๘/๓๗๓/๑๔๕. เอตํ วรานํ จตุตฺถํ วรามิ.
^๒ พ.ชา. ๒๗/๑๘๒๑-๑๘๒๓/๓๕๖.

นิวรรณ หลุดพ้นแล้วจากกิเลส
นำทัศนายังนัย.

ปุราณกวีรจนายัม “วรรณ”ติ ปทสฺส วิย.

เอวํ วเรตีติ **วรรณโต.** วเรติ วเรมิ
อิฉฺฉามิ ยาจามิ. การิตะ : “**ปวาเรตี**”ติ
รูป, อิฉฺฉาเปตีติ อตุโธ. นิเสชนตุเถ ปนินฺท
การิตํ น โหติ.

สร อกุเชเป. สเรติ, สรยติ. สโร.
สโรติ สทฺโท.

सार ทุพฺพลเย. สาเรติ, สารยติ.
ตุพฺพลโล ภวตีติ อตุโธ.

กุมาร กิฬายัม. กุมาเรติ, กุมารยติ.
กุมารโ, กุมารโก. กุมารี, กุมาริกา.

เอตฺถ กุมารยติ ตตฺถ ตตฺถ
กิฬตีติ **กุมารโ.** โส เอว อติทฺทรตฺตา
กุมารโก. เอส นโย อิตฺรตฺตราปี.

โดยทำนองเดียวกัน ชื่อว่า **วรรณโต**
เพราะอรรถว่าย่อมปรารถนา. บทว่า **วเร**
ความว่า ปรารถนาอยู่ คือ อ่อนวอนอยู่.
เมื่อลงการิตปัจจัย จะมีรูปว่า **ปวาเรตี**
อธิบายว่า อิฉฺฉาเปติ (ยอมให้ปรารถนา).
ก็บทว่า **ปวาเรตี** นี้ ไม่ได้เป็นการิตบท
ในความหมายว่า นิเสชน (ห้าม).

สร ชาติุ ใช้ในอรรถแห่ง **อกุเชป**
(ปฏิเสธ, ห้าม). **สเรติ, สรยติ** (ยอมปฏิเสธ).
สโร (เสียง), บทว่า **สโร** คือ เสียง.

सार ชาติุ ใช้ในอรรถแห่ง **ตุพฺพลเย**
(อ่อนเพลีย). **สาเรติ, สารยติ** (ยอม
อ่อนเพลีย). อธิบายว่า หมดกำลัง.

กุมาร ชาติุ ใช้ในอรรถแห่ง **กิฬ**
(เล่น). **กุมาเรติ, กุมารยติ** (ยอมเล่น).
กุมารโ, กุมารโก (เด็กชาย). **กุมารี,**
กุมาริกา (เด็กหญิง).

ใน **กุมาร** ชาติุ ที่ใช้ในอรรถแห่ง
กิฬ (เล่น) นี้ ชื่อว่า **กุมาร** เพราะอรรถ
ว่าเล่นในที่นั้น ๆ. **กุมารันนแล** ชื่อว่า

สุร วีร วิกุกนุตยัม. วิกุกนุตติ
 วิกุกมนัน. สุเรติ, สุรยติ. วีเรติ, วีรยติ.
 สุโร, วีโร. สาสนิกเกหิ ปน สทุทธมมวิทุหิ
 เอว ธาตุสภากวานมปิ **สุรวีรสทุทานัน**
 นิพพจนัน น ทสฺสิตฺ, เกวลัน ปน ตตฺถ
 ตตฺถ "สุโรติ วิสิฏฺจอุโร"ติ ๑ "มหา-
วีโรติ มหาวิกุกนุโต"ติ ๑ "วีโรติ
 วีรยวา"ติ ๑ อตฺถวिवรณมตฺตเมว ทสฺสิตฺ.

ปาร ตีร กมฺมสมตฺตยัม.^๑ กมฺม-
สมตฺตติ^๒ นาม กมฺมสฺส ปริสมาปนัน
 นิฏฺจาปนัน. ปาเรติ, ปารยติ. ตีเรติ,
 ตีรยติ. ปารัน. ตีรัน. วิกุกมามิ น ปาเรมิ
 ภูมि สุมภามิ เวคฺสา.^๓ ตํ กิจฺจํ ตีเรตฺวา

กุมารก เพราะยังเป็นเด็กเล็ก. แม้ใน
 ศัพท์นอกนี้ ก็มีนัยเดียวกันนี้.

สุร วีร ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
วิกุกนุตติ (อาจหาญ, กล้า). ความ
 อาจหาญ ชื่อว่า **วิกุกนุตติ**. สุเรติ, สุรยติ
 (ย่อมอาจหาญ). วีเรติ, วีรยติ (ย่อม
 อาจหาญ). สุโร, วีโร (คนอาจหาญ).
 ส่วนท่านผู้รู้พระสัทธรรม ในฝ่ายศาสนา
 ไม่ได้แสดงรูปวิเคราะห์ของศัพท์ว่า **สุร**
 และ **วีร** ศัพท์ แม้จะมีสภาพแห่งธาตุ
 อย่างนี้ แต่ท่านแสดงเพียงอธิบาย
 ความหมายเท่านั้น ในที่นั้นๆ อย่างเดียว
 ว่า บทว่า **สุโร** ได้แก่ ผู้มีใจเป็นพิเศษ
 บทว่า **มหาวีโร** ได้แก่ ผู้มีความ
 อาจหาญอันยิ่งใหญ่ บทว่า **วีโร** ได้แก่
 ผู้มีความอาจหาญ.

ปาร ตีร ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
กมฺมสมตฺตติ (ให้สำเร็จการงาน). การ
 ให้เสร็จสิ้นไปแห่งการงาน ชื่อว่า **กมฺม-**
สมตฺตติ. ปาเรติ, ปารยติ (ย่อมให้
 สำเร็จ), ตีเรติ, ตีรยติ (ย่อมให้สำเร็จ).

^๑ ฉ.ฉิ. กมฺมสมปตฺตยัม.
^๒ ฉ.ฉิ. กมฺมสมปตฺตติ.
^๓ บ.ชา. ๒๗/๗๔๔/๑๗๒.

คโต. สนฺตึรณฺ, ตึรณฺปริณฺญาติ จ
อาทีนึ เอตฺถ ทสฺเสตพฺพานิ.

ตตฺถ น ปาเรมีติ จินฺหิตุํ น
สกุโกมีติ อตฺถ.

อิร เชปน. อีเรติ, อีรยติ.

ชร วโยหานิมฺหิ. ชเรติ, ชรยติ.
ชรา. ปาพิยํ ปน "ชึรตี"ติ^๑ ปาโจ.

วร อวารณ. วาเรติ, วารยติ.
นิวาเรติ, นivarยติ. นิวาเรตา. ปริวาเรติ,
ปริวารยติ. ปริวาโร. ปวาเรติ, ปวารยติ.
ปวารณฺ. **ปวารณฺนฺติ** นิเสธนํ วา
กามฺยทานํ วา.

ปาริ, ตีริ (ฝั่ง). ในที่นี้ควรแสดงตัวอย่าง
เป็นต้นว่า วิกุกมามี น ปาเรมิ ภูมี
สุมุภามี เวคสา (ฉันพยายามตั้งอยู่ แต่
ไม่สามารถทำบ่วงให้ขาดได้ ฉันเอาเท้า
ตะกุกแผ่นดินด้วยกำลังแรง). ตํ กิจฺจํ
ตีเรตฺวา คโต (ยังกิจนั้นให้สำเร็จแล้วไป).
สนฺตึรณฺ (สันตึรณฺจิต), ตึรณฺปริณฺญา
(การกำหนดรู้ด้วยการพิจารณา).

ในตัวอย่างนั้น บทว่า น ปาเรมิ
ความว่า เราไม่อาจเพื่อตัด.

อิร ชาติุ ใช้ในอรรถแห่ง เชปน
(ขวาง, ชัดไป). อีเรติ (ยอมขวางไป),
อีรยติ (ยอมขวางไป).

ชร ชาติุ ใช้ในอรรถแห่ง วโยหานิ
(ล้อมไปแห่งวัย, แก่). ชเรติ (ยอมแก่),
ชรยติ (ยอมแก่). ชรา (ความแก่). ส่วน
ในพระบาลีมีปาฐะว่า ชึรตี (ยอมแก่,
ยอมคร่ำคร่า).

วร ชาติุ ใช้ในอรรถแห่ง อวารณ
(ห้าม, กั้น). วาเรติ, วารยติ (ยอมห้าม,
ยอมกั้น). นิวาเรติ, นivarยติ (ยอมห้าม,
ยอมกั้น). นิวาเรตา (ผู้ห้าม, ผู้กั้น).
ปริวาเรติ, ปริวารยติ (ยอมกั้นรอบ,

^๑ อ.ป.ญ.ก. ๒๒/๔๘/๖๐,๖๑,๖๗,๖๘.

ห้อมล้อม). ปริวาโร (บริวาร). ปวาเรติ, ปวารยติ (ยอมห้าม). ปวารณ (การห้าม). บทว่า **ปวารณ** ความว่า การห้าม หรือ การให้สิ่งที่ต้องการ.

ธ **ธารณ**. ธาเรติ, ธารยติ. อาธโร, อาธารโก, ธมฺโม อิจฺจาทีน.

ธ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **ธารณ** (ทรงไว้). ธาเรติ, ธารยติ (ยอมทรงไว้). อาธโร (ที่ตั้ง), อาธารโก (เชิงบาตร), ธมฺโม (ธรรม).

วิเคราะห์ ธมฺม กัณฑ์

ตตฺถ **ธมฺโม**ติ อเนกวิเธสุ ธมฺเมสุ โลกุตฺตโร อปฺปาติโต สจฺฉิกโต ๑ จตุสุ อปาเยสุ สํสาเร वा สตุเต อปตฺมานे ธาเรตีติ **ธมฺโม**. อถวา โสตาปนฺนาทีหิ อริเยหิ ธาเรยติ, น ปฺนุชฺชเนหิตีปิ **ธมฺโม**. จตุภูมิกो ปน สกลกฺษณํ ธาเรตีติ **ธมฺโม**. กกฺชพิตฺตาทินา ผุสนาทินา สนฺตืออาทินา สกสกภาเวन ปณฺฑิตฺเตหิ ธาเรยติ สลฺลกฺชียตีติปิ **ธมฺโม**. เตปิฏโก ปน ปาพิธมฺโม สกตฺถปรตฺถาทิเภาเท อตฺถธ ธาเรตีติ **ธมฺโม**. เกจิ ตฺว วิทฺฐ “ปาปเก อกฺุสเล ธมฺเม ธฺนาติ กมฺเปติ วิทฺฐํเสตีติ **ธมฺโม**”ติ ฐธาทฺวเสนปี นิพฺพจณํ วทฺนฺติ, ตํ มคฺคธมฺเม อตีว ยฺชฺชติ, ผลนิพฺพาน-ปริยตฺติธมฺเมสุ ปน ปริยาเยน ยฺชฺชติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺโม** มีวิเคราะห์ว่า บรรดาธรรมหลายอย่าง โลกุตตรธรรมที่บุคคลให้เกิดขึ้นแล้วและ ทำให้แจ้งแล้ว ชื่อว่า **ธมฺม** เพราะอรรถว่า ย่อมทรงไว้ซึ่งสัตว์ไม่ให้ตกไปในอบาย ๔ หรือในวิญญูสงสาร. อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า **ธมฺม** เพราะอรรถว่าเป็นสภาวะที่พระ อริยบุคคลมีพระโสตาบันเป็นต้นทรงไว้ ไม่ใช่ปุถุชนทรงไว้. อนึ่ง ธรรมอันเป็นไปในภูมิ ๔ ชื่อว่า **ธมฺม** เพราะอรรถว่า ทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน. ชื่อว่า **ธมฺม** เพราะอรรถว่าเป็นสภาวะที่บัณฑิตทรงไว้ คือ กำหนดรู้ได้ด้วยสภาวะของตน ๆ มี หยาบกระด้างเป็นต้น กระทบสัมผัส เป็นต้น และสงบเป็นต้น. ส่วนธรรมคือ

พระบาลี กล่าวคือพระไตรปิฎก ชื่อว่า **ธมฺม** เพราะทรงไว้ซึ่งประโยชน์ทั้งหลายต่างโดยประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่น เป็นต้น. ส่วนผู้รู้บางพวกกล่าวรูปวิเคราะห์ แม้ด้วยอำนาจ ฐ ธาตุว่า ชื่อว่า **ธมฺม** เพราะอรรถว่ากำจัดอกุศลธรรมที่ต่ำทราม. ข้อนั้น ย่อมสมควรในมรรคธรรมอย่างยิ่ง, แต่ในผลนิพพาน และปริยัติธรรม ย่อมสมควรโดยปริยาย (โดยอ้อม).

อรรถุทธาระของ ธมฺม ศัพท์

ธมฺมสทฺโท^๑ ปริยตฺติเหตุคุณ-
นิสฺสตุตฺตนิชฺชิวตาทีสุ ทิสฺสติ.

ธมฺม ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถแห่ง ปริยตฺติ (ปริยัติธรรม), เหตุ (ปัจจัย, เหตุ), คุณ (คุณ, ความดี), นิสฺสตุตฺตนิชฺชิวตา (ไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่บุคคล) เป็นต้น.

อรรถุหิ “ธมฺมํ ปริยาปุณาติ สุตฺตํ
เคยฺยนุ”ติอาทีสุ^๒ ปริยตฺติยํ ทิสฺสติ.

ก็ **ธมฺม** ศัพท์นี้ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถแห่ง ปริยตฺติ (ปริยัติธรรม) ในประโยคเป็นต้นว่า **ธมฺมํ ปริยาปุณาติ สุตฺตํ เคยฺยํ** ([ภิกษุในธรรมวินัยนี้] ย่อมเล่าเรียนปริยัติธรรม คือ สุตตะ เคยยะ).

^๑ ที.สี.อ. ๔/-/๑๕๐, ม.ม.อ. ๗/-/๒๗, พ.อ.อ. ๑๙/-/๔๒,๙, พ.ป.อ. ๔๐/-/๒๖. พ.พ.อ.อ. ๔๔/-/๒๔, อภ.ส.อ. ๔๖/-/๑๒๔๓, ฉ.เนตฺติปกรณ์จกธา. ๔๑, ปรมตฺถมณฺฑล. ๓/๔๖๖, ฉ.ทีมนิกายฎีกา. ๑/๑๓๒-๓, ฉ.สีลขณฺธวคฺคกถินวฎีกา. ๑/๓๗๙.

^๒ อรรถ.ป.อ.จก. ๒๒/๗๓/๙๙.

“เหตุมุหิ ฌาณ ฌมฺมปฏิ-
สมุภิตา”ติอาทีสุ^๑ เหตุมุหิ.

ฌมฺม ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถ
แห่ง เหตุ (ปัจจัย, เหตุ) ในประโยคเป็นต้น
ว่า เหตุมุหิ ฌาณ ฌมฺมปฏิสมุภิตา (ความ
รู้แตกฉานในเหตุ ชื่อว่า ฌมฺมปฏิสมุภิตา).

ฌมฺม ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถ
แห่ง คุณ (คุณ, ความดี). ในประโยค
เป็นต้นว่า

น หิ ฌมฺโม อฌมฺโม ๑
อุโภ สมวิปากิโน
อฌมฺโม นิริยํ เนติ
ฌมฺโม ปาเปติ สุขุคตินุติ-
อาทีสุ^๒ คุณ.

ก็สภาพทั้งสอง คือ ธรรมและอธรรม
มีวิบากไม่เสมอกัน อธรรมย่อมนำ
สัตว์ไปสู่นรก ธรรมย่อมนำสัตว์ให้
ถึงสุคติ.

“ตสฺมี ไซ ปน สมเย ฌมฺมา
โหนติ.”^๓ ฌมฺเมสุ ฌมฺมานุปสุสี
วิหริตี”ติอาทีสุ^๔ นิสฺสตุตฺตนิชฺชิวตาย.

ฌมฺม ศัพท์ ย่อมปรากฏใช้ในอรรถ
แห่ง นิสฺสตุตฺตนิชฺชิวตา (ไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่
บุคคล) ในประโยคเป็นต้นว่า ตสฺมี ไซ
ปน สมเย ฌมฺมา โหนติ. ฌมฺเมสุ
ฌมฺมานุปสุสี วิหริตี (ก็ในสมัยนั้นแล
ธรรมทั้งหลายมีอยู่, ภิกษุเป็นผู้มีปกติ
ตามเห็นธรรมในธรรมอยู่).

^๑ อภิ.วิ. ๓๕/๗๗๙/๓๙๙.

^๒ พุ.เถร. ๒๖/๓๓๒/๓๑๕, พุ.ทฎ. ๒๗/๒๒๘๔/๔๗๓.

^๓ อภิ.ส. ๓๔/๙๙/๓๓.

^๔ ที.มหา. ๑๐/๒๙๓/๓๓๘, ม.มู. ๑๒/๑๓๒/๑๐๓.